

A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS INFORMATIKAI KAR

TÁRSADALOMFÖLDRAJZ TANSZÉK

Társadalmi és térbeli törésvonalak vizsgálata a Balaton biorégióban a helyi termékek és a rövid élelmiszer ellátási láncok példáján

Tudományos Diákköri Dolgozat

Készítette:

Tráser Nándor Zoltán

Földrajz Msc szakos hallgató

Témavezető:

Dr. Nagy Gyula

egyetemi adjunktus

Szeged
2024

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. Elméleti áttekintés és keretek.....	4
2.1. Szakirodalmi előzmények	4
2.2. A Balaton biorégió legfontosabb jellemzői	7
3. Módszertan.....	8
4. Eredmények.....	17
4.1. A vállalkozói problémák	17
4.2. A törésvonalak	20
4.2.1. Ágazati különbségek	20
4.2.2. Társadalmi átalakulás	22
4.2.3. Területi különbségek	30
4.3. A „termőföldtől az asztalig” és a rövid ellátási láncok fő gátjai, a sikeresség kulcstényezői	44
5. Konklúzió és összegzés	47
Irodalomjegyzék.....	50
Egyéb források	53
Mellékletek	55

1. Bevezetés

Az Európai Unió Zöld Megállapodása (EUROPEAN GREEN DEAL) az egyik legfőbb célkitűzésének jelölte meg a zöld átállást és az integráció elmozdítását a fenntarthatóság irányába. Ennek az egyik legfőbb területe a mezőgazdaság fenntarthatóbbá tétele, melynek az elsődleges eszközének az EU a „termőföldtől az asztalig” (Farm to Fork vagy F2F) koncepció alkalmazását jelölte meg. Ennek célja az élelmezési rendszereink igazságosabbá, egészségesebbé, környezetbarátabbá és fenntarthatóbbá tétele. A szakpolitikai és a szakirodalmi források ugyan eltérnek abban, hogy pontosan hány százalékát adja az EU üvegházhatású gáz kibocsátásának a mezőgazdaság, de attól függetlenül, hogy 10% (ZAFEIRIOU – AZAM, 2017) vagy 31% (JENSEN – SCALAMANDRÉ, 2023) ezen érték, kijelenthető, hogy jelentős károsanyag kibocsátásról beszélhetünk. Az agrár szektor ráadásul azon túl, hogy jelentős természeti erőforrás felhasználó, számtalan esetben okoz a mezőgazdaság által érintett területeken biodiverzitás csökkenést (CHAUDHARY ET AL., 2016). Ráadásul sokszor a termelés csak nehezen térül meg anyagilag vagy olyan módszerek alkalmazását igényli, melyek természeti vagy humán egészségügyi kérdéseket vetnek fel. Erre válaszul a F2F koncepció a mezőgazdaság és az élelmiszertermelés zöld átmenetéhez nyújt útmutatást, enyhíti az éghajlatváltozás káros hatásait, visszafordítja a biodiverzitás csökkenést, biztosítja mindenki számára az elegendő, biztonságos, tápláló élelmiszert. Ezekén túl az élelmiszerek megfizethetőségének megőrzése és méltányosabb gazdasági megtérülés mellett, előmozdítja az ágazat versenyképességét és a „fair trade” kereskedelmet. Ehhez kifejezetten nagy hangsúlyt helyez a rövid ellátási láncok (REL) és a helyi beszerzői hálózatok kialakítására, melynek kulcsa a lokális termelők, értékesítők és fogyasztók összekapcsolása (MARSDEN ET AL., 2000; BENEDEK ZS., 2014). Utóbbiak terén ugyanakkor rendkívül fontos a helyi szereplők véleményének a megismerése, annak a feltérképezése, hogy melyik aktor milyen lehetőségeket és gátakat lát a koncepció gyakorlatba ültetéséhez (WIDENER – KARIDES, 2014). Ezen szereplők bevonása terén azonban kifejezetten összetett kérdés az inkluzivitás (FIORE ET AL., 2022), hiszen azt lehet mikrotérségek, társadalmi csoportok, vagy akár gazdasági ágazatok között is vizsgálni. Az utóbbi három szempont mentén létrejövő törésvonalak, ellentétek könnyen okozhatják a REL-hez kapcsolódó együttműködések, hálózatok és értékteremtési láncok széthullását. Ellenben egy ideális „termőföldtől az asztalig” folyamat létrehozásához elengedhetetlenek a különböző szereplők közötti együttműködések, kapcsolatok (WIDENER – KARIDES, 2014; FIORE ET AL., 2022). Így ezek vizsgálata kiemelten fontos, főleg annak fényében, hogy a F2F koncepció Európai Unió törekvései nyomán az elkövetkező években várhatóan egyre nagyobb hangsúlyt fog kapni, illetve a klímaváltozás súlyosbodása nyomán is egyre többen fel fogják ismerni a fenntartható élelmezési rendszerek fontosságát.

Maga a Zöld Megállapodásnak is az egyik kulcseleme, hogy úgy kívánja az Európai Unió megvalósítani a fenntarthatóbbá válást, hogy közben az átállásnak egy ember vagy térség se legyen a vesztese (EUROPEAN GREEN DEAL). Ennek a biztosítására külön finanszírozási forrás, az Igazságos Átmenet Alap (JUST TRANSITION FUND) került kialakításra közel 55 milliárd eurós kerettel. Ugyanakkor ennek a gyakorlati megvalósulásával kapcsolatosan komoly kérdése merültek fel már a Zöld Megállapodás 2019-es meghirdetésekor is, melyek azóta se csitultak el teljesen (ECKERT – KOVALEVSKA, 2021; IGLIŃSKI ET AL., 2022). Ennek nyomán indult a PHOENIX Horizon 2020 projekt 2022-ben az Európai Bizottság megbízásából, melynek a fő célja olyan participatív eszközök és demokratikus lakossági bevonási módszerek kidolgozása és tesztelése, melyek alkalmazása révén biztosíthatóvá válik a zöld átállás inkluzivitás Európa szerte (PHOENIX HORIZON). A projekt egyik konzorciumi

partnere az SZTE Társadalomföldrajz Tanszék, melynek az egyik kijelölt feladata a Balaton biorégióban a „termőföldtől az asztalig” koncepcióhoz kapcsolódóan a participatív eszközök tesztelése volt. Mivel lehetőségem volt bekapcsolódni ezen munkába, ezért jelen dolgozat részben az ezen tesztelések során keletkezett adatok elemzésére épül.

A kutatásban egy kelet-közép-európai térség, a Balaton biorégió kerül fókuszba, ahol a történelmi előzmények és a gazdasági helyzet nyomán jelentős a kockázata, hogy a zöld átállás nem kellően inkluzívan fog megvalósulni. A régió közigazgatási szempontból nehezen definiálható, ugyanakkor turisztikai és agrár szempontból egyértelműen egységes jellemzői vannak, mely segítségével definiálhatóvá válik, mint biorégió. Utóbbi kapcsán a szőlőtermesztés és borkészítés, valamint az ezekre épülő borvidékek és borryó szerepe a legfontosabb a térségben. Magyarország második legjelentősebb turisztikai desztinációjaként minőségbeli átalakuláson ment keresztül a régió (DUDÁS G. ET AL., 2019), kiemelten a gasztrorradalom tekintetében, amellyel párhuzamosan komoly változások történnek például ingatlanpiaci vagy társadalmi szempontból is (NEMES G. ET AL., 2022). Az erősödő gazdasági diverzifikálódás hatására a térség termékei és szolgáltatásai, valamint a társadalmi filtráció, a dezurbanizáció (DUDÁS R., 2013) és az ezzel együtt megjelenő dzsentrifikáció (TOMAY K. – ORBÁN É., 2024) nyomán a fogyasztói oldal is átalakulóban van. A fogyasztók között egyre vegyesebben oszlanak meg az „öslakosok” és az újonnan beköltöző helyben lakók, valamint a turisták. Utóbbi két csoport terjeszkedéséhez kapcsolódóan ráadásul komoly környezetvédelmi aggályok is felmerülnek sokszor. Továbbá a dinamikus átalakulások tükrében kérdéses a rövid élelmiszeri és turisztikai ellátási láncok megvalósíthatósága is. A változások erős térbeli differenciákat mutatnak, melynek nyomán a gazdaságtudományi és szociológiai vizsgálatok mellett kiemelten fontosak lehetnek a földrajzi, területfejlesztési elemzések is. Ezen három aspektus együttes alkalmazásával válhat hatékonyá a „termőföldtől az asztalig” koncepció régiós szintű megvalósulásának a vizsgálata.

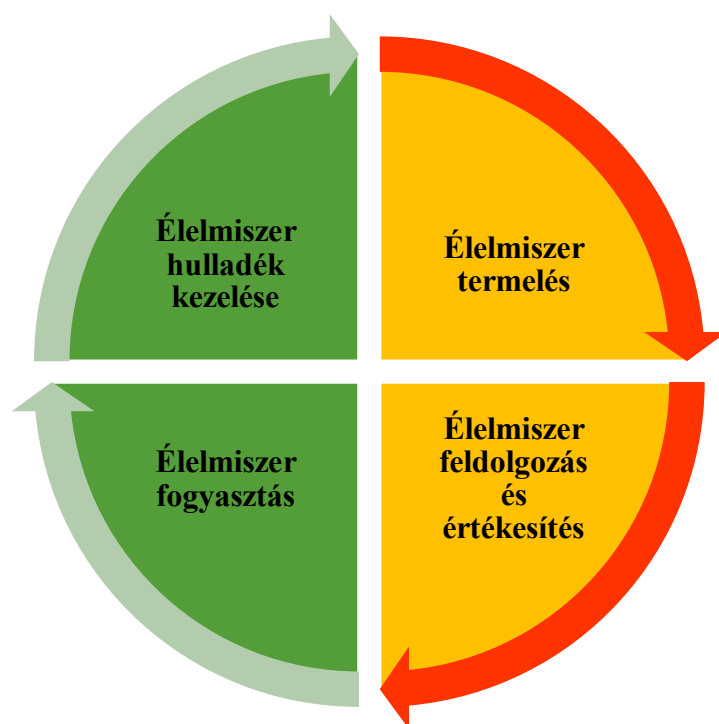
Ezen problémafelvetés nyomán a kutatás két fő kérdést fogalmazott meg. Az első szakpolitikai fókuszú, azt vizsgálja, hogy empirikus felmérés alapján milyen gátjai és kulcstényezői van a zöld átállás, ezen belül kiemelt tekintettel a „termőföldtől az asztalig” koncepció megvalósításának a Balatonon? A második kérdés arra vonatkozik, hogy milyen társadalomföldrajzi átalakulás és törésvonalak figyelhetők meg a termelők és fogyasztók nézőpontjából, amelyhez kapcsolódóan milyen társadalmi, tevékenységbeli és területi differenciái vannak a helyi termelők együttműködéseinek, illetve a rövid élelmiszer ellátási láncoknak? Ezen kérdések nyomán az első kutatási cél fókusza a helyi élelmiszer ellátási lánc szereplői által fontosnak tartott gátak és sikerességi tényezők feltárása volt a „termőföldtől az asztalig” koncepció megvalósításához kapcsolódóan. Ennek az eléréséhez ugyanakkor szükséges volt a második kutatási cél teljesítése is, hogy beazonosítsam a fennálló, illetve a régió átalakulása révén változásban lévő törésvonalakat az élelmiszer ellátási láncokat alkotó szereplők között. Utóbbi „szakadékokat” nem csak társadalmi, hanem gazdasági tevékenységi és térbeli aspektusok mentén is terveztem vizsgálni.

2. Elméleti áttekintés és keretek

2.1. Szakirodalmi előzmények

Az élelmiszerekhez kapcsolódó legfontosabb, a fenntarthatósági törekvések révén népszerűvé vált fogalom a „termőföldtől az asztalig” (Farm to Fork, F2F) koncepció. Ugyanakkor pont annak nyomán, hogy egyre több tudományos munkában, szakpolitikai

stratégiában, illetve a tudományterületek egyre szélesebb körében használják a fogalmat, rendkívül sokféleképpen értelmezhető, definiálható. Ennek nyomán jelen fejezetben fejteném ki, hogy a kutatómunkám során mely definíció mentén dolgoztam és a koncepció mely elemeire fókuszáltam. A F2F koncepció terén az Európai Unió hivatalos meghatározásából indultam ki, amely kifejezetten tágra értelmezve az élelmiszerek azon fenntartható körfogását érti, amelyben mind a termelés, a feldolgozás, a szállítás, az értékesítés, a fogyasztás és a hulladékfeldolgozás is a környezetvédelmi szempontokat figyelembe véve valósul meg (FOOD.EC.EUROPE.EU). Jelen kutatásban ezek közül a vidéki térségekben a leghangsúlyosabb elemeket, a termelést, szállítást és fogyasztást vizsgáltam, melyek összefoglalóan (alternatív) élelmiszer ellátási láncnak lehet nevezni (1. ábra). Ehhez kapcsolódóan az élelmiszerláncot definiálhatjuk a „termőföldtől az asztalig” tartó, az élelmiszerre közvetett vagy közvetlen hatással bíró, sokszereplős folyamatok és az azok eredményeképpen létrejövő termékek összeségeként (2008. ÉVI XLVI. TÖRVÉNY; SZENDRŐ É. M., 2021). Ezek közül is a legfenntarthatóbbak a rövid élelmiszer ellátási láncok (Short Food Supply Chain), melyek a helyi léptékre fókuszálnak (MARSDEN ET AL., 2000; BENEDEK Zs., 2014). Ennek nyomán kiemelten fontos a termék eredete, hogy hol termelt, utána milyen módon és hol lett feldolgozva, majd mennyit utazott az étkezéséig (INZSÖL R., 2022). Ezen rövid, helyi léptékű és alternatív élelmiszer hálózatok a Balaton térségében is kiemelten fontosak (NEMES G. ET AL., 2021; NEMES G. ET AL., 2023).

1. ábra: A „termőföldtől az asztalig” koncepció 4 fő eleme, pirossal kiemelve jelen kutatás fókuszai (Saját szerkesztés)

Az Európai Unióban mindig is kiemelt jelentőséggel bírt a területfejlesztés és azon belül is a vidékfejlesztés. Ennek a legfontosabb alapja az 1962-ben létrehozott Közös Agrárpolitika (KAP) (EEC, 1962). Ez ugyanakkor a születése óta folyamatos átalakuláson ment keresztül,

hogyan reagáljon az EU társadalmi változásaira és szükségleteire, központi és összekötő szerepet biztosítva az élelmiszerrendszer különböző kulcs dimenziói között, melyeknek kiemelt példája a környezetvédelem és a vidékfejlesztés támogatása (KUHMONEN, 2018). A fenntartható élelmiszertermelés és fogyasztás egyre inkább előtérbe kerül mind a szakpolitikai, mind a tudományos dokumentumokban (RECENATI ET AL., 2019). Erre kiváló példát a Corki nyilatkozatok (1. és 2.), melyekben hangsúlyosan megjelenik a fenntarthatóság és a klímaváltozás elleni küzdelem. Ezek egyik fontos eszköze a helyi élelmiszer termelési láncok támogatása, melyek révén a helyi gazdaság zöld átállása is elősegíthető, illetve az élelmiszerbiztonsági is növelhető. Az EU legfrissebb és aktuálisabb területfejlesztési kulcsdokumentuma a Vidékfejlesztési Paktum (Rural Pact Platform), melyet 2022-ben fogadtak el azon céllal, hogy erősebb, összekapcsoltabb, ellenállóképesebb vidék létrehozása (MANTA ET AL., 2022). Utóbbi rezilienciának az egyik kulcsa az élelmiszerbiztonság, amely leginkább a helyi termékek és a rövid élelmiszer ellátási láncok révén biztosítható. Ugyanakkor szintén hangsúlyos eleme ezeknek a területi és társadalmi inkluzivitás, a leszakadó térségek felzárkóztatása, a sokszínűség megőrzése és befogadó közösségek létrehozása és a helyi kezdeményezések támogatása.

Az EU a területfejlesztésben a sikeres helyi kezdeményezések támogatására létrehozta a Községvezérelt Helyi Fejlesztések programot (Community Led Local Development - CLLD), amelynek a térségi szinten történő fejlesztéseknek biztosított volna többletforrást. Azonban ennek létrehozására külön, újszerű intézményrendszer létrehozása lett volna szükséges, amely azonban kevés helyen valósult meg, Magyarországon is sokkal inkább csak a Vidékfejlesztési Operatív Program, illetve később a Magyar Falu Program kereteiben zajlott a területfejlesztés. Azonban sikeresebb volt a CLLD-knél is kisebb léptékű a Leader Egyesületek létrehozása és területeik kijelölése (FINTA I., 2015; FINTA I., 2019; HORVÁTH CS. 2019). A Leader (Liaison Entre Actions pour le Développement de l'Economie Rurale = Községi kezdeményezés a vidéki gazdaság fejlesztéséért) kezdeményezés 1991-ben indult, amely a szubszidiaritás elve mentén a helyi, térségi szereplők kezébe kívánt döntéshozási és cselekvési lehetőséget adni. Legfőbb alappillérei területalapú fejlesztés, az alulról építkező megközelítés, a háromoldalú partnerség: a vállalkozói-, civil- és közszféra összefogása, az innováció, az integrált ágazatközi megközelítés, a hálózati működés és a kooperáció a helyi szereplők között. A háromoldalú partnerség megvalósulása egy kifejezetten egyedi gyakorlat, a Helyi Akciócsoportok (HACS) létrehozása lévén valósul meg minden egyesület esetében, melyekben a különböző helyi szereplők, a vállalkozói-, civil- és közszféra közötti kapcsolatok építése a cél. Az eltérő szférák képviselőiből felépült csoportok fő feladata a stratégia és program kidolgozás, melynek kereteiben a helyi, ágazatokon átívelő igényekre kívánnak reagálni (EURÓPAI BIZOTTSÁG LEADER OLDALA). Az EU-s célok mentén Magyarországon is közel száz Leader Egyesület jött létre hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása során (HORVÁTH CS. 2019), például csak a Balaton térségét 4 is érinti: Zala Termálvölgye Egyesület, Hévíz-Balaton-Zalai Dombhátak Egyesület, Éltető Balaton-felvidékért Egyesület, Bakony és Balaton Keleti Kapuja Közhasznú Egyesület. Ezek kifejezetten változatos munkát folytatnak a saját területeiken, ugyanakkor vannak közös projektjeik is, mint például a Balaton4 – Együtt a Balatonért projekt, amely a négy évszakos működését erősíti a régiónak (ELTETOBALATONFELVIDEK.HU/BALATON4). Ugyanakkor ahogy országos szinten, a régióban is érték már kritikák a Ledaerek működését, melynek a legfőbb oka a nagyon eltérő működési színvonaluk és eredményességük (FINTA I., 2019).

A Leader egyesületek munkája azért is kiemelten fontos, mert a 2014-2030-as időszakra vonatkozó Balaton Területfejlesztési Koncepció is egyértelmű területi differenciákról számol be a térségben. Ezeket a megalkotott jövőképekben minimalizálnának, leginkább a turizmus egyenletesebb területi szétszórása révén, ugyanakkor ennek a konkrét eszközei koránt sem egyértelműek. Különösen, mivel a magyarországi vidékfejlesztés alapvetően agrár fókuszú és nem tipikusan az üdülőkörzetekre fókuszál. Továbbá jelentős kérdés a leszakadó térségek felzárkóztatása és a települések fejlődési pályái közötti divergenciák konvergenciába fordítása. Ez különösen azért is nehéz, mert a Balaton régiót alapvetően a kapitalizmus logikája mentén működő turizmus határozza meg. Ennek nyomán alapvetők a területi egyenlőtlenségek és azok újratermelése, mivel a kapitalizmus csak ezek révén tud igazán növekedni (TÍMÁR J., 2016; MOLNÁR E., 2017). Ezen jelenség vizsgálatára bevált módszer a kenő-kapitalizmus, amely a kenő játékban a golyók véletlenszerű elrendeződése példáján elemzi a „a városi tájkép akut fragmentációját” (DEAR – FLUSTY, 1998). Ezen, régiós szintre is átültethető szemlélet lényege, hogy a tőke egyes parcellákat intenzív módon hasznosít, míg más, ezekhez közvetlenül kapcsolódó területeket érintetlenül hagy. Ezen döntésekkel szoros összefüggésben vannak a posztfordista gazdaság egyeditelepítő tényezői. Ennek nyomán pedig „nyertes (értékes)”, illetve „vesztes (üres)” téregységek tudnak kialakulni, látszólag véletlenszerű mintázatban. Ugyanakkor ezek azonosítása, az értékes tértípusok elemzése és kialakulásának a vizsgálata révén azonban gyakorlati, területfejlesztési javaslatok is megfogalmazhatók válhatnak a látszólagos véletlenszerűség mellett (DEAR – FLUSTY, 1998; LANG, 2003; SHEARMUR, 2006; TOLNAI G. N., – BERKI M., 2017).

2.2. A Balaton biorégió legfontosabb jellemzői

A kutatás mintaterülete a tágan értelmezett Balaton biorégió, melynek sokszínűsége és egyedi jellemzői nyomán fontosnak tartanám röviden ismertetni pár alapvető tulajdonságát. Már a lehatárolása is vitatott kérdés, mivel közigazgatási szempontból nem önálló egység, nem rendelkezik definiált határokkal. Három vármegye és hét járás osztozik csak magán a tavon, ugyanakkor a régió lehatárolásának is legalább két külön verziója van. A térség már 2000 óta önálló területrendezési tervvel, illetve szabályozással rendelkezik (2000. évi CXII. törvényt (Balaton törvény)), melynek a legfrissebb és aktuális verzióját a Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény Negyedik Részét alkotó Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Terve tartalmazza. Ennek nyomán jelenleg 180 település a tagja az Üdülőkörzetnek. Ugyanakkor 2020-ban a Magyar Turisztikai Ügynökség kijelölte a Balaton Turisztikai Térséget, amelynek határai ugyan hozzávetőlegesen hasonló helyen futnak, azonban 18 település esetében mégis eltérnek. Ráadásul még ezen, több közel kétszáz települést magukba foglaló lehatárolások esetében is felmerülhet, hogy nem-e túl szűkek, vagy, hogy mennyire számítanak egységesnek a beléjük fogalt települések.

A tágan értelmezett Balaton térség társadalmi-gazdasági fejlettség szempontjából rendkívül diverznek tekinthető. Vannak olyan települések és településcsoportok, különösen a tó északkeleti részében, melyek egyértelműen ki tudták használni, hogy Magyarország második legjelentősebb turisztikai desztinációjaként komoly átalakuláson ment keresztül az elmúlt években, évtizedekben (DUDÁS G. ET AL., 2019). A legtöbbször gasztrorradalomként hivatkozott, a 2010-es években lezajlott minőségi fordulat során jelentős idegenforgalmi fellendülés volt tapasztalható számos Balaton közeli településen. A korábbi évtizedekben már meglévő magyar és nemzetközi (jellemzően német) üdülőturizmusi keresletében és az arra reagáló kínálatban sem játszott még fontos szerepet a minőség igény (SCHLEICHER V., 2014),

amely jelentősen megváltozott a 2010-es években (SZAKÁLY O. 2020). Ezen fellendülés ugyanakkor jelentős gazdasági és társadalmi átalakulást eredményezett, melyet már több, jellemzően szociológiai jellegű kutatásban is vizsgáltak (NEMES G. ET AL., 2022; WILHELM R. 2024). Ezekben több olyan, nagy léptékű társadalmi filtrációs, dezurbanizációs és dzsentifikációs folyamatot is feltártak (NEMES G. – ORBÁN É., 2020; DUDÁS R., 2021; TOMAY K. – ORBÁN É., 2024), melyek kihathatnak a helyi vállalkozók együttműködéseire és a rövid ellátási láncok kialakíthatóságára. A dinamikusan fejlődő térségek mellett a Balaton tágabb környezetében ugyanakkor több olyan belső periférikus terület is megtalálható például Somogy vármegyében vagy Vas és Veszprém vármegyék határán, melyet korábbi kutatásokban elmaradó településegységeknek jelöltek meg (PÁL Á. – NAGY G., 2009). Az azonban jelentős kérdés, hogy ezek mennyire tudtak profitálni a 2010-es évek balatoni gasztrorradalmából és megjelennek-e ezekben is a társadalmi átalakulások jelei.

A Balaton térségének az egyedi társadalomföldrajzi jellemzőit ugyanakkor jelentős részben a sajátos természetföldrajzi jellemzőinek köszönheti. Közép-Európa legnagyobb kiterjedésű tavának a környezete a vulkanikus előzmények (TÓTH Z. ET AL., 2010) eredményeképpen számtalan egyedi természeti értékkel bír, mind turisztikai, mind mezőgazdasági és élelmiszertermelési szempontból. Utóbbiak közül egyértelműen kiemelendő a Balaton borrégió, amely hazánk egyik legnagyobb hagyományokkal és hírnévvel rendelkező bortermesztő terület egysége (BRAZSIL D. – SIDLOVITS D., 2009). A tó és a tőle északra található hegyek nyomán ráadásul sok esetben egyedi mikroklimatikus jelenségek is megfigyelhetők a térségben (JAKUCS P. ET AL., 1971). Ezen vízrajzi, geológiai, klimatikus, élővilági, illetve kulturális egyedi tulajdonságok pedig kimerítik a biorégió definiálásához szükséges fő szempontokat. Utóbbiak alatt ugyanis pont az ezen öt fő szempont alapján egy egységként kezelhető területi egységeket értjük (MEREDITH, 2005). A definíció másik fontos eleme a lehatárolás diffúz szemlélete, amely szembe megy a mesterséges és szigorú közigazgatási határok alkalmazásával. Ezek mentén, a szakirodalmi példák (SALDANA, 2003; PEZZOLI ET AL., 2014) nyomán ideális alapot jelent a Balaton tágan vett térségét egy biorégióként értelmezni és vizsgálni a „termőföldtől az asztalig” koncepció megvalósíthatóságának a szempontjából.

3. Módszertan

A kutatási módszertan kiválasztását alapjaiban meghatározták egyrészt a kutatási kérdések, másrészt pedig a vizsgálandó lépték. Előbbiek megválaszolásához ugyanis egyértelmű volt, hogy kvalitatív jellegű módszerekre van szükség, ugyanis a helyi szereplők véleményének és kapcsolatainak a mélyreható feltárása a velük történő beszélgetések révén tehető meg a legalaposabban. Ugyan az információk egy része kérdőíves módon is begyűjthető lett volna, azonban a különböző törésvonalak feltárása, a társadalmi változások élelmiszer ellátási láncokra tett hatásának az összegzéséhez egyértelműen kvalitatív kutatási módszerekre volt szükség. A szakirodalmi példák nyomán ugyanakkor nem csak szakértői interjúkat folytattam le, hanem fókuszcsoporthoz beszélgetéseket is készítettünk a helyi termelőkkel, értékesítőkkel (BAKOS I. M., 2019).

A fókuszcsoporthoz interjúk legfőbb előnyei, hogy egyszerre több ember véleménye ismerhető meg, akik ráadásul reagálhatnak is egymás állításaira, mivel lehetőség van a megkérdezettek közötti interakcióra. Ennek nyomán egymást tudják újabb meglátásokra sarkalni, vagy akár cáfolni is. Ehhez kapcsolódóan fontos a kötetlenebb jellege, amely segíthet egyes résztvevők feloldódásának, megnyílásának, sokaknak biztonságérzetet ad, hogyha

hasonló emberek körében beszélgethet. Továbbá ezek olyan interjúk is lehetnek, melyeken keresztül, például 2-3 azonos ágazaton belüli szereplő nyomán átfogó információkat kaphatunk akár az adott ágazat balatoni helyzetéről, különösen, ha térben jól lefedik a megkérdezettek a régiót. Végezetül az is komoly előny, hogy maguk a résztvevők is tanulhatnak, kapcsolatokat építhetnek, tapasztalatot cserélhetnek egymással. Ugyanakkor vannak árnyoldalai is ezen módszer alkalmazásának, például, hogy egymás véleményét befolyásolhatják a szereplők, egyedi meglátásokat kisebb eséllyel vállalhatnak fel egyesek egy nagy többséggel szemben. Továbbá kevesebb idő is jut egy ember véleményének a kifejtésére, kifejezetten fontos a megfelelő moderáció, hogy ne nyomja el senki se a másikat. Az eltérő karakterek könnyen konfliktusba kerülhetnek, fusztrációt okozhat, ha valaki többet beszélve elnyomja a többi résztvevőt. Ráadásul a kutatót is befolyásolhatja, ha eltérő vélemények ütközése során valamelyik szereplő vehemensebben érvel és elnyomja a másik álláspontot, nem hagyja azt érvényesülni. Ehhez kapcsolódóan fontos az elhangzottak utólagos validálása, hiába ért valamiben egyet a beszélgetés 3-4 szereplője is akár, attól még nem feltétlenül igaz. Végezetül azt is fontos figyelembe venni, hogy abból, hogy a résztvevők ismerhetik korábban egymást, nem várt konfliktusok alakulhatnak ki. Ezért kifejezetten óvatosan kell az egyes csoportokat kialakítani, ugyanakkor ezt sokszor gátolja a kevés lehetséges résztvevő vagy a jelentkezők időponthoz kötöttsége.

A módszertan kidolgozása során fontos szempont volt a kutatási lépték meghatározása és az ahhoz való igazodás. A régiósnál nagyobb léptékben történő vizsgálat egyrészt a mintaterülethez, másrészt a rövid ellátási láncok koncepciójához sem igazodott, hiszen utóbbi lényege pont a kis területi távolságú kapcsolatok előnyben részesítése (BENEDEK ZS., 2014). A kisebb, települési vagy város és vonzáskörzetében való gondolkodás már egy validabb alternatíva volt. Ugyanis különösen a városi mezőgazdálkodás egy olyan téma, amellyel egyre több kutatás foglalkozik (ERWEIN, 2014). Ugyanakkor ezek jellemzően a közösségi kertekre a gerilla kertészkedésre és az élelmiszer hulladékok újra hasznosítására fókuszálnak, amelyek ugyanakkor a klasszikus élelmiszer ellátási rendszerek koncepcióján kívül esnek. Hiszen ezek a szállítás és értékesítés itt nem igazán vizsgálható, sokkal inkább csak a kis léptékű termelés, a fogyasztás és a hulladékkezelés van ezek fókuszában, ami viszont pont kívül esik jelen kutatás céljaiból. Viszont az élelmiszer szállítás és az értékesítés olyan szempontból érdekes, hogy az élelmiszeriparban gyakran a városokban értékesítik a vidéken megtermelt javakat. Különösen Magyarországon a fogyasztópiacok elhelyezkedése, a gazdasági infrastruktúra, a közigazgatási és településhierarchiai szerkezet nyomán rendkívül jellemző, hogy a vidéki területeken megtermelt árukat az adott járás-, vármegye- illetve régióközpont termelői, nagykereskedői piacaira szállítva értékesítik (BENEDEK ZS., 2014). Ugyanakkor a ténylegesen fenntartható gyakorlat az lenne, hogyha a vidéken megtermelt javakat nem a városokba szállítanák, hanem helyben értékesítenék a lehető legkevesebb szállítással. Ezért amennyiben egy-egy járás, vármegye vagy régió elemzését céloztam volna meg kutatásom során, a kapott térbeli mintázatokat valószínűsíthetően meghatározta volna az adott központ vonzáskörzete. Az élelmiszer ellátási láncok ezen formájú vizsgálata, vonzáskörzet lehatárolásra való alkalmazása egy érdekes kutatási irány, azonban egyrészt erről már több kutatás is született Magyarországon is (BENEDEK ZS., 2014; NEMES G., 2021), továbbá a kutatási kérdéseim se erre fókuszáltak. Sokkal inkább egy olyan területi egység vizsgálata volt a cél, amely a szakirodalmi előzmények nyomán egy sokkal egyedibb, változatosabb, a klasszikus központi város-vidék relációnál összetettebb térszerkezettel jellemezhető. Erre jelentett kiváló példát a Balaton térsége és annak komplex szerkezete, településhierarchiája. Ugyanakkor pont ezen összetettség jelentett kihívást

a lehetséges beszélgetés résztvevők kijelölése során, mert meg kellett húzni egy határt, amelyen belüli termelőket és értékesítőket kerestem. Ugyanakkor egy általános, konkrét határ meghúzása ezen esetben vitatható eredményt szült volna és korainak is éreztem a kutatás ezen szakaszában még a biorégió lehatárolását. Ennek nyomán az induktív kutatói szemléletet alkalmaztam és a grounded theory szemléletmódjára alapozva (GLASER – STRAUSS, 1967; CHARMAZ, 2015; SZALAI Á., 2024) nem szigorúan a korábbi kutatások egyik eredményét vettem át. Ugyanis a biorégió lehatárolását induktív módon az interjúk után, az eredmények összesítése és a helyiek véleménye nyomán kívántam megtenni. Így azon megoldást alkalmaztam, hogy a különböző szereplők esetén más és más, tematikusan a leginkább hozzájuk illő határt alkalmaztam, például a borászatok esetében a Balaton borrhíóét, vagy a vendéglátósóknál a Balaton kiemelt turisztikai térségét. Jelen dolgozatban ugyanakkor a Balaton híó és a Balaton térség kifejezéseket szinonimaként használom.

Az így lehatárolt területen kerestünk meg emailben, illetve telefonon 110 helyi termelőt, értékesítőt. Mivel ezen munka a PHOENIX projekt részét is képezte, ezért ezt közösen végeztem egyik Geográfus Msc hallgató társammal, aki szintén a projektben dolgozik. A közös munka annak céljából történt, hogy a lehető legtöbb lehetséges résztvevőt fel tudjuk keresni és meggyőzhessük a részvételről. Ugyanakkor így is nehéz volt olyan időpontot találni, ami több vállalkozónak is megfelelt a nyári turisztikai csúcsidőszakban. A projekt köttőségei nyomán azonban muszáj volt a beszélgetések többségét 2024 júliusában megtartani. Az első beszélgetés 2024.07.09-én folyt le, ahol 5 résztvevő volt a facilitátorokon kívül. Utóbbiak alatt magam mellett témavezetőmet és a másik, a projekten dolgozó hallgatót értem. Ez volt kutatásom másik olyan eleme a lehetséges résztvevők felkeresése mellett, ahol a PHOENIX projekt által igényelt munkamennyiség miatt jelentős segítséget kaptam témavezetőmtől és a hallgató társamtól. Az első fókuszcsoporthos beszélgetésben 4 vállalkozó és egy helyi fejlesztési ügynökség képviselő vett részt, aki a PHOENIX projekt helyi partnere volt. Utóbbi volt az egyetlen nem vállalkozó a facilitátorokon kívül, aki bármelyik fókuszcsoporthosban részt vett. A második alkalmon négy vállalkozás összesen öt képviselője volt jelen, míg a harmadikon három vállalkozó vett részt. Ezek időpontja 2024.07.17. délelőtt, illetve délután volt. Tervezve volt egy negyedik alkalom is júliusra, azonban hiába jelzett három vállalkozás is, hogy részt venne rajta, végül is egyikőjük se jelent meg az online platformon élőben, hanem inkább mindannyian levélben vagy telefonban mondták el véleményüket. Ez ugyan nem számít fókuszcsoporthos alkalomnak, azonban az általuk közölt információkat is belevettem a kutatásba. Miután sok vállalkozó jelzett, hogy azért nem tud részt venni, mert nincs szabadideje a nyári csúcsidőszakban, ezért egy őszi beszélgetés alkalmat is hirdettünk, amikor három vállalkozó mondta el az észrevételeit 2024.09.25-én. Így összeségében a három facilitátoron kívül 16 ember vett részt a négy fókuszcsoporthos interjúban 14 helyi vállalkozást képviselve. További három vállalkozó pedig írásban vagy telefonon keresztül osztotta meg a véleményét.

A termelői fókuszcsoporthos interjúk során az, hogy ki melyik időpontra jött el véletlen szerű volt, mivel így is volt olyan alkalom, amire végül is senki se jött el, pedig 110 megkeresett szereplő volt, akiket párhuzamosan invitáltunk leveles és telefonos megkeresések révén is. A leggyakoribb elutasítási indok a kapacitás hiány volt, hogy szezon közben nem érnek rá – ennek nyomán szerveztünk egy szeptemberi alkalmat is, de több halasztást az EU-s projekt köttősége nem engedett.

A Balaton térség policentrikus településhierarchiája és a Balaton jelentette közlekedésföldrajzi akadály nyomán nem lehetett egy települést kijelölni, mint a beszélgetések

ideális helyszíne, ahová minden résztvevő könnyen eljuthatna. Továbbá hiába rendeztük volna meg az egyes alkalmakat más és más részein a térségnek, az túl nagy kötöttséget jelentett volna az időpontok terén. Ennek nyomán a résztvevők számára és szervezőként nekünk is az volt a legcélravezetőbb megoldás, hogy online, a Google meet platformján zajlottak le a beszélgetések. Ennek nyomán egyik résztvevőnek se ment el plusz ideje az utazással, amely egy fontos szempont volt a sűrű napirenddel bíró kistermelők esetében. Továbbá így egyrészt lehetséges volt a hang- és videó anyag rögzítése, valamint a Jam board funkció révén egy virtuális táblára tudtuk felírni az ötleteket, megállapításokat a beszélgetések során. Utóbbi tábla pedig utólag kiexportálható volt, illetve a későbbi beszélgetések során meg tudtuk mutatni a korábbi alkalmak során gyűjtött problémákat és ötleteket az új alkalmak résztvevőinek. A beszélgetések 90 percesre voltak eredendően tervezve, de minden alkalommal túlléptük ezen időkorlátot a termelők aktív részvétele és beszélgetései nyomán, így átlagosan körülbelül 110 percesek voltak az alkalmak. Ezek során egy rövid bemutatkozási kört követően a nyitó kérdés a „Mi a legnagyobb probléma véleményük szerint?” volt. Ezt követően minden esetben a résztvevők gondolatmenete szerint mentünk végig a problémákon és lehetséges megoldásaikon, a facilitálás és a korábbi alkalmak eredmény tábláinak a megmutatása révén volt biztosítva, hogy a legfontosabb 8-10 témacsoport minden esetben át lett beszélve.

A fókuszcsoportos interjúk lefolytatását követően a felvételek, az eredmény táblák és a beszélgetések során készített jegyzetek alapján kivonatolásra kerültek a beszélgetések. Az így gyűjtött adatokat alapján kijelöltem azon kilenc fő probléma kört, amelyek minden beszélgetésben elő kerültek és a legfontosabbaknak voltak beállítva a résztvevők által. Az egyes szereplők véleményeit ezután táblázatokba rendeztem, amely révén összesíthetővé vált, hogy ki melyik témában nyilvánított véleményt és mit mondott ahhoz kapcsolódóan. Az azonos véleményeket csoportosítottam, így minden témakörhöz kapcsolódóan elemezhetővé vált, hogy mely szereplők vallottak azonos, eltérő vagy ellentétes nézőpontot. A véleményazonosságokat csoportosítottam aszerint, hogy mi lehet az egyezések fő oka, az itt alkalmazott kategóriák a következők voltak:

- Fókuszcsoporton belüli egyetértés
- Területi alapú egyetértés
- Ágazaton belüli egyetértés
- Törésvonalakon átívelő, konszenzusos egyetértés
- Egyéb egyetértés

Ezen kategóriák témánkénti előfordulását elemeztem, illetve fókuszáltn is vizsgáltam az ágazat és a területiség hatását a véleményekre. Továbbá kiemelten vizsgáltam a „termőföldtől az asztalig” és a rövid ellátási láncok megvalósíthatóságával kapcsolatos problémákat és megoldási javaslatokat.

A fókuszcsoportos beszélgetések során több követendő, illetve sikertelen, a F2F vagy a REL koncepcióhoz kapcsolódó projekt, kezdeményezés is szóba került. Az említett példákon túl azonban átfogóbb képet kívántam kapni ezek Magyarországi helyzetéről, ezért egy adatbázisba gyűjtöttem őket. Mivel a fókuszcsoportos interjúk alapján ezek jellemzően Európai Unió pályázatokhoz kötődnek, ezért azt vizsgáltam meg, hogy milyen a témába vágó EU-s projektben voltak eddig magyar partnerek. Ehhez a keep.eu, illetve az ec.europa.eu oldalak vonatkozó keresőfelületeit használtam, a keresőkifejezések pedig az alábbiak voltak: Farm-to-fork, Short supply chain, Food supply chain, Farm2Fork, Alternative Agriculture, Local

Market. Az így összeállított adatbázis egyrészt önmagában is elemezhető volt, másrészt jó kiindulási alapot adott a kutatás következő szakaszához a lehetséges interjúalanyok terén.

A fókuszcsoporthoz beszélgetések, a vizsgált korábbi projektek és a szakirodalmi előzmények (BAKOS I. M., 2019) nyomán levonható volt azon következtetés, hogy a kutatási kérdések megválaszolására további kvalitatív információ gyűjtésre volt szükség. Ugyanis a fókuszcsoporthoz beszélgetések ugyan mélyreható képet adtak a termelők és értékesítők véleményéről, illetve a fogyasztói kör átalakulásáról és igényeiről, azonban ennél átfogóbb képet kívántam alkotni a régióról. Továbbá a vizsgált, a F2F koncepcióhoz kapcsolódó kezdeményezések, és az azokban résztvevők elemzése révén egyértelművé vált, hogy vannak további kulcsszereplői is a témának a térségben. Végezetül a második kutatási kérdés megválaszolásához szintén célszerűnek tartottam a társadalmi folyamatokat átfogóan is megértő, megtapasztaló szakértő kutatók véleményének a meghallgatását. Az interjúk révén árnyalhatóvá, validálhatóvá és kontextusba helyezhetővé váltak a termelők álláspontjai, véleményei is. Továbbá lehetőségem volt így a jó példák megismerése, vagy esetlegesen az elbukott kezdeményezésekből való következtetések levonására is.

A témájuk szerint a szakértői interjúkat három fő kategóriába lehet sorolni. Az első interjúk célja az volt, hogy a kutatás korábbi szakaszaiban, tehát a termelőkkel folytatott fókuszcsoporthoz beszélgetések, illetve a jó gyakorlatokat és helyi összefogásokat tartalmazó adatbázisok létrehozása, elemzése során felmerülő további kérdéseket helyi szakértők révén megválaszolhassam. Utóbbiak közé tartoztak a témát és a régiót behatóan ismerő kutatók (K1, K2, K3). A második alany csoport egyrészt szintén a helyi gazdasági és társadalmi folyamatok beható ismerőinek számított, ugyanakkor a területfejlesztés gyakorlati szereplőiként a termelőkkel való mindennapi kapcsolattartás révén is hasznos információkkal rendelkeztek. Ezen csoportot a helyi LEADER egyesületek képviselői jelentették (L1, L2). A szakértői interjúk utolsó csoportját az egy-egy jó gyakorlatot képviselő és behatóan ismerő személyekkel való félig strukturált interjúk adták. Ezek esetében a korábban általam létrehozott, a helyi termelők és értékesítők hálózatokat, illetve a feltérképezett jó példákat kívántam megismerni, hogy ez alapján a gátlak mellett a sikeresség fő tényezőit is megismerhessem az F2F és REL kezdeményezésekkel kapcsolatban. Az interjúpartnerek között volt nem a régióban, hanem Magyarország más területén működő bevásárló közösség (Sz1), illetve helyi sikeres kezdeményezés is (Sz2). Továbbá a LEADER egyesületekkel folytatott interjúk ide is kapcsolódtak, mivel ezen szervezetek is működtetnek egy-egy sikeres REL kezdeményezést, így azon interjúkban (L1, L2) a helyi gazdasági, társadalmi folyamatok mellett az adott jó gyakorlatokról is volt szó. Az interjúvázlatok összeállítása során a fókuszcsoporthoz beszélgetések tapasztalatai mellett a szakirodalmi előzményekre alapoztam (BAKOS I. M., 2019). A 3 interjú kategória alapján összesen 30 lehetséges alanyt kerestem meg email-eken keresztül, melynek nyomán 7 interjú került lefolytatásra 2024.11.04. és 2024.11.12. között (2. melléklet). Minden esetben felajánlottam a személyes, helyszíni beszélgetés lehetőségét, azonban öten az online, Zoom platformos opció, míg ketten a telefonos interjú készítés mellett döntöttek. A beszélgetések 30-50 percet vettek igénybe, majd a rögzített hanganyag alapján kivonatolásra és elemzésre kerültek. Ugyan minden interjú és fókuszcsoporthoz beszélgetés online zajlott le, azonban a PHOENIX projekt kereteiben volt lehetőségem az ősz folyamán személyesen is találkozni a résztvevők jelentős részével, ennek nyomán a terepi tapasztalatok se maradtak ki teljesen a kutatásból.

A jó és rossz gyakorlatok gyűjtése terén a nagy léptékű EU-s projektek mellett olyanokat is kerestem, amelyek révén feltárható lenne a helyi termelők, vállalkozók közötti kapcsolatok, azok területisége, illetve a kenő-kapitalizmusra jellemző térszerkezet esetleges megjelenése. Erre jelentettek lehetőséget azon térképek, kiadványok vizsgálatai, melyek akár egy-egy termelői hálózat tagjait, akár csak egy szempontrendszer szerint kiválasztott vállalkozásokat mutatták be. Ezek kiválasztása terén is a fókuszcsoporthoz beszélgetések során elhangzottakból indultam ki, így elemeztem a Balatoni Kör, Best of Balaton, a Balatoni Gasztrotérkép, és a Magyar Bor kiadványát. Az ezeken feltüntetett, kiemelt vállalkozásokat településenként összesítettem és elemeztem azok sűrűségét társadalom- és természetföldrajzi aspektusokból. Utóbbira példát jelentettek a kistájak közötti különbségek vizsgálata, ugyanakkor ehhez kapcsolódóan jelentős probléma volt az összehasonlítások alapjául szolgálható kvantitatív, települési szinten legyűjthető mutatók hiánya. Így a négy kiadványból gyűjtött pontok száma mellett további adatforrásokat és elemzési módszereket vontam be a kutatásba. Erre megfelelő volt az OpenStreetMap szolgáltatásokat és attrakciókat reprezentáló pontállománya (Points of interest – POI), amelyet a QGIS térinformatikai szoftverrel települési szinten leválogattam (OPENSTREETMAP POI). Utóbbi során megszürttem olyan módon a pontokat, hogy a kutatás fókuszán kívül eső jelentés tartalommal bíró és magas elemszámú típusok, mint például az útszéli keresztek, víztornyok vagy vadász lesek. Ezen adatforrás egyik kiemelt előnye volt, hogy a lakosság közül bárki tölthet fel ide pontokat, így ezek nem feltétlenül igazodnak közigazgatási határokhöz vagy egy reklámkiadvány válogatási módjához, így sok esetben tudják a valós szolgáltatás és attrakció sűrűségét reprezentálni.

Ezen pontok leválogatásán túl ugyanakkor a települések elhelyezkedésére is reflektáló mutatókat is bevontam a kutatásba, amellyel egyfajta földrajzi potenciál volt megállapítható. Ehhez a QGIS szoftverben azt válogattam le, hogy az adott település érint-e nemzeti parkot, turisztikai térséget, borvidéket vagy beletartozik-e a falusi szálláshelyek kategóriába. Ezen tényezők meglelte mind egy gazdasági fejlődést indukálható, sok esetben konkrét pályázati lehetőséggel is együtt járó potenciált jelent, melyek ráadásul a Balatonhoz is kapcsolódnak a legtöbb esetben. A nemzeti parkok kiemelkedő és védendő természeti értékeket jelentenek, melyek emelhetik egy település turisztikai vonzerejét vagy az ott lakók életminőségét. A Magyar Turisztikai Ügynökség által 2020-ban lehatárolt turisztikai térségekbe amennyiben belekerül egy település, az egyértelműen egy idegenforgalmi vonzerőt mutat és plusz pályázati lehetőségeket teremt. A borvidékek természeti-agrárgazdasági értékük mellett jelentős kulturális örökséget is mutatnak, illetve egy, a Balaton esetében kulcsfontosságú mezőgazdasági ág helyi jelenlétét mutatják. Végezetül a falusi szálláshelyek (239/2009. KORMÁNYRENDLET) kategóriájába a turisztikai potenciállal bíró vidéki települések kerültek bele, amely mutató vizsgálata révén ellensúlyozható volt a gazdasági-társadalmi mutatók esetleges városközpontúsága.

A területi potenciált jelző mutatók révén vizsgálhatóvá vált a tágabban értelmezett Balaton térség településeinek a fejlődését adó keret, illetve a kiemelt pontok és POI-k révén a recens gasztroforradalom eredménye. Ugyanakkor a fejlődési pályák vizsgálatához és az elmúlt évtizedben lezajló átalakulások elemzéséhez elengedhetetlen volt egy olyan adatbázis létrehozása, amely révén gazdasági-társadalmi mutatók mentén lehet vizsgálni a gasztroforradalom kiinduló állapota és a jelenlegi helyzet közötti különbségeket. Ehhez először is szükséges volt a vizsgált települések listájának az összeállítása, amely során a grounded theory nyomán (GLASER – STRAUSS, 1967; CHARMAS, 2015; SZALAI Á., 2024) azon módszert alkalmaztam, hogy a lehető legtágabb körzetben gyűjtöttem le a településeket. Minden olyan

községet vagy várost vizsgáltam, melynek esetében még akár csak minimálisan is, de lehetséges, hogy megjelenik a Balaton átalakulásának a hatása. Ennek nyomán elemezhettem, hogy a szűkebben vett Balaton térség településeinek a fejlődési pályái mennyire térnek el a környezetüktől, illetve mennyire húzható meg egy pontos határ a még érintett településekkel. Így összességében Veszprém, Fejér, Tolna, Somogy, Zala és Vas vármegyéknek a településeit gyűjtöttem le, ami egy 1157 elemes sokaságot jelentett. A vizsgált terület mellett az időszak megállapítása volt még szükséges a mutatók legyűjtése előtt. A kiindulási évként a gasztroforradalom 2010-es évek közepi beindulása nyomán egy ezt megelőző időpontot kerestem, amelyen ugyanakkor már lehetőleg nem érződött a 2008-as gazdasági világválság negatív hatása. Ennek nyomán 2012 lett a kiindulási év, míg a záróév 2022, amely viszonylag friss, de már kellően nagy számú mutató esetében elérhető adatot jelentett, ráadásul ezen évben már a COVID-19 pandémia okozta válság negatív hatása is kevésbé volt jelentős. Így egy 10 éves periódusban tudtam vizsgálni a települések fejlődését, amely alól csak négy legyűjtött mutató jelentett kivételt. Ennek oka két esetben az adatok népszámláláshoz kötöttsége volt, a felsőfokú végzettségűek és a nem lakott lakások száma is 2012 helyett csak 2011-re volt elérhető. Ezzel ellentétesen az internet előfizetők számát először 2013-ban tették közzé, míg a kereskedelmi szálláshelyeken vendégéjszaka számai csak 2021-ig voltak elérhetőek. Ezen apró eltérések ugyanakkor nem jelentettek számottevő különbségeket, így összesen 16 társadalmi-gazdasági mutatót gyűjthettem le az 1157 településre.

Mind a 16 legyűjtött mutató esetében igyekeztem azon szempontot szem előtt tartani, hogy a fejlődési pályák nyomán kirajzolható térszerkezet vizsgálata volt a célom, nem pedig az abszolút mutatókból kirajzolható település hierarchia. Ennek nyomán csak két olyan alapvető abszolút mutatót vettem bele a kutatásba, mint a lakónépesség és a lakásállomány száma, ugyanakkor mivel ezeknek is változását vizsgáltam, ezért a végleges elemzésbe már ezek sem abszolút számokként kerültek be. A kutatás fókuszához kapcsolódóan legyűjtöttem olyan, a mezőgazdasághoz kapcsolódó mutatókat, mint az SZJA adófizető mezőgazdasági kistermelők 1000 lakosra vetített száma, a regisztrált vállalkozásokon belül a mezőgazdasággal, erdőgazdálkodással és halászattal foglalkozók aránya, illetve az egyéni vállalkozó SZJA adófizetők 100 lakosra vetített száma. A másik, a kutatás szempontjából kulcsfontosságú ágazat a turizmus volt, melynek vizsgálatára a kereskedelmi szálláshelyeken regisztrált vendégéjszakák 100 lakosra vetített számát, illetve az épített lakásokon és üdülőkön belül az üdülőegységek arányát gyűjtöttem le. Utóbbihoz szorosan kapcsolódnak a lakások ingatlanárának a változása, illetve a nem lakott lakások aránya a teljes lakásállományból. Ezeken túl legyűjtöttem olyan általános, a társadalom fejlettségét reprezentáló mutatókat, mint például az internet előfizetések, a felsőfokú végzettségűek, illetve a regisztrált vállalkozások 100 lakosra vetített száma. Utóbbiakhoz kapcsolódott azon mutató, melyet az évi 10 millió forint feletti és az 1 millió forint alatti személyi jövedelemadóval (SZJA) rendelkezők számának az elosztásával kaptam. Végezetül legyűjtöttem olyan alapvető társadalmi mutatókat is, mint az öregedési index, az 1000 lakosra vetített belföldi vándorlási egyenleg és a természetes szaporodás, fogyás (4. melléklet)

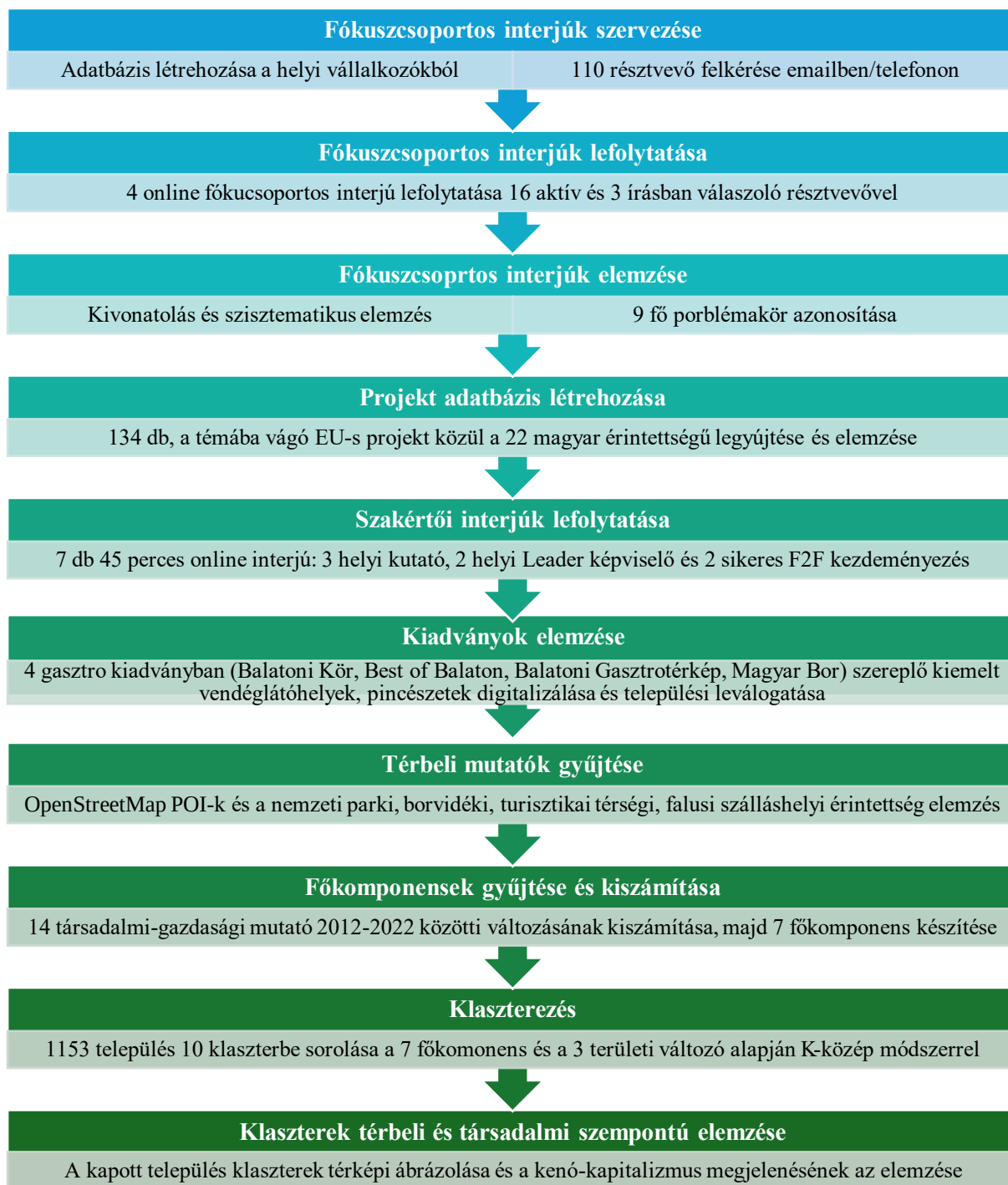
A legtöbb esetben mivel az időbeli változásra voltam kíváncsi, ezért a záróév (2022) adatát osztottam el a kezdőév (2012) értékével, amely alól csak egy mutató jelentett kivételt. Ezen utóbbi az épített üdülőegységek összes épített lakáshoz és üdülőhöz viszonyított száma volt. Mivel ezen adat mindig csak az adott évben épített új ingatlanokat összesítette, ezért a változást úgy tudtam elemezni, hogy összesítettem a 2012 és 2022 között épített üdülőegységek, illetve lakások és üdülők számát településenként, majd előbbit elosztottam utóbbival.

A települések tipizálásával (BELUSZKY P. – SIKOS T., 2007; PINTÉR J. – BAJMÓCY P., 2022), illetve a kenő-kapitalizmus térbeliségének a kimutatásával (SHEARMUR, 2006) foglalkozó szakirodalmi előzmények nyomán a legyűjtött társadalmi-gazdasági mutatókból főkomponenselemzést végeztem, majd a kapott mutatók és a térinformatikai eszközökkel korábban gyűjtött adatok hasznosításával klaszter analízist folytattam. A főkomponens elemzés egy olyan, a klaszterezések előkészítése során gyakran használt adatredukciós módszer, amely egy kiindulási változószettet alakít át lineáris transzformáció segítségével egy, az eredeténél kisebb számú, új változószetté. Az így kapott változók a főkomponensek, melyek korrelálatlanok egymással, és a kiinduló változók által tartalmazott adatok lehető legnagyobb részét megőrzik (BABBIE, 2003; SZÉKELY M. – BARNA I., 2008). A főkomponenseknek létrehozásuk során több követelménynek is meg kellett felelniük, hogy validnak tekinthetők legyenek. Először is magának a lefutott elemzésnek legalább 0,5 feletti Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) értéknek kell rendelkeznie. Másrészt csak azon főkomponensek használhatók fel, melyek információtartalma legalább akkora, mint egy eredeti változónak az információtartalma, mely a gyakorlatban azt jelenti, hogy csak az 1-nél nagyobb sajátértékű főkomponensek voltak elfogadhatóak (SZÉKELY M. – BARNA I., 2008). A főkomponens elemzéshez az IBM SPSS programot használtam, amelybe a 16 kiindulási mutatót importáltam be, majd több főkomponens elemzést is futtattam. Utóbbira azért volt szükség, mert a kezdeti iterációknak 0,5 alatti volt a KMO értéke, így nem voltak elfogadhatóak. Végezetül azon főkomponens elemzés volt sikeres és 0,5 feletti KMO értékű, amelyben a kezdeti 16 mutató helyett csak 14 szerepelt, így a lakások átlagárának a változását és a nem lakott lakások arányát el kellett hagynom. Előbbi esetében a fő ok a túl sok település esetében hiányzó adat volt, míg utóbbi esetében az, hogy ennek nyomán volt csak elérhető a szükséges KMO érték. Azonban így is hét használható főkomponenst kaptam, melyekben összesen a bemeneti 14 változó információ tartalmának a 62,4%-a megőrződött (4. és 5. mellékletek).

A kapott 7 főkomponens és a térinformatikai módszerekkel gyűjtött mutatók nyomán lehetővé vált a települések klaszterezése, így az azonos fejlődési pályákkal rendelkezők egy csoportba rendezése. Ehhez először is standardizálni kellett a 7 főkomponens értékeit, hogy mindegyik település csak -1 és 1 közötti értékekkel rendelkezzen. Továbbá mivel három főkomponens (a 3., az 5. és a 6.) a tartalmuk alapján negatív tendenciákat mutatott, ezért ezeket -1-gyel való szorzás révén „megfordítottam”, hogy a magasabb értékek az előnyösebb fejlődésű településeket reprezentálják. A kiadványokból rögzített kiemelkedő vendéglátóhelyek és pincészetek településenkénti számát is standardizáltam, ahogy a POI-k számát is, bár utóbbi adatsor transzformációjára is szükség volt a sikeres klaszterezéshez. Ugyanis a standardizált értékek között is túl nagyok voltak az eltérések, amely sikertelen klaszterezéseket eredményezett, ezért ezen mutatónak a négyzetgyökét vettem, amely segített a túl magas, kiugró értékek torzító hatásának a kiküszöbölésében. Végezetül a tizedik bemeneti mutató a klaszterezéshez a területi potenciál volt, amelyet a borvidéki, nemzeti parki, turisztikai térségi és falusi szálláshelyi érintettség összesítésével számoltam ki. Mind a négy szempont mentén 1-es értéket kapott azon település, amely érintett volt, míg 0-ásat az, amely kimaradt. A négy értéket összeadtam, majd 0 és 1 közötti értékűvé alakítottam. Utóbbira több klaszterezési iteráció során több osztási hányadost is kipróbáltam, végül is az vezetett sikerre, amikor 40-nel osztottam le a négy érték összegét. Ezek nyomán összesen 10 bemeneti változót kaptam a klaszterezés lefuttatásához.

Matematikai szempontból a klaszter analízis folyamata lényegében a megfigyelési egységek elhelyezése egy olyan koordináta-rendszerben, melynek a koordinátatengelyei a

kiválasztott mutatószámok. Hogyha ezen koordináta-rendszerben két pont (megfigyelési egység) közel helyezkedik el egymáshoz, az azt jelenti, hogy a vizsgált mutatószámok szerint hasonlóak, egy csoportba sorolhatók be. Az ily módon kialakított pontcsoportok, pontkoncentrációk tekinthetők a kapott klasztereknek (NEMES NAGY J., 2005). A klaszterelemzésen belül többfajta módszer is elkülöníthető, melyek közül a két legfőbb csoport a hierarchikus és a K-közép módszer. Olyan nagy elemszámú sokaságok esetén, mint jelen kutatás, utóbbi használata a célszerűbb, melyet az is igazol, hogy hiába próbáltam ki a hierarchikus klaszterezés több típusát is, azok nem vezettek értékelhető eredményekre. Ezen módszer első lépése a bemeneti mutatók standardizálása után a klaszterek számának kijelölése, amely már önmagában is sokféle lehetséges opciót nyújt. A klaszter elemzések gyakori jellemzője, hogy többszöri próbálkozás után sikerül csak elérni azon ideális állapotot, hogy egyik kapott klaszter sem egy elemes (NEMES NAGY J., 2005; SZÉKELY M. – BARNÁI I., 2008). Ezen jelen kutatásban is igaz volt, több iterációba és a bemeneti mutatók olyan jellegű módosítására, mint például a POI-k számának a négyzetgyökre transzformálása, vagy a területi potenciált jelző mutató összeg osztási hányadosának a módosítása. Utóbbi esetében például a 40-nel osztott verzió mellett kipróbáltam a 4-gyel és 400-zal osztást is, ám ezek nem vezettek sikerre. Ráadásul a klaszterezés során négy települést ki kellett zárni, mert a standardizálás és a relatív értékek ellenére is túl kiugróak voltak és egy elemes klasztereket eredményeztek, melyek nem fogadhatóak el. Ezek Kőszeg, Vár, Nemesmedves és Úraiújfalu voltak, melyek közül egyik se helyezkedik el a Balaton közvetlen környezetében. Azonban még így is 1153 települést tudtam besorolni a 10 változó alapján 10 klaszterbe, melyek közül egy se volt egy elemes, illetve a legnagyobb klaszter is csak a települések 26,7%-át foglalta magába. A K-közép módszer egyik előnye, hogy a kapott klaszterek középpontjainak az értékét megadja eredményképpen, így elemezhetővé váltak a csoportok a bemeneti főkomponensek és mutatók mentén. A klaszterek értelmezése után elneveztem azokat, majd elemeztem a bennük található települések fejlődési pályáit és térbeli elhelyezkedéseit, többek között a kenő-kapitalizmus megjelenési formáit vizsgálva (2. ábra).

2. ábra: A kutatás módszertana folyamatábrán szemlélítve (Saját szerkesztés)

4. Eredmények

4.1. A vállalkozói problémák

A kutatási eredmények bemutatását a fókuszcsoporthos beszélgetésekre fókuszálva kezdeném, az azok gerincét adó kilenc fő témára adott vélemények ismertetésével és elemzésével. Ugyanis ezek, illetve az ezekhez kapcsolódó szakértői interjúk alapján tudtam beazonosítani a legfőbb ágazatok, társadalmi csoportok és területi egységek közötti törésvonalakat, véleményszakadékokat (4.2. fejezet).

A hatóságokkal, jogalkotókkal és önkormányzatokkal való együttműködés volt az a téma, amelyhez kapcsolódóan a legtöbb résztvevő (13 fő) jelezte, hogy problémái voltak már. Ezek közül a többséget jelentő kilenc vállalkozó negatív tapasztalatokról számolt be, például a helyi élelmiszer termékekkel kapcsolatos jogszabályok terén. Ez egyértelműen egy olyan álláspont volt, amely a vállalkozók közötti tevékenységbeli, területi vagy társadalmi különbségeken átívelően jelent meg. Ugyanakkor négy résztvevő is említett pozitív példákat, jó gyakorlatokat, melyek közül hárman is sikeres együttműködésekéről számoltak be a hatóságokkal, azonban mind egy fókuszcsoportba tartoztak, amely befolyásolhatta a véleményüket. A másik, strukturális jellegűnek tekinthető problémát, a termelői hálózatok és érdekképviselői szervek akadozó működését szintén viszonylag sokan, 12-en említették. Ezzel kapcsolatosan heten is egybehangzóan negatív példákról számoltak be, továbbá hárman a helyi, bottom-up szerveződések fontosságát emelte ki, mint elvi megoldási lehetőség. Ugyanakkor volt egy ágazatilag egyedi, csak a borászokra jellemző vélemény, amely a Balatoni Kör szervezet jó példáját emelte ki, mint a gyakorlatban is működő termelői hálózat.

Egy másik problémacsoportot alkottak a vállalkozók együttműködésére vonatkozóak. Az ide tartozó rövid ellátási láncok, illetve a fenntartható termelés és értékesítés témakörében is markánsan megjelent egy egyedi ágazati vélemény. A 11, témához hozzászóló résztvevő közül három pék is azt mondta, hogy nem lehetséges csak helyi alapanyagokra építeni, muszáj régió kívüli beszállítókkal dolgozni. További három, más ágazatokba tartozó szereplő is szintén ezen álláspontot osztotta, míg két, azonos településen tevékenykedő termelő is jó gyakorlatként hozta fel, hogy ők helyi-közösségi szinten működnek és gondolkoznak. Szintén 11 résztvevő érintette azon problémakört, hogy nincs elegendő információjuk a lehetséges partnerekről és együttműködésekéről. Ezek közül hatan azt emelték ki, hogy vertikális, a termelési láncokon átívelő együttműködésekre lenne szükség, ugyanakkor ezek közül öt esetet is a fókuszcsoporton belüli véleményegyezések kategóriájába tudtam besorolni. Megjelent még azonban több vállalkozónál a helyi együttműködések keresésének a fontossága, illetve azon nézőpont is, hogy egyszerűen csak nem értesülnek sokan a kapcsolatépítési lehetőségekről. Ezen témakörben csak ketten tudtak pozitív, működő példákról beszámolni, ilyen volt például az agrárkamara által a COVID-19 pandémia alatt létrehozott kistermelői adatbázis.

Kifejezetten sok szó esett a fókuszcsoportos interjúk során a humán erőforrások hiányáról, amely például a 13 résztvevő által is említett szezonális túlterhelés és alulhasználat. Ráadásul ezzel kapcsolatosan csak egy résztvevő tudott sikeres megoldásokról beszélni. Ezen problémánál is egy törésvonalakon átívelő vélemény volt, amelyet kilencen is megfogalmaztak, mégpedig, hogy a négy évszakas működés lenne a cél, nem pedig az, hogy a szezonban kinyitnak és télen bezárnak. Az időszakos túlterheltséghez szorosan kötődött a vállalkozók kapacitáshiánya a marketing és kapcsolatépítési tevékenységekre, melyet 10 résztvevő említett. Ezen belül négyen is a kistermelői formát emelték ki, mint a fő probléma, amely nyomán már nem jut idő a termelésen túli tevékenységekre. Ugyanakkor két, azonos nagyvárosban működő vállalkozók is pozitív példaként tudta felhozni az online, illetve nyomtatott kiadványokban történő megjelenést, amely lendíteni tudott a forgalmukon. Szintén 10 résztvevő említette a szakképzett munkaerőhiányt, amelyre ugyanakkor senki se tudott jó példákat hozni. Különösen erős volt a pékség üzemeltetők véleménye ezen a téren, akik a pék szakképzésben számtalan olyan problémát tudtak felsorolni, amely révén akadozik a minőségi munkaerő utánpótlás. Ugyanakkor két fókuszcsoportban is hangsúlyosan előkerült a kétkezi munkaerő hiánya, mint központi probléma.

Végezetül a termékek értékesítési nehézségei volt azon probléma csoport, amelyre egy működő megoldási javaslat se hangzott el. Az ide tartozó, összeségében harmadik legtöbbet érintett téma a fogyasztók tájékoztatlansága, valóságtól elrugaszkodott elvárásai voltak, melyek kifejezetten az árak terén jelentkeztek. 12 résztvevő említette ezen problémát, ugyanakkor senki se tudott olyan jó gyakorlatokról beszámolni, amelyekkel edukálni lehetne a fogyasztókat a helyi termékek értékéről, az árképzésről és az egyes élelmiszerek előállításához szükséges munka mennyiségéről. Abban, hogy az árakkal kapcsolatos irreális fogyasztói elvárások a legfőbb probléma ezen témakörben heten is egyetértettek. Ebben ugyanakkor mindenképpen szerepe volt az adott fókuszcsoporthoz dinamikájának is, mivel két három fős csoportban is egymásra reagálva jutottak erre az álláspontra a vállalkozók. Azonban volt egy másik vélemény egyezés is ezen témában, amelyet hatan is kiemeltek, ez pedig a vevők edukációjának a fontossága volt, amelyre szerintük minden vállalkozónak jelentős hangsúlyt kellene fektetnie. A résztvevők közül a legkevesebben az értékesítésnek azon aspektusát érintették, hogy mennyire nehéz a multikkal versenyezni. Összesen heten szóltak ehhez hozzá, ugyanakkor ezen problémákra se tudott senki se jó gyakorlatot javasolni (1. táblázat). A konkrét kihívások terén három, egy térségben tevékenykedő vállalkozó is a termelői piacok akadozó működését említette. További három résztvevő pedig a nagyvállalatok és a hipermarketek negatív hatásait emelte ki.

Azonosított problémakör	A probléma kategóriája	A problémát említő résztvevők száma	A problémára megoldást, jó gyakorlatot is említők száma
Hatóságokkal, jogalkotókkal és önkormányzatokkal való együttműködés	Strukturális problémák	13	4
A termelői hálózatok és érdekképviselői szervek akadozó működése		12	4
Rövid ellátási láncok: fenntartható termelés és értékesítés	Az együttműködés nehézségei	11	2
Információhiány a lehetséges partnerekről és együttműködésekről		11	2
Szezonális túlterhelés és alulhasznátság	Humántőke hiány	13	1
Kapacitáshiány a marketingben és a kapcsolatépítésben		10	3
Szakképzett munkaerő hiánya		10	0
A fogyasztók tájékoztatlansága, valóságtól elrugaszkodott elvárások leginkább az árak terén	A termékek értékesítésének a nehézségei	12	0
Értékesítés: a kistermelők versenye a multikkal, illetve a termelői piacok		7	0

1. táblázat: A fókuszcsoporthoz beszélgetések során azonosított problémakörök (Saját szerkesztés, Saját adatok)

A 9 problémakör mentén összesen 20 véleményegyezést tudtam beazonosítani, melyek közül négy esetben volt beazonosítható szerepe annak, hogy azonos fókuszcsoportban vettek részt az egyetértő vállalkozók. Pont a két legtöbbek által véleményezett témában tudtam olyan álláspontokat beazonosítani, amelyekben a hozzászólók jelentős része egyetértett attól függetlenül, hogy ki melyik ágazatban vagy hol tevékenykedik. Három-három olyan témakör volt, ahol az azonos véleményen lévő résztvevők egyetértésében vagy expliciten kimondva, vagy utólag elemzés során beazonosíthatóan szerepet játszott az ágazati vagy területi jellemzők.

Az egyéni motivációk, hozzáállások kétségtelenül fontos szempontot játszanak a helyi vállalkozások közötti összefogások, ellátási láncok kialakításában és formálásában. Ezek összesítése, közvetlen tudományos vizsgálata a dolgozaton, illetve annak diszciplínáján ugyan túlmutat, ugyanakkor az ezen attitűdöket kialakító tényezők egy jelentős része mégis feltárható. Ráadásul ezek vizsgálata kiemelten fontos is a kutatás azon célkitűzése szempontjából, hogy feltárjam a „termőföldtől az asztalig” koncepció helyi megvalósításának a legfőbb gátjait és sikerességi kulcstényezőit. Ugyanis az elkészített interjúk nyomán egyértelműen megállapítható, hogy az, hogy az adott egyén milyen ágazatba tartozó gazdasági tevékenységet végez, mely társadalmi csoport tagja vagy mely településen él, az jelentős hatással van a fenntarthatósági törekvések és a termelői együttműködésekkel kapcsolatos nyitottságára. Ennek nyomán a következő alfejezetekben az ezen témákban beazonosítható eltérő csoportok, illetve a köztük létrejövő kapcsolatok, törésvonalak bemutatására fókuszálnék.

4.2. A törésvonalak

4.2.1. Ágazati különbségek

Az egyik első, már a fókuszcsoportos beszélgetések szervezése során is megjelenő, majd a csoportos és szakértői interjúk nyomán egyértelművé váló attitűd meghatározó tényező az adott termelő tevékenységének a jellege volt. Ez összetettebb volt annál, minthogy az adott szereplő az az élelmiszer ellátási láncok termelői, feldolgozói, szállítói vagy értékesítői részletében volt-e érdekelt. Sokkal inkább az egyes gazdasági ágazatok között voltak feltárhatóak markáns különbségek. Ugyanakkor a kutatás során használt ágazatok nem feleltethetők meg egyértelműen a TEÁOR ágazatokkal, alágazatokkal. Ennek a fő oka egyrészt, hogy számtalan helyi termelő van hivatalosan diverz tevékenység körrel bejelentve, amelyek azonban nem feltétlenül fedik a valóságot. Másrészt a fókuszcsoportos interjú résztvevők között kifejezetten kevesen végeztek teljesen megegyező TEÁOR kódú tevékenységeket. Azonban a problémák és a „termőföldtől az asztalig” koncepcióhoz való hozzáállás terén mégis azonos vélemény volt felfedezhető például az étterem és apartman üzemeltetők, vagy a gyümölcsstermesztők, pálinkafőzők és borászok között. Így került kialakításra az alábbi öt kategória: Vendéglátás, turizmus, Olaj- és fűszer, Húsfeldolgozás és tejtermékek, Tészta- és pékáruk, illetve Gyümölcsfeldolgozás, italgyártás. Annak nyomán, hogy voltak olyan vállalkozások, amely még ezen tág ágazat kategóriák közül is többen érdekeltek voltak, az egyes kategóriákba tartozó termelők összesített száma meghaladta a fókuszcsoportos beszélgetésben résztvevők számát.

Az ágazat kategóriánként összesített vélemények terén megállapítható volt, hogy tevékenységenként eltért a legtöbbek által említett probléma csoport. A vendéglátásban érdekeltek által az egyik leggyakrabban említett problémakör az információhiány volt a lehetséges együttműködésekről, amely a gyakorlatban egyrészt a beszállítók felkutatásának, másrészt az éttermek közötti partnerségi lehetőségek azonosításának a nehézségében nyilvánul

meg. Ezt talán azon vélemény írja le a legjobban, hogy *„Vendéglőkkel azért nehéz együttműködni, mert télen zárva vannak, nyáron meg nem érnek rá. (I3)”*. Az információhiánnyal azonos gyakorisággal említették a fogyasztók tájékoztatatlanságát ezen ágazat szereplői, amely leginkább az árak drágállásában nyilvánul meg. Az olaj- és fűszerkészítők körében a termelésen túli tevékenységekben, például a marketingben megjelenő kapacitáshiány került elő a leggyakrabban, ami abból adódhat, hogy ezen tevékenységeket jellemzően kicsi, egyéni, vagy 2-3 emberes vállalkozások végzik.

A húsfeldolgozással és tejtermékekkel foglalkozó vállalkozások esetében a legtöbben a rövid ellátási láncok megvalósításával, illetve a fogyasztók tájékoztatatlanságával foglalkozó problémákat érintették. Ezek elemzésénél ugyanakkor sokkal fontosabb tendencia, hogy ezen kifejezetten tág tevékenység csoportból voltak a legkevesebben a résztvevők között. Ugyanakkor összeségében is a megkeresett 110 potenciális résztvevő közül alacsony arányban voltak jelen az állatokkal foglalkozók. Ennek a fő oka az állatokkal való dolgozás nagy munka és munkaerő igénye lehet, volt olyan résztvevő, akinél *„tavaszig volt birka és sertés, de munkaerő hiányában ezzel fel kellett hagyni (T1)”*. Ehhez kapcsolódóan fogalmazta meg az egyik megkérdezett vállalkozó, hogy *„az állattartást ma már csak a bolondok csinálják (I4)”*. Ennek a hatása pedig érződik más ágazatokban is, például a borászatban, ahol borkóstolókhöz kísérőként felszolgálva lenne igény a minőségi helyi hús- és tejtermékekre, azonban *„2-3 vállalkozáson kívül gyakorlatilag nem lehet mondani sajtot, aki egy megfelelő minőséget tud hozni (Sz2)”*.

A gyümölcsfeldolgozással és italgyártással, illetve a tészta- és pékárukkal foglalkozó résztvevők egyaránt a leggyakrabban a szezonális túlterhelést és alulhasznátságot emelték ki, mint probléma. Ennek a fő oka alapvetően ugyanakkor a Balaton térség turisztikai és gazdasági működésében keresendő, ugyanis a régiót meghatározó szezonális egyértelműen kihat a legfőbb szereplőknek számító borászatok és pékségek forgalmára is. Utóbbi ágazatokat ugyanakkor azért is érdemes kiemelten vizsgálni, mert ezen két csoportnak voltak olyan markáns véleményei, amelyek a többi ágazat szereplőitől eltértek, azonban a pékségek vagy a borászatok között megegyeztek. A két csoport azonban jelentősen eltér például az együttműködési hajlandóság tekintetében, ami a helyi rövid élelmiszer ellátási láncok megvalósíthatóságának a szempontjából is egy érdekes kérdés. A borászatok *„nagyon összefognak, nincsenek titkok egymás közt (I2)”*, melynek két fő oka van. Egyrészt *„minden bor egyedi, ezért csak tanulhatunk egymás borainak a közös kóstolásából (I2)”*. Másrészt *„egy túltermelés van a borászatok szempontjából borban [...], így az összezárási oka, hogy lássák az emberek, hogy itt valós összefogás van és ennek köszönhetően a boroknak a színvonala nagyon nagyot javult (Sz2)”*. Ráadásul ezen ágazatspecifikus tényezőknél túl a klasszikus termelői szövetkezeti előnyöket is élvezik, mint például az eszközök egymástól való kölcsönzése. Ezzel szemben a pékségek szinte teljesen elzárkóznak a horizontális, ágazaton belüli együttműködésektől, maximum csak vertikális jelleggel működnek együtt éttermekkel beszállítóként. Ennek a fő oka az lehet, hogy míg a borok terén túlkínálat van, addig a minőségi pékáruknál pont, hogy túlkereslet alakult ki a térségben. A pékségek tudnak annyi kenyeret sütni, mint amennyi a turistáknak kellene a szezonban, ezért sokkal inkább csak a saját vevőikre fókuszálnak. Így inkább úgy próbálják elérni a minőség javulást az egész ágazatban, hogy jogszabályt szigorítással szorítanák ki az alacsony minőségűeket a piacról, például *„törvényileg szabályozni kellene, hogy mi a kovászos definíciója, mert most bármit lehet árulni ilyen címen (P4)”*.

A legkevesebben minden ágazat esetében a szezonalitással és az értékesítéssel kapcsolatos problémákat érintették (3. melléklet). Utóbbinál ennek az oka leginkább az lehet, hogy kevésbé kapcsolódik a beszélgetés központi témájaként megjelölt „termőföldtől az asztalig” koncepcióhoz. Az értékesítési nehézségek pedig azért kerülhettek ritkábban szóba, mert ezek jellemzően egyéni kompetenciákhoz kötött tényezőkön múlik, nem pedig külső körülményeken.

4.2.2. Társadalmi átalakulás

A szakirodalmakban is megjelenő társadalmi átalakulását a Balaton régióknak az interjúk nyomán is meg tudtam erősíteni. Ugyanakkor egészen új vizsgálati nézőpontot adott az élelmiszerellátási láncok mentén folytatott elemzés. Az, hogy jelentős társadalmi szakadékok vannak a termelőkön és a fogyasztókon belül, illetve a két nagy csoport egyes tagjai között is az már a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések szervezése közben is elkezdett kirajzolódni. Ugyanis az azonos jellegű hivatalos, online történő megkeresésekre egészen eltérően reagáltak a vállalkozók. Egy részük számára már jól ismert kifejezések voltak a Farm 2 Fork koncepció és a rövid ellátási láncok, valamint az online időpont egyeztető rendszert is könnyedén kezelték. Így ezen csoport tagjaiból került ki a beszélgetésekben résztvevők többsége, mivel ők nagyobb együttműködési hajlandóságot mutattak. Ellenben voltak olyan termelők is, akiknek érezhetően kényelmetlen volt az online ügymenet és könnyebb volt őket például telefonon keresztül elérni, illetve a „termőföldtől az asztalig” koncepcióhoz is nehezebben kapcsolódtak. A vállalkozók közötti társadalmi háttérű különbségek a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során is megjelentek, még ha a résztvevők között nem is voltak jelentős különbségek. Ugyanis a bebírók körének nevezhető fiatalabb, első generációs a Balaton régióba költöző (NEMES G. – ORBÁN É., 2019) termelők voltak túlsúlyban a résztvevők között. Az öslakosoknak nevezhető tősgyökeres, generációk óta helyben élő és a mezőgazdaságban dolgozó vállalkozók (NEMES G. – ORBÁN É., 2019) közül csak 2-3-an jelentek meg és ők is egyértelműen ezen rétegen belül a leginkább együttműködőknek számítottak. Ugyanakkor a beszélgetések során expliciten ki lettek mondva több esetben is a termelői rétegek közötti legfőbb különbségek.

„Az öslakosok más világlátással rendelkeznek, de ők a föld: ők műtrágyát használnak, permeteznek [...] míg a tanuló, falusi gyűntmentek bio- és ökológiai gazdálkodást folytatnak, például saját komposztot és szalmával takarást használnak. (V3)”

A két termelői csoporton kívül ugyanakkor másik 3 társadalmi réteget is el tudtam különíteni a régióban. Még szintén részben a termelői oldalhoz kapcsolódik a pionírok köre. Őket a bebíróktól elkülöníteni kifejezetten összetett feladat, ugyanakkor az élelmiszer termelési láncokban egyértelműen eltérő a szerepük. Ugyanis amíg az öslakosok egyértelműen csak előállítják a helyi élelmiszereket, termékeket, majd a helyi szupermarketekben veszik meg olcsóbban a saját fogyasztási cikkeiket, addig a bebírók és a pionírok a helyi termékek termelésében és fogyasztásában is részt vesznek. Ugyanakkor amíg a bebírók között a termelők a jellemzőbbek, addig a pionírok között sokkal kisebb arányban találhatók meg az előállítók és inkább fogyasztóként vannak jelen a termelési láncokban. A két csoport közötti másik legfőbb különbség, hogy mióta élnek a Balaton régióban és milyen célból költöztek ide. A pionírok elnevezése is arra utal, hogy a jelenleg a Balaton körül élők közül ők voltak az első beköltözők, akik a szocializmus nagyvárosaiból az iparosítás, a környezetszennyezés és az ideológiák elől menekülve a vidéki Balatonhoz költöztek (NEMES G. – TOMAY K., 2022). Első megjelenésük jellemzően az 1970-es évekre tehető, bár természetesen voltak korábban is a régióba költözők, üdülő vásárlók, de azon csoportok már csak nagyon kis számban találhatók

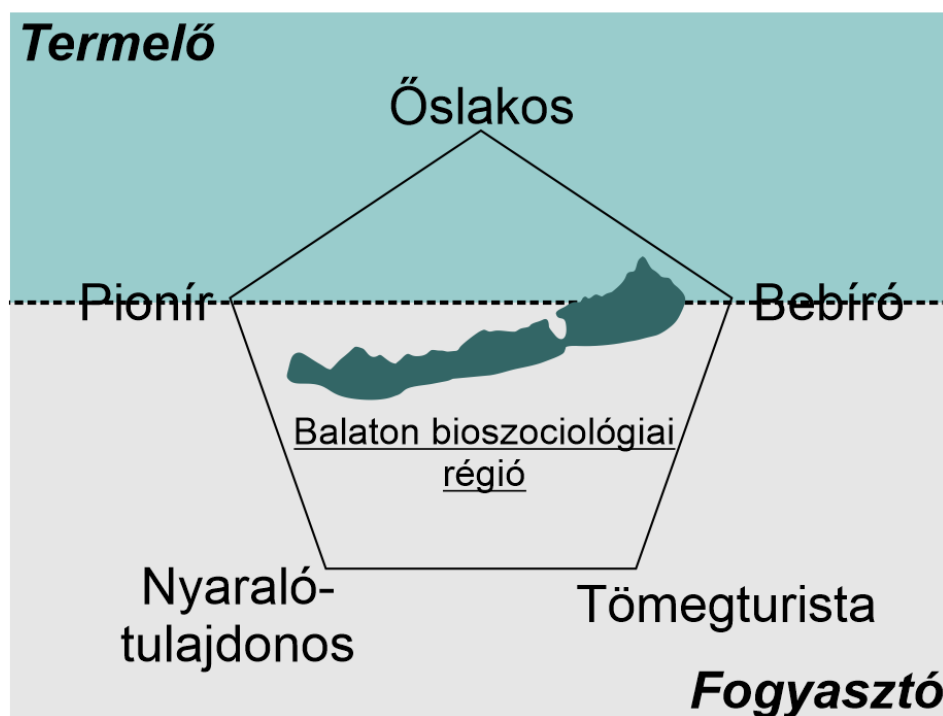
meg a térségben jelenleg és döntő többségük asszimilálódott az őslakosokkal, ezért nem tekinthető elkülönítendő csoportnak jelen kutatásban (SCHLEICHER V., 2014). A pionírok azért is tekinthetőek inkább a fogyasztókhoz tartozónak, mert ők jellemzően magas iskolai végzettséggel rendelkeznek és szellemi munka révén halmoztak fel annyi tőkét, hogy ingatlant vehessenek a Balaton mentén és kiköltözzenek. Ehhez kapcsolódóan ők jellemzően meg tudják fizetni a drágább helyi termékeket is, sőt, pont, hogy ezen szereplők által felhalmozott tudásra, szellemi nyitottságra és minőség igényre építve indulhatott el a balatoni gasztroforradalom. Ugyanakkor kifejezetten fontos számukra a természeti értékek, a vidéki idill megőrzése, hiszen ezeket keresve költöztek a régióba. Továbbá a pionírok egy érdekes csoportját adják az első külföldi beköltözők, akik a korai nyugdíjas vándorlóknak is tekinthetők, ugyanakkor mára ők már vagy elhagyták a térséget, vagy elkezdtek asszimilálódni. De mindenképpen szerepük volt a minőség igény és a fizetőképes kereslet kialakításában a térségben. A szocialista városokból menekülő pionírok hulláma azonban a rendszerváltás nyomán alábbhagyott, majd a beköltözők újabb jelentős hulláma már a 2000-es évek után, a gasztro- és turisztikai-fellendülés beindulása és felpörgése során érkezett a térségbe. Ezen csoportot azért is szokták egybe venni a pionírokkal, mert ők is jellemzően nagyvárosokból vidékre vándorló és ezért a balatoni idillbe költöző gyűttmentek. Utóbbi kifejezés, valamint a bebíró, a pionír vagy a beköltöző szavak használata sokszor még a fókuszcsoporthoz vagy a szakértői interjúk során kérdezettek között is eltért, jellemzően az volt a közös pont, hogy az őslakosoktól elkülönítsék ezen társadalmi csoportot vagy csoportokat. A szakirodalomban is eltérő fókuszú kutatásokban, illetve angol és magyar nyelvű munkákban különbözőképpen jelenhetnek meg (SCHLEICHER V., 2014; NEMES G. – ORBÁN É., 2019; NEMES G. ET AL., 2022; NEMES G. – TOMAY K., 2022), ugyanakkor az interjúalanyok álláspontjai nyomán jelen kutatásban a pionírok alatt a szocializmus időszakában beköltözőket, míg a bebírók alatt a 2000-es években érkezőket értem. Utóbbiak abban is különböznek az első beköltözőktől, hogy ugyan magas iskolai végzettséggel rendelkeznek, ugyanakkor pont az irodai munkáikat hátrahagyva költöznek ki vidékre azzal a céllal, hogy kétkezi munka és termelés révén, jellemzően a mezőgazdaságban vállalkozzanak. Számukra is kifejezetten fontosak a természeti értékek és a minőségi helyi termékek, utóbbi érdekében nagy az együttműködési, tanulási hajlandóságuk és ők vállalnak a leginkább szerepet a gasztroforradalom minőségi fordulatában. Ugyanakkor sok esetben ők se tudják megfizetni a magas árszínvonalú helyi termékeket, hanem kénytelenek a szupermarketekben vásárolni. Ezen csoportba sorolhatók be azon egyedi esetek is, akik a térségben születtek, tanulás céljából vagy munkalehetőséghez kapcsolódóan elköltöztek valamilyen nagyvárosba, azonban idővel visszatértek és a máshol megszerzett tudásukat kamatoztatják. Ugyanakkor ahogyan az mind az öt beazonosított csoport esetében igaz, erősen általánosítva mutatom be őket a dolgozat terjedelmi kötöttségei miatt, de a való életben minden helyi szereplő életében vannak egyedi fordulatok, aspektusok, melyek révén egy-egy tulajdonságukban eltérhetnek az azonos rétegbe soroltaktól.

Az élelmiszer ellátási láncok és a turizmus egyedi helyi kapcsolata nyomán alakult ki az, hogy a Balaton térségben a helyi termékeket előállítók és fogyasztók között jelentős eltérések vannak, eltérő társadalmi csoportokból kerülnek ki.

„Fogyasztói kérdőívezés nyomán kiderült, hogy azok az emberek, akik helyi terméket vesznek, azok más típusú emberek, mint akik itt laknak. (L2)”

Különösen az őslakosok példáján érezhető az, hogy egyrészt *„megtermelnek sok mindent a kertben, megvesznek sok dolgot a szomszédaiktól (L2)”*. Másrészt *„olyan jövedelmi*

helyzetben vannak, hogy kénytelenek egy diszkont áruház láncban nyomott áron megvásárolni akár a silányabb terméket is. (L2)” A fizetőképes fogyasztók ellenben jellemzően más nagyvárosokból érkeznek, akár turistaként, akár részleges (kétlaki), akár permanens kikötözőként, a térségnek most már sok részén „olyan sokan vannak, hogy a helyi termék igény-kereslet szintjén is elérte az ingerküszöböt, tehát külön kell ezzel a szegmenssel foglalkozni (L1)”. A fogyasztókat pedig két fő csoportra tudtam osztani a beszélgetések nyomán, melyek a nyaralótulajdonosok és a tömegturisták (3. ábra, 2. táblázat). Ugyan mindkét csoport csak ideiglenesen van jelen és erősen jellemző az itt tartózkodásukra a szezonális, azonban fő fogyasztóként egyértelműen meghatározzák az ellátási lánc korábbi szakaszaiban dolgozó termelők életét is. A fizetőképességükhöz kell igazodnia a helyi termékek árának, ugyanakkor egyrészt a minőségigényük nyomán, másrészt mivel rekreációs célból érkeznek és itt tartózkodásuk alatt hajlamosak drágább termékekre is költeni, gyakran vásárolják meg a magasabb árú, de minőségi helyi termékeket. Az árérzékenység kapcsán ugyanakkor vannak különbségek a tehetősebb, ingatlan vásárlást is megengedhető nyaraló tulajdonosok, illetve az általában csak hosszú hétvégére érkező tömegturisták között. Utóbbiak ugyanis már többeseten drágállják a helyi termékeket és a vállalkozók szerint edukációra szorulnak, hogy miért is kerülnek annyiba, amennyiben ezen élelmiszerek, portékák. Ráadásul míg a nyaralótulajdonosok bizonyos kérdésekben képesek azonos állásponton lenni, mint az itt lakó termelők, addig a rövidebb időre érkező turisták jellemzően kevésbé kompromisszum készek és nehezebben értik meg például, „hogy miért nincs kenyér a pékség zárása előtt 20 perccel (P4)”. Végezetül azt fontosnak tartom kiemelni, hogy a tömeg turista elnevezés a Balaton esetében még nem feltétlenül jelenti azt, hogy nemzetközi értelemben vett túlturizmusról beszélhetünk, azonban egyértelműen megjelenik az, hogy egyre több szolgáltató igyekszik a növekvő keresletet kihasználni, ami azonban számtalan esetben okoz a természeti környezetet degradáló beruházásokat.

3. ábra: Az öt fő társadalmi csoport (Saját szerkesztés, NEMES G. – ORBÁN É., 2019; NEMES G. – TOMAY K., 2022; illetve saját adatok alapján)

Szempont	Őslakos	Pionírok	Bebírók	Nyaraló-tulajdonosok	Tömeg turisták
Mióta él itt?	Több generáció	1970-1989	2000-es évek	-	-
Miért él itt?	Családi tradíció	Szocialista városokból menekülés	Nagyvárosokból való kiégés	Rekreációs cél	Rekreációs cél
Jellemző nemzetiség?	Magyar	Magyar, ritkábban külföldi	Magyar	Magyar vagy tehetős külföldi	Magyar, ritkábban külföldi
Meg tudja-e fizetni a helyi termékeket?	Nem	Vegyesen, inkább igen	Vegyesen, inkább nem	Igen	Igen
Jellemző foglalkozása?	Kistermelő	Művész, szellemi munka	Kistermelő	Felső kereseti kategóriás	Vegyes, nem releváns
Jellemzői iskolai végzettsége?	Szakközépiskola	Egyetem	Egyetem	Egyetem	Vegyes, de sokat kell őket edukálni a helyi termékekről
Szerepe a helyi termékek előállítási láncában?	Termelő	Fogyasztó	Termelő	Fogyasztó	Fogyasztó
Együttműködési hajlama?	Alacsony	Magas	Magas	Vegyes	Fizetőként az igényei szerinti szolgáltatást akar
A természeti értékek fontossága számára?	Közepes	Nagy	Nagy	Közepes	Kicsi
Hogyan érinti a turisztikai és gasztro-forradalom?	Kimarad belőle, csak az áremelkedést érzi	Kiélvezi, szellemi táptalajt ad neki	Mozgatja, ők felelnek érte a leginkább	Kiélvezi	Kiélvezi (de drágállja)

2. táblázat: Az öt fő társadalmi csoport jellemzői (Saját szerkesztés, NEMES G. – ORBÁN É., 2019; NEMES G. – TOMAY K., 2022; illetve saját adatok alapján)

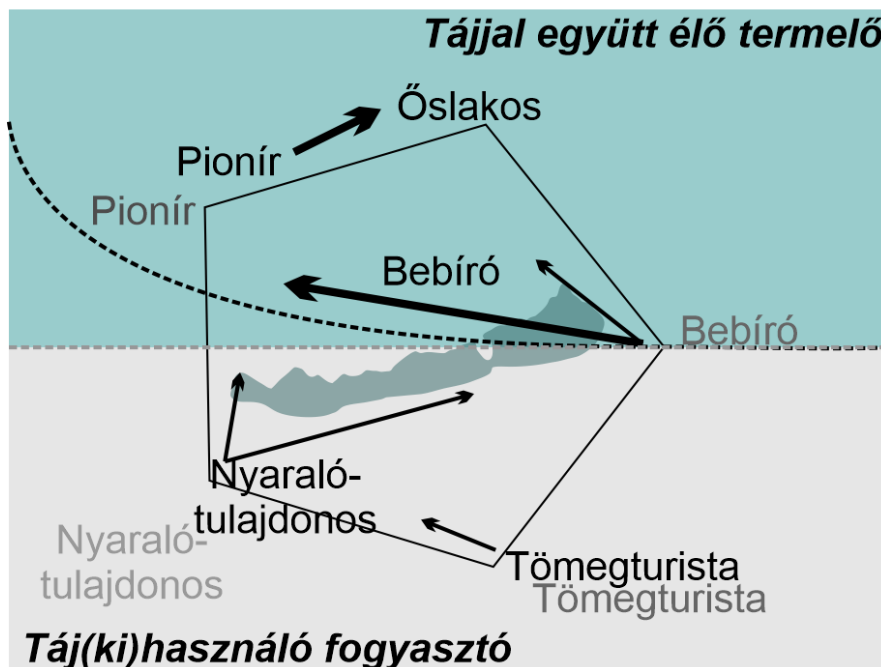
A lehatárolt csoportok ugyanakkor nem statikusak, az erős társadalmi átalakulás nyomán egymáshoz viszonyítva, plusz abszolút tagszámok terén is változnak. A vidéki dzsentifikáció és filtráció helyi példájával már több szociológiai jellegű kutatás is foglalkozott (NEMES G. – ORBÁN É., 2019; BALOGH P., 2022; NEMES G. ET AL., 2022) a térségben ezen problémával, ami „egy nagyon jó kérdés és a kérdések legfontosabbika (K3)”. Ezeket megerősítettem, illetve árnyalni tudtam a termelő-fogyasztó relációk elemzésén keresztül az elkészített fókuszcsoporthoz és szakértői interjúk nyomán. Az olyan gazdasági folyamatokhoz, mint a helyi turisztikai fellendülés, a gasztronómiai minőségi fordulat és az ingatlanárak emelkedése jelentős társadalmi változások is kapcsolódnak, leginkább azok eredményeképpen.

„A Balaton Kiemelt Térség egészére alapvetően jellemző azért egy jelentős népesség fluktuáció [...]. A 2010-es évek közepétől lejátszódó gazdasági, ingatlanpiaci, pénzügyi folyamatok, a hitelkörnyezet és a CSOK hozzátett ehhez. Felgyorsult ez a fluktuáció és erre még egy lépést rátett a COVID. [...] Ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogyan az egyébként is magas balatoni népességfluktuáció csak tovább erősödött az elmúlt 10 évben. (K3)”

Az őslakosokkal egyre inkább asszimilálódnak a 40-50 éve itt élő pionírok és közösen alkotják a helyi előregedő társadalmi rétegeket. A bebírók és a pionírok közötti különbségek

szintén egyre inkább eltűnőben vannak, melynek nyomán azonban egyre inkább nő a helyben élő, asszimilálódó, a természeti tájat védendő értéknek tekintő és leginkább az abban történő termelésből megélők, illetve a tájat kihasználó fogyasztók közötti társadalmi szakadék. Ennek az áthidalását segítheti, hogy egyre több nyaralótulajdonos dönt a helyben letelepedés és akár a termelés megkezdése mellett például pás sor szőlő megvásárlása vagy telepítése mellett. Ugyanakkor a tömegturisták csak nagyon kis mértékben kapcsolódnak be ezen asszimilációs folyamatokba, leginkább mivel a növekvő ingatlanárak mellett kifejezetten nehéz ingatlanhoz jutni a régióban, vagy akiknek sikerül is, azok is jellemzően csak egy, a partmenti térségben található lakás jut. Utóbbiak pedig kifejezetten messze van a termelés tényleges tereitől, a háttértelepülésektől és azok külterületeiről. Ennek nyomán kijelenthető, hogy a társadalmi csoportok ugyan változnak, azonban pont a két legtávolabb álló, az őslakosok és a turisták között csak minimális mértékben figyelhető meg a társadalmi távolságok csökkenése, amely a gazdasági átalakulás további előrehaladása révén a jelenleg is már csak látszólag meglévő társadalmi egyensúly felborulásához (4. ábra) és nyílt konfliktusokhoz vezethet több településen is. Utóbbiakra példát jelenthet a térség előregedése, ugyanis a helyben lakók körében kifejezetten kevés a fiatal, például az egyik helyi termelői összefogásban is „mindenféle típusú ember megtalálható; fiatalból kevesebb van sajnos, mert ez a harmincegynéhány évesnél fiatalabb, huszonéves nem igazán van, pedig jó lenne, ha lennének. (L2)”. Ennek több oka is lehet, mint például a helyi továbbtanulási vagy szórakozási lehetőségek száma, ugyanakkor egyértelműen szerepet játszik benne a turisztikai fellendülés és a társadalmi folyamatok nyomán megdráguló ingatlan állomány.

„Aki kiszorul, azok a fiatalok, akik szívesen maradnának, de nem tudnak ott házat venni (K1)”

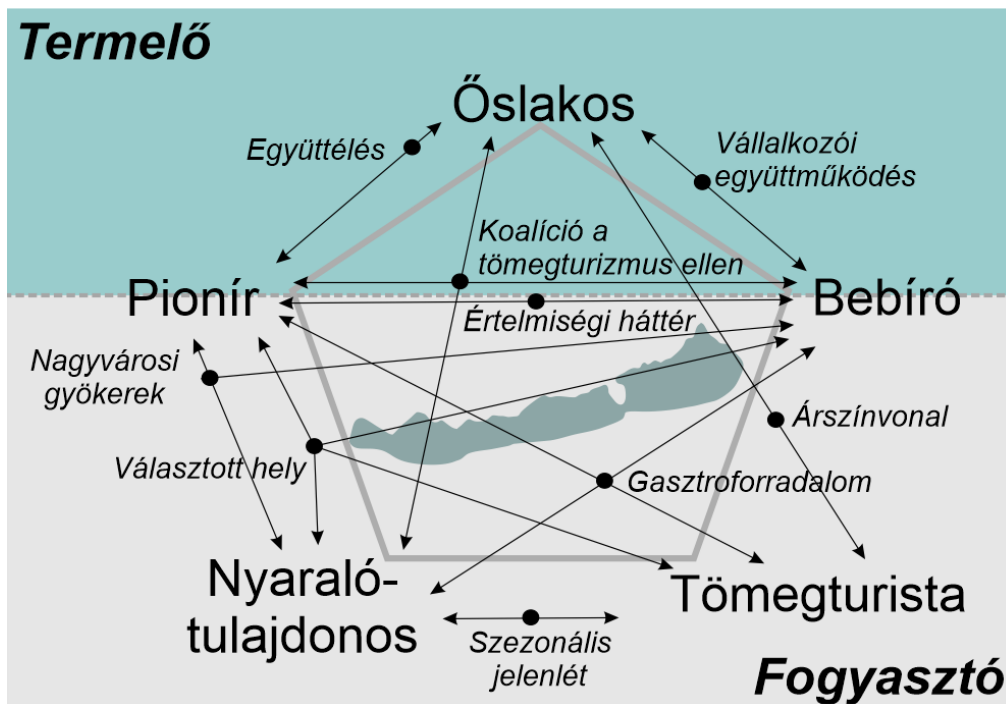
4. ábra: A társadalmi csoportok viszonyának átalakulása (Saját szerkesztés, NEMES G. – ORBÁN É., 2019; NEMES G. – TOMAY K., 2022; illetve saját adatok alapján)

A társadalmi csoportok közeledésének a közös pontok, vélemények, érdekek adják meg az alapot. Ezek feltárása ráadásul segíthet annak a megértésében is, hogy egyes termelők és értékesítők milyen módon tudnak együttműködni, amely a helyi rövid élelmiszer ellátási láncok

létrehozásában kulcsszerepet játszhat. Egy kiemelt kapcsolódási pont lehet például az őslakosok és a bebírók között, hogy többségében egyaránt a termelői oldalon érdekeltek, a hasonló problémák vagy közös megoldási lehetőségek nyomán pedig sikeres vállalkozói együttműködések jöhetnek létre, melyek csökkenthetik a csoportok közötti társadalmi távolságokat. Ezen együttműködésekre pozitív példa a Nyitott Porták kezdeményezése, amelyben a résztvevő vállalkozók köre kifejezetten sokszínű, mégis a közös értékek mentén sikeresen tudnak együttműködni a helyi vállalkozók:

„Az elejétől kezdve egy rendkívül sokszínű társaság van, akik között vannak [...] idősek [...], nagyon széles a termék paletta, [...] de vannak szolgáltatásra fókuszálók. [...] Nagyon sok a kistermelő, [...] a mikrovállalkozás méretet senki nem lépi át. A gyűttmentség szempontjából meg az a helyzet, hogy nagyon sok olyan tagunk van, aki beköltöző volt, mondjuk Budapestről vagy az ország más részeiből. [...] Van egy 3 fős megválasztott vezetősége [a társaságnak], ezek közül az egyikőjük az őshonos, tehát mindig is itt élt, az egyikük Budapestről költözött ide, a harmadik pedig elment messzire, de hazaköltözött a falujába. (L2)”

Egy másik kifejezetten egyértelmű kapcsolódási pont a pionírok és az őslakosok között fedezhető fel, akik a térségben együtt eltöltött évtizedek szaporodásával egyre inkább képesek asszimilálódni. Ezen tevékenység gyakran abban nyilvánul meg, hogy akár még a bebírókkal és a nyaraló tulajdonosokkal is össze fogva igyekeznek meggátolni a tömegturizmus érdekében zajló nagyléptékű beruházásokat. Utóbbiak ugyanis a legtöbb esetben problémát jelent *„mindenkinek: a tősgyökereseknek, annak is, akinek csak ott nyaralója van, mindenki mást nagyon zavar (K1)”* Ennek nyomán gyakran *„mindenki egységfrontba tömörül és megtesznek mindent azért, hogy a beruházás ne valósulhasson meg (K1)”*. Szinte paradox módon azonban van kapcsolódási pontja épp az őslakosoknak és az egyszerű tömegturistáknak is, ugyanis ezen két csoport szokta a legtöbb esetben drágállni a helyi termékek magas árait. Az őslakosok kivételével viszont mindenki mást összeköt azon szemlélet, hogy a Balaton térség egy választott lakó- vagy üdülőhely mind a pionírok, mind a bebírók, mind a nyaralótulajdonosok és a turisták életében is. Ugyanakkor utóbbi kettő csoport esete egyedi abból a szempontból, hogy mindkettő tagjai csak ideiglenesen, leginkább szezonálisan vannak jelen a térségben. Kutatómunkám során két további kapcsolódási pontot tártam még fel, egyrészt a bebírók és a pionírok közös pontja lehet az értelmiségi háttér és a magas iskolai végzettség, másrészt ezen két csoporthoz egyaránt tud kapcsolódni a nyaralótulajdonos olyan szempontból, hogy jellemzően nagyvárosi gyökerekkel, születési hellyel rendelkeznek (5. ábra).

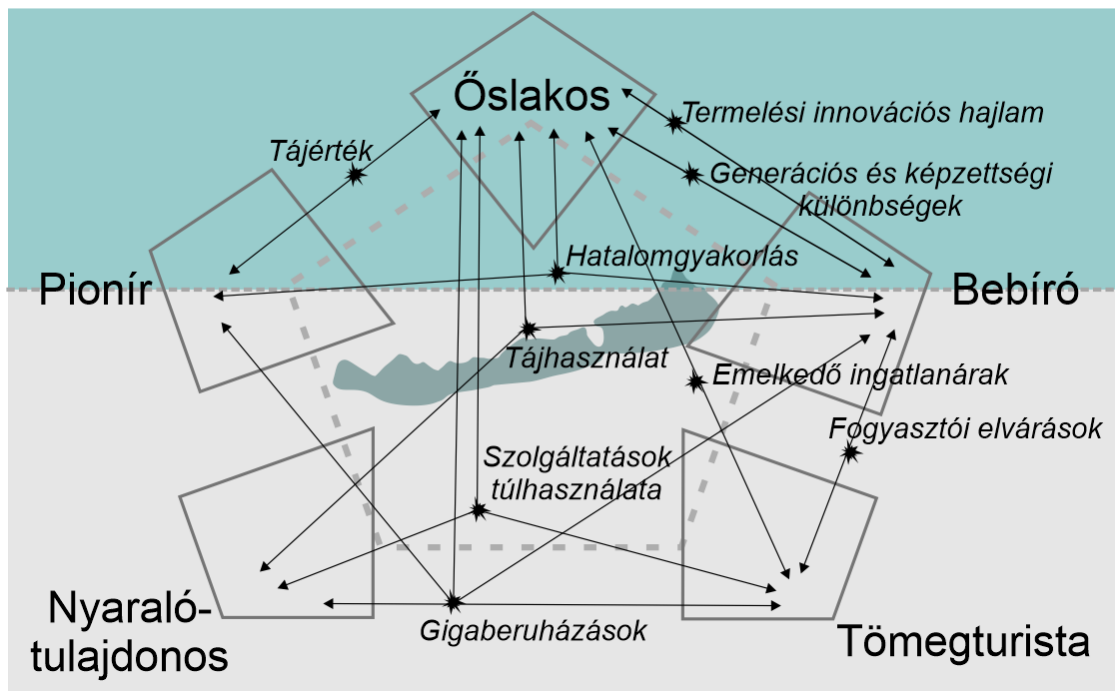
5. ábra: A társadalmi csoportokat összekötő kapcsolatok (Saját szerkesztés, saját adatok alapján)

A kapcsolódási pontok mellett vannak egyértelmű konfliktusok, véleményszakadékok, melyek nyomán eltér jelenleg is, és el fog térni a jövőben is az 5 fő csoport. Ezek között vannak olyanok, melyek a 4. ábrán jelzett kapcsolódási pontoknak egyfajta ellentétei, például, hogy a turisztikai gigaberuházások, amely a tömegturisták kiszolgálását célozzák komoly konfliktust jelent utóbbiak és a másik 4 csoport között. Szintén megjelent a kapcsolatok között a bebírók és az őslakosok közötti vállalkozói együttműködés, amelyen belül ugyanakkor gyakori konfliktus forrás, hogy míg utóbbiak a hagyományos módszereket és kapcsolatokat igyekeznek megtartani, addig előbbiek célja sok esetben az innovatív technológiák alkalmazása és az új vállalkozások közötti együttműködések építése. Ennek az innovációkhoz és kooperációkhoz kapcsolódó zártságnak, illetve nyitottságnak az egyik fontos eleme lehet a generációk közötti ellentétek, illetve a képzettségbeli különbségek, melyek a két csoport kapcsolatának az egyéb aspektusaira is kiterjedhetnek. A termelési módokhoz szorosan kapcsolódik azon konfliktus, hogy míg az őslakosok egy évszázadok óta hasznosított nyersanyagot látnak a helyi tájban és például a talajban, addig a pionírok egészen máshogy kezelik a táj értékét, számukra a legfontosabb annak az esztétikai mivolta. Ehhez erősen hasonló jellegű az a tájhasználati konfliktus, ami a termelő őslakosok és bebírók, illetve a pihenés céljából ide érkező nyaralótulajdonosok között van. Ugyanis a recens ingatlanpiaci folyamatok nyomán egyre több esetben építenek nyaralókat a mezőgazdasági hasznosítású külterületekre, akár a Balatonparttól messzebb fekvő településeken is. Azonban ez tipikusan olyan tájhasználati konfliktusokhoz vezethet, mint például, hogy a mezőgazdasági munkák egy jelentős részét csak a hajnali órákban lehet nyáron elvégezni, azonban az ezekkel járó zajszennyezés zavarhatja az ekkor még pihenni kívánó nyaraló tulajdonosokat. Ezen konfliktushoz részben kapcsolódik a helyi érdekérvényesítés és hatalomgyakorlás kérdése, amely a helyben lakók között szokott a legélesebben megjelenni. Ugyanis az őslakosok szemében a pionírok, majd ezen két csoport szemében a bebírók jelentik azon új csoportot, akiknek eltérő igényeik vannak, mint a korábban ott élők, azonban csak nehézkesen tudják kiharcolni, hogy az ő véleményük is figyelembe

legyen véve. Erre jó példa Kővágóörs, ahol „*a beköltöző művészek elérték azt, hogy olyan építési szabályzatok lettek ott a környéken, hogyan az tényleg nagyon szép maradt* (K1)”. Ugyan hivatalosan nem tudnak a csak ideiglenesen itt tartózkodó üdülők vagy turisták beleszólni például a helyi polgármester választásokba, azonban fontos azt is megemlíteni, hogy az ő akaratuk is beleszólhat közvetetten a döntéshozási folyamatokba. Hiszen például hiába volt több összefogás is a helyben élők és ingatlan tulajdonosok között a turisták ellen, mivel ezen gátló akciók a helyi gazdasági fejlődést vetik vissza sokak szemében, ezért egyértelműen konfliktust jelent, hogy a legnagyobb fogyasztást jelentő csoport nagyobb mértékű jelenlétét igyekeznek ellehetleníteni egyesek. A turisták meglétének a fontossága úgy is összegezhető, hogy „*az itteni termelői körnek a veresenyelőnye a turizmus által megtestesített keresleti többletből származik* (K3)”.

A szezonális jelleggel jelenlévő nyaraló tulajok és turisták, illetve a turizmus által eddig kevésbé érintett háttértelepüléseken élő őslakosok között jelenthet konfliktust a (köz)szolgáltatások nyári túlhasználata. Utóbbiak ugyanis leginkább a helyi lakosok igényei szerint lettek kialakítva, amelyeknél sokszor jóval többre vágnak a nyáron ide érkezők. Ezen probléma a háttértelepüléseken most jelenik meg igazán, míg egyes partmenti idegenforgalmi központokban már a településvezetés legfontosabb feladatává vált a nyáron jelentkező extra leterheltségre való felkészülés. Utóbbihoz szorosan kapcsolódik az ingatlanárak emelkedése, amelyet leginkább a turizmus okoz és a helyben lakó őslakosok gyermekei szenvedik meg, akik önálló életük elkezdéséhez szeretnének szülőfalujukban új telket vagy házat venni, de a felvert árak miatt ezt nem tudják megtenni. Végezetül több fókuszcsoport résztvevő is kihangsúlyozta azon problémát, hogy az ideérkező turisták irreális elvárásokkal rendelkeznek a helyi termelők felé a termékek ára vagy kívánt mennyisége terén.

Ahogy az 6. ábra is szemlélteti, számtalan konfliktus van a különböző csoportok között, amely a társadalmi távolságok növekedését eredményez(het)i a térségben. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy ezekben közel sem egyforma gyakorisággal érintettek a különböző csoportok. Az egymástól és a többiektől a legeltérőbb és így a legtöbb konfliktusba kerülő az őslakosok és a tömegturisták, azonban szintén számtalan ellentét kapcsolódik a bebírókhoz. Utóbbi oka az lehet, hogy sok esetben ők a legaktívabbak, az élelmiszeriparban a minőségbeli átalakulás mozgatói, melynek nyomán könnyen kerülhetnek konfliktusba. Ugyanakkor kutatásom szempontjából pont ez a legfontosabb csoport a rövid ellátási láncok és a „termőföldtől az asztalig” koncepció gyakorlati megvalósítása terén. Ezért lényegében minden feltárt konfliktus a F2F egyik gátjaként, míg a kapcsolódási pont a koncepció sikerét előre vihető tényezőként is értelmezhető.

6. ábra: A társadalmi csoportok közötti ellentétek (Saját szerkesztés, saját adatok alapján)

4.2.3. Területi különbségek

A társadalmi csoportok közötti törésvonalakon túl azonban további tényezők figyelembevétele is szükséges ahhoz, hogy az élelmiszer ellátási láncok szereplői közötti kapcsolatokat megértsük. Ezek közül kiemelten fontos lehet a területi különbségek szerepe a régió belül a rövid ellátási láncok koncepciójához kapcsolódva, hiszen ezek ideális megvalósítása a kis területi léptékekre fókuszál. A fókuszcsoporthoz interjúk során ezért kiemelt figyelmet fordítottam az esetlegesen felmerülő területi különbségekre, akár expliciten említették meg azokat a vállalkozók, akár a vélemény egyezések vagy ellentétekben utólagos elemzéssel sikerült azokat azonosítanom. Utóbbiak közül azonban kifejezetten keveset sikerült feltárni a fókuszcsoporthoz beszélgetések résztvevőinek a vélemény egyezéseit elemezve, csak 3 esetben volt specifikus hozzáállása egy problémához az egy városban vagy egymáshoz közeli településen élőknek. Így azon következtetést vontam le, hogy a vállalkozók attitűdjét és véleményét csak kevés esetben határozza meg közvetlenül a régió belüli elhelyezkedésük. Sokkal jelentősebb az indirekt jellegű hatás, amelyek több esetben el is hangzottak a beszélgetések, interjúk során, például a turizmus megjelenésének és mértékének a térbeli különbségeihez kapcsolódó eltérő vállalkozói tapasztalatok nyomán.

Az egyértelműen megállapítható, hogy még ha a vállalkozók véleményeiben ez kevésbé is mutatkozik meg, a Balaton térsége „egy baromi színes régió (K3)”. Számátalan aspektus mentén beszélhetünk heterogén térszerkezetről, amelyet fontos figyelembe venni a F2F koncepció gyakorlati megvalósíthatóságának az elemzése során. Az interjúk nyomán megállapítottam, hogy a legfontosabb aspektus a különböző térségek közötti társadalmi különbségek lehetnek. Ugyanis különösen a vállalkozások terén fontosak az egyes mikro régiók kulcsszereplői, akiknek az együttműködési hajlamát az határozza meg leginkább, hogy öslakosok, pionírok vagy bebírók. Utóbbiak, illetve a fogyasztópiacot jelentő turisták megjelenésének a mértéke pedig térbelileg rendkívül heterogén. Erre reflektált az egyik

szakértői interjúban a megkérdezett kutató, amikor egy REL fejlesztésekkel kapcsolatos dél-balatoni projektről kérdeztem.

„Veszprém megyében, a Káli-medence környékén sokkal határozottabban és hamarabb kialakult ugye a Liliomkert piac, utána Köveskálon volt valami ehhez kapcsolódó kezdeményezés. Tehát ott a Káli-medencében a kreatívabb gazdálkodói kör és az éttermesek megszervezték magukat jobban. Ezt láttuk, hogy ott ez elkezdett működni, Somogyban viszont nem. Jött a projekt, és van egy borzasztó egyszerű oka, hogy mi ebben a projekt Somogy megyét képviseltük, mint horvát-magyar együttműködés. Tehát Horvátországgal határos megyékben zajlott a projekt, Zala megyét vitték a másik partner (L2), mi pedig Somogy megyét. (K3)”

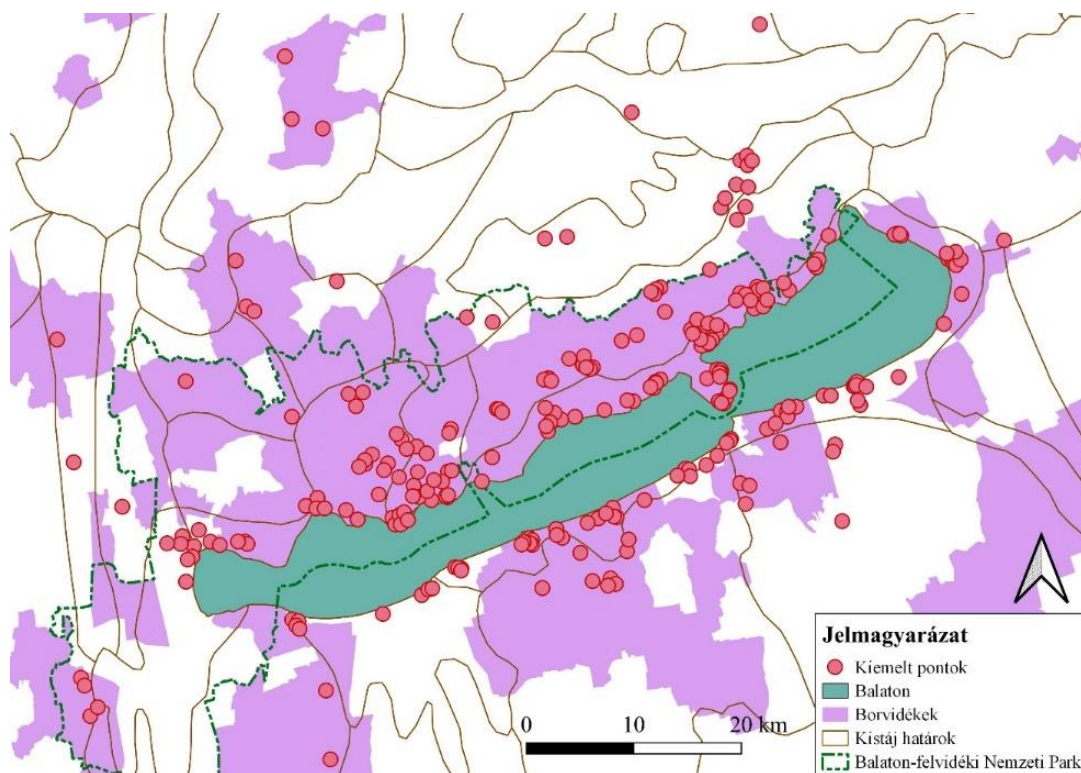
Ezen területi különbségek megjelennek az egyes települések társadalom szerkezetében is, különösen azt vizsgálva, hogy milyen alapokkal, mikor és milyen ütemben indul meg egy-egy településen a turizmus hatásának a megjelenéséhez kötődő társadalmi átalakulás.

„Ahogy megyünk nyugatra [a Balaton térségében] úgy azért jellemzően kisebb a fluktuáció, ami a magasabb táji értékű és a jobb ingatlanpiaci helyzetű területeken jellemző ez a fluktuáció. Tehát Somogyszentpálon nem annyira jellemző ez a fluktuáció. [...] Ott a népességfluktuáció az inkább az, hogy az idős korú népesség kihal és az a kérdés, hogy az üresen álló házba beköltözik-e egy újabb roma család vagy sem. És ez 8-10 km-re van a Balaton parttól. (K3)”

Ezen területi heterogenitás nyomán jelentős kérdés a régió fejlődésében és fejlesztésében az inkluzivitás, az, hogy a turizmus felfutásából mennyire differenciáltan profitálnak a különböző mikrotérségek, települések. A fejlődéssel ugyanis nagy az esélye egyes téregységek kiemelkedésének, míg mások leszakadásának vagy stagnálásának. Ezen folyamatok jelenlétét azért is fontos kiemelten vizsgálni, mert a zöld átállás és a F2F koncepció megvalósítása kapcsán is jelentős kérdés az inkluzivitás (társadalmi és területi szempontból egyaránt). Amennyiben pedig utóbbi már a jelenlegi társadalmi-gazdasági átalakulás során sem valósul meg, akkor ez egyértelműen egy gátja lehet a „termőföldtől az asztalig” koncepció helyi elterjedésének.

A jelen gazdasági fejlődés térbeli inkluzivitásának a vizsgálata egy összetett kérdés, amely a vállalkozói fókuszcsoporthoz beszélgetések során nem is igazán került elő, azonban az elkészített szakértői interjúkban több esetben is reflektáltak rá. A mélyrehatóbb vizsgálat céljából ugyanakkor olyan térbeli adatbázisokat kerestem, melyek hűen bemutatják a jelen gasztroforradalom által indukált gazdasági átalakulásban érintett, illetve az abból kimaradó térségeket. Ennek nyomán először is négy kiadványt elemeztem, melyekben egyrészt a gasztro- és borturizmus számára voltak összegyűjtve összetett szempontok szerint a legkiválóbb vendéglátó egységek és borászatok (Best of Balaton, Balatoni Gasztrotérkép, Magyar Bor kiadványai). Másrészt elemeztem azon termelői hálózat tagjainak az elhelyezkedését is, melyet az interjú- és beszélgetés-alanyok a legjobb régiós szintű példaként állítottak be (Balatoni Kör). A négy adatbázisból összesen 272 vállalkozás helyszínt gyűjtöttem le, melyek között ugyanakkor kétségkívül volt olyan borászat vagy étterem, amely több listában is szerepelt így többször is legyűjtésre került. De jelen kutatásban nem az ajánlott vállalkozások pontos számán volt a fókusz, hanem hogy azok hol helyezkednek el és milyen térbeli mintázatok azonosíthatóak, melyek a területi gócpontok és melyek a „kihagyott” téregységek. Ennek nyomán további térbeli adatbázisokat gyűjtöttem, melyekkel összehasonlíthatóvá és elemezhetővé vált a pontok térbelisége. Először is a biorégiós koncepcióból kiindulva

elemeztem a természetföldrajzi jellemzőket reprezentáló kistájkataszter (MÉTA ADATBÁZIS) mentén a kiemelt éttermek és pincészetek térbeli sűrűségét (7. ábra). Ennek nyomán már felfedezhetőek voltak a kenő-kapitalizmus egyenlőtlen térszerkezetére utaló tendenciák, mint például, hogy a déli parton szinte csak a Somogy parti síkra kerültek pontok, az északin pedig hiába helyezkednek el szórta, a Keszthelyi-fennsík szinte teljesen „üres” maradt. Ugyanakkor a mélyrehatóbb elemzést lehetővé tévő klaszterezéshez olyan települési szinten leválogatható mutatókra volt szükségem, mint például az OpenStreetMap POI-k száma, vagy a területi potenciál értéke. Utóbbit az alapján számítottam ki, hogy a település érint-e borvidéket, nemzeti parkot, turisztikai térséget vagy Falusi Szálláshelynek számít-e.

7. ábra: A kiemelt pontok és a természetföldrajzi határok (Saját szerkesztés)

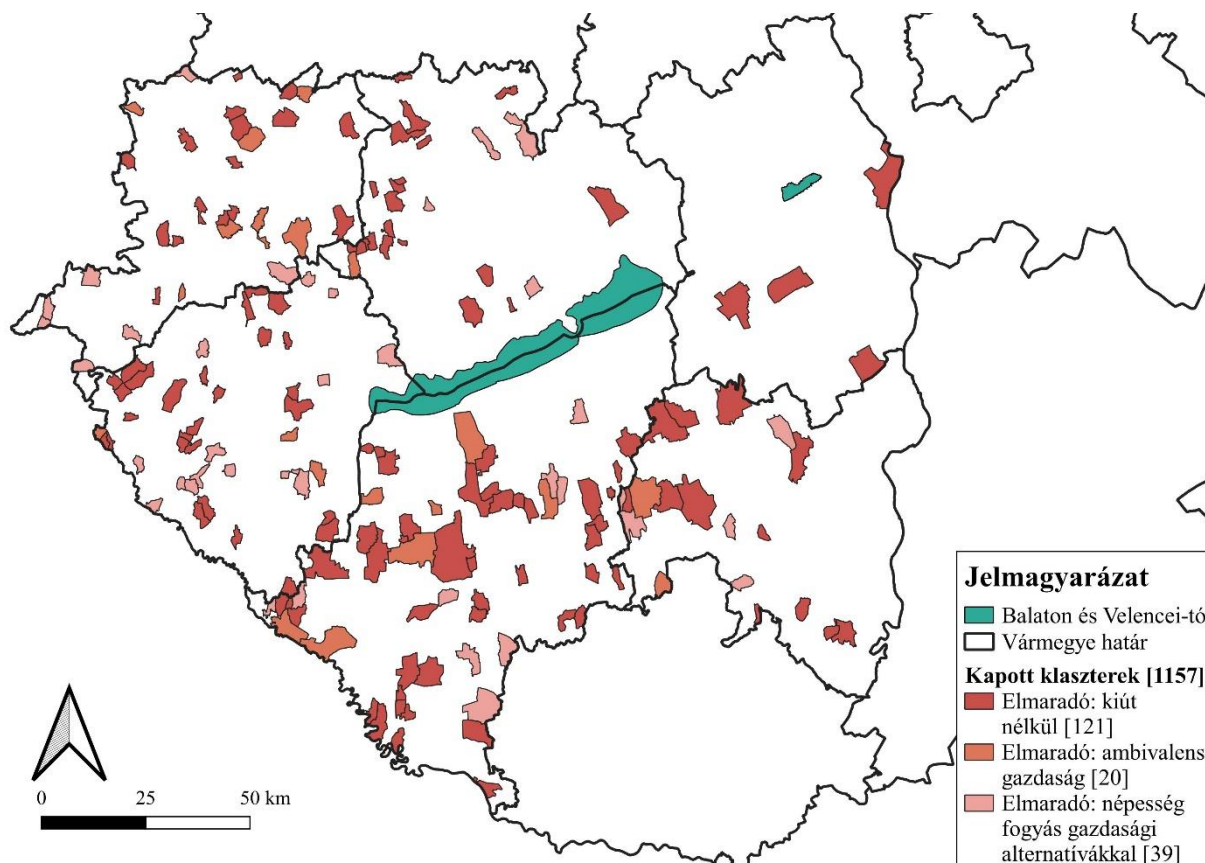
A térinformatikai eszközök mellett másodlagos adatforrásokra alapozva gazdasági-társadalmi mutatókat gyűjtöttem le, majd azokból a sikeres klaszterezéshez hét főkomponenst alakítottam ki. Utóbbiak közül az első volt a legmagasabb sajátérték 1,72-vel, amellyel ez tartalmazta a legtöbb információt (12,31%-ot) a kiindulási 14 mutatóból a kapott főkomponensek közül (5. melléklet). A komponens mátrix vizsgálata nyomán megállapítható, hogy ezen főkomponens legnagyobb mértékben a népesség és a lakásállomány (arányaiban vett) növekedését tartalmazva. Ugyanakkor kisebb mértékben az éves 10 millió forint feletti SZJA-val rendelkezőknek az 1 millió forint alatti SZJA-val rendelkezőkhöz viszonyított arányának, illetve a vizsgált időszakon belül az összes épített lakáson belül az üdülők részarányának a növekedését is magába foglalja. Végezetül az első főkomponens tartalmazza a száz lakosra vetített regisztrált vállalkozások számának a csökkenését, amely alapvetően azt jelöli, hogy a népesség növekedési ütemével nem tart lépést a cégek számának az emelkedése. Azonban még ennek ellenére tekinthető ez a gyarapodást és az adott település növekedését jelölő főkomponensnek. Ennél valamivel alacsonyabb sajátértékkel (1,42) rendelkezik a második főkomponens, amelynek ugyanakkor még szintén 10% feletti (10,17%) az információ tartalma. Ez legnagyobb mértékben az öregedési index emelkedését foglalja magában,

amelyhez ugyanakkor, a természetes szaporulat feljavulása és az egy évi 10 millió forint feletti SZJA-val rendelkezőknek az 1 millió forint alatti SZJA-val rendelkezőkhöz viszonyított arányának a növekedése társul. Továbbá az F2F koncepció megvalósíthatóságának a szempontjából kulcsfontosságú három gazdasági mutató, a mezőgazdasági kistermelők ezer lakosra vetített számának, az egyéni vállalkozók száz lakosra vetített mennyiségének, illetve a regisztrált vállalkozásokon belül a mezőgazdaságiak részarányának a növekedését tartalmazza a főkomponens. Így annak ellenére is, hogy a főkomponens a népesség csökkenését is tartalmazza kis mértékben, ez egy agrárgazdasági fejlődést és a mezőgazdasági vállalkozások dinamizálódását mutató főkomponens, mégha ez társadalmi szempontból vegyes képet is ad. A harmadik főkomponens 1,39-es sajátértékkel és 9,9%-os információ tartalommal bír, ugyanakkor alapvetően egy negatív folyamatot mutat. Ugyanis annak ellenére, hogy tartalmazza a mezőgazdasági vállalkozások arányának a növekedését, szintén magába foglalja az öregedési index emelkedését, az egyéni vállalkozók és a mezőgazdasági kistermelők lakosságszámra eső csökkenését. Ennek nyomán a helyi élelmiszertermelés és értékesítés szempontjából negatív gazdasági és társadalmi folyamatokat jelent ezen mutató, amelyben megjelenik a birtokkoncentráció és a nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése. A harmadik főkomponenssel szemben a negyedik alapvetően pozitív tartalommal rendelkezik, mégha kisebb is a sajátértéke (1,14) és a benne megőrzött információ mennyiség (8,11%). Ugyanis a regisztrált vállalkozások és a felsőfokú végzettségűek lakossághoz viszonyított számának a növekedését, illetve a természetes szaporulat értékének az emelkedését foglalja magába, ezzel gazdasági és társadalmi szempontból is egy minőségbeli javulást és előre lépést mutat.

Az utolsó három főkomponenst összefogja, hogy egyaránt csak kicsivel egy feletti a sajátértékük (és 7% körüli a magyarázott variancia százaléértékük), tehát csak minimálisan tartalmaznak több információt, mint egy bemeneti változó. Az ötödik főkomponens ugyan tartalmaz pozitív irányba mozgó társadalmi mutatókat, mint például a vándorlási egyenleg és a természetes szaporulat, illetve a vizsgált időszakban épített lakások körében az üdülők emelkedő arányát mutatja, azonban jelen kutatásban mégis egy negatívnak tekintetem. Ugyanis amellet, hogy szinte minden más mutatóban, így a népességszám változásában is csökkenést mutat, a regisztrált vállalkozások és a vendégéjszakák száz lakosra vetített számában is erős visszaesését tartalmaz. Így ez egy gazdasági, kiemelten turisztikai megtorpanást jelölő főkomponens, amely megjelenésében érdemes lehet vizsgálni a COVID-19 pandémia hatását is, amely globálisan a legtöbb desztináció esetében még 2022-ben is érezhető visszaesést eredményezett. Ugyanakkor pont a Balaton esetében ez a belföldi turizmus felfutása miatt kevésbé jelent meg (HIV). A hatodik főkomponens szintén negatív tartalommal rendelkezik, annak ellenére, hogy ez az előzővel ellentétesen pont, hogy a vendégéjszakák lakosságarányos számának a kiemelkedő növekedését tartalmazza. Ugyanis környezeti, fenntarthatósági szempontból a turisták mennyiségének a rohamos növekedése számtalan negatív externáliát vonhat maga után. Ez pedig társadalmi mutatókban is megjelenhet, hiszen hiába tartalmazza ezen főkomponens a vándorlási egyenleg emelkedését, ehhez nem kapcsolódik népességnövekedés. Továbbá a társadalom negatív irányú átalakulását mutatja, hogy a felsőfokú végzettségűek arányának a csökkenését tartalmazza ezen főkomponens. Utóbbiak közül az utolsó, hetedik sajátértéke csak egy ezreddel lépte túl a minimális egyet, melynek oka, hogy csak egy, a másik tizenháromtól jelentősen eltérő mutatót, az internet előfizetők száz lakosra vetített számának az alakulását tartalmazza. Ezek nyomán a 7 kapott főkomponens a bemeneti 14 változó információtartalmának a 62,4%-át tartalmazza és a további 3 mutatóval kiegészítve ideális bementi változókat jelentettek a klaszterezéshez.

A klaszterezés segítségével összesen 1153 települést tudtam besorolni 10 különböző csoportba, melyek közül a fejlődési pályák és a térbeli elhelyezkedés alapján több is összekapcsolható volt, így lényegében 6 fő csoportot kaptam (6. melléklet). Ezek közül az első a vizsgált időszakban elmaradó települések voltak, amelybe 3 klaszter is tartozott: a kiút nélküliek, az ambivalens gazdasági folyamatokkal rendelkezők és az, amelybe olyan népességfogyást tapasztaló települések kerültek, melyek számára gazdasági szempontból van kiutat jelenthető alternatíva. Előbbibe 121 település került, melyek között egy Balaton parti sincs, illetve csak elszórtan található pár a tó tágabb környezetében, valamint Fejér vármegyében. Ellenben Tolna, Somogy és Zala vármegyékben, illetve Veszprém és Vas vármegyék határán térbelileg koncentrálnak is ilyen települések, akár hármas vagy négyes térbeli csoportokat is alkotva (8. ábra). A klaszterbe középpont elemzése nyomán megállapítható, hogy egy kivételével minden főkomponens esetében negatívak az értékei és kiugróan alacsony a negyedik, minőségi javulásként címkézett főkomponens terén. Utóbbiból a regisztrált vállalkozások és a felsőfokú végzettségűek lakossághoz viszonyított száma terén csökkenésre, illetve természetes fogyásra lehet következtetni a klaszter települései esetében. Ezen elmaradást és kilátástalanságot igazolja, hogy a térbelileg kiemelt pontokat összegző két változó terén is a legalacsonyabb értékeket veszi fel ezen klaszter középpont. Ennek ugyanakkor legalább annyira lehetnek okai az elhelyezkedésükből adódó hátrányok, mint a gazdasági és társadalmi folyamatok, ugyanis ezen települések rendelkeztek a legalacsonyabb területi potenciál értékkel. Utóbbi mutatóban hasonlóan alacsony értéket csak a szintén elmaradó, de ambivalens gazdasággal rendelkező klaszter települései vettek fel, melynek a fő oka ezen 20 település hasonló térbeli elhelyezkedése lehet. Kiemelten Somogy és Vas vármegyékre jellemzők ezen klaszter elemei, sok esetben a kiút nélküli klaszterbe kerülőkkel szomszédosan helyezkednek el. Azonban a Fejér vármegyében vagy a Balaton közvetlen környezetében egy ilyen település se található, utóbbi alól csak a Somogy vármegyei Buzsák jelent kivételt (8. ábra). A klaszter elnevezés arra utal, hogy a klaszterközéppont értékei nyomán megállapítható, hogy párhuzamosan játszódtak le gazdasági és társadalmi szempontból negatívnak és pozitívnak tekinthető folyamatok ezen településeken a vizsgált időszakban. Előbbiek közé tartozik a birtokkoncentráció és a nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése a kistermelőkkel szemben, a regisztrált vállalkozások és a felsőfokú végzettségűeknek a lakosságra vetített számának a csökkenése, illetve az előregedés megjelenése. Ugyanakkor a népesség és a lakásállomány szempontjából a klaszter középpont gyarapodást mutat, arányaiban az internet előfizetők száma is nőtt ezen településeken, ráadásul egyes esetekben még a vendégéjszakák emelkedése is megfigyelhető volt. Így az előző klaszterhez viszonyítva már egyértelműen vannak olyan elemek, melyek a települések fejlődését mutatják. Utóbbi hatványozottan igaz az elmaradók csoport harmadik klaszterére, amely 39 település a népesség fogyás gazdasági alternatívákkal címkét kapta. Ezek kifejezetten elszórtan helyezkednek el, de közülük se található egy se Fejér vármegyében, illetve a Balaton közvetlen környezetében is csak két ilyen település van, Vállus és Barnag (8. ábra). Utóbbi település azért is kiemelten érdekes, mert a fókuszcsoporthoz beszélgetésekben többször is előkerült, mint pozitív példa akár a helyi vállalkozók munkája, akár az önkormányzat által üzemeltetett helyi termék bolt sikeressége miatt. Ugyanis Barnag, illetve az ezen klaszterbe kerülő települések tipikusan ideális helyszínei a „termőföldről az asztalig” és a rövid élelmiszer ellátási láncok vidéki megvalósításának. A klaszter középpont alapján ezen települések érintettek a leginkább a népesség és a lakásállomány csökkenésével, továbbá ezen fogyás ellenére is alacsonyabb lett 2022-re az internet előfizetők száz lakosra vetített száma. Ugyanakkor ezek ellenére fejlődni tudtak ezen települések minőségi szempontból, ugyanis ezen klaszter esetében a legmagasabb

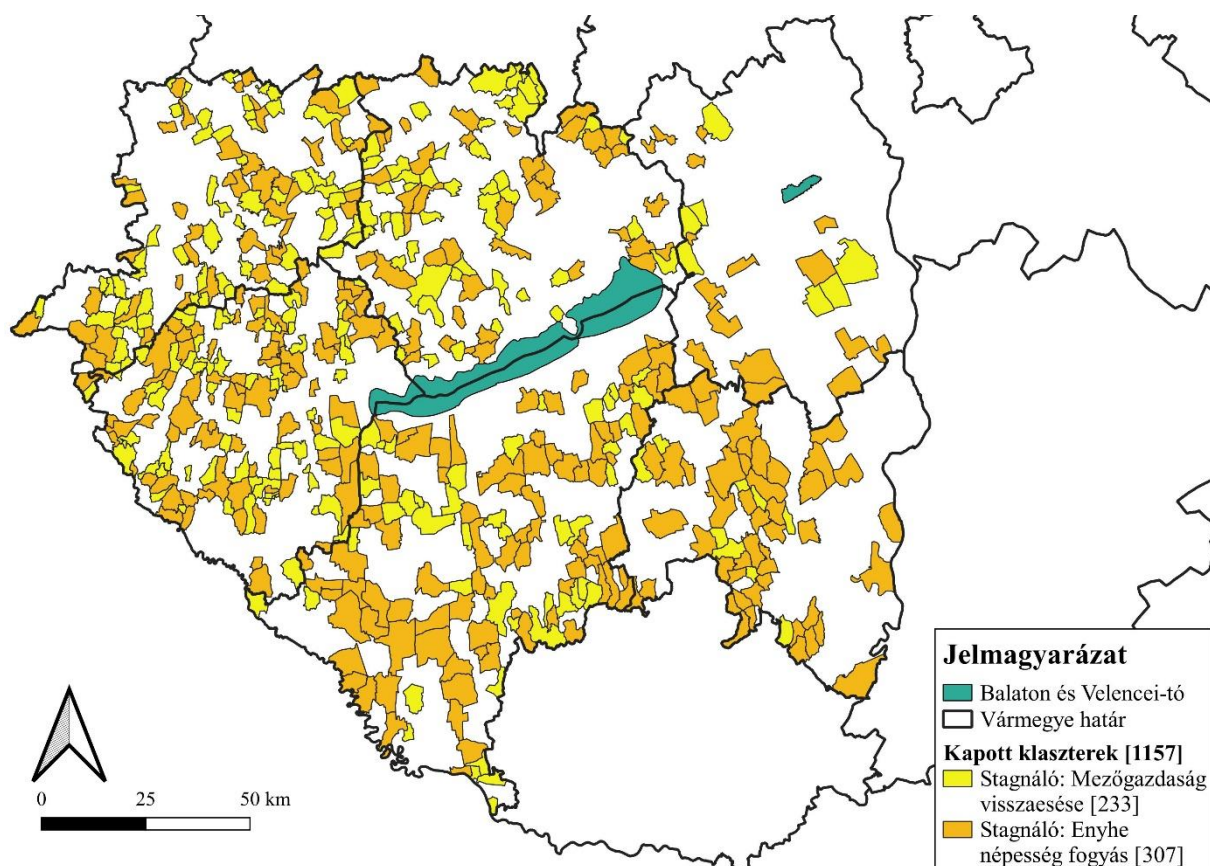
a közép pont értéke a minőségi javulás, a gazdasági visszaesés és a tömegturizmus megjelenése szempontjából. Utóbbi kettő mivel negatív előjelű mutató, ezért azt jelenti, hogy a turizmus okozta negatív externáliák vagy a gazdasági visszaesés ezen települések esetében volt a legkevésbé kimutatható. Ezek mellett pedig itt figyelhető meg leginkább a felsőfokú végzettségűeknek és a regisztrált vállalkozásoknak a népességarányos növekedése, mégha ezt részben a lakosságszám csökkenése is okozhatja. Ugyanakkor ez egyértelműen egy olyan jól képzett, sok esetben nagy városi múlttal rendelkező vállalkozói réteg megjelenését mutatja, mint a 4.2.2. fejezetben azonosított befűrés. Az általuk alkalmazott „termőfűrtől az asztalig” elv szerint működő vállalkozói megoldások pedig biztosíthatnak egy fenntartható gazdasági fellendűlést ezen telepűléseknek.

8. ábra: Az elmaradó klaszterekbe besorolt telepűlések (Saját szerkesztés)

Az elmaradók mellett egy másik nagy klaszter csoport a stagnálóké, amelybe közel a telepűlések fele tartozik, két klaszterre bontva, a mezőgazdasági szempontból visszaesőkre és az enyhe népesség fogyaszt tapasztalókra. Előbbibe 232 telepűlés tartozik és ahogyan a csoport neve is jelzi, 2012 és 2022 között minimális változások mentek csak végbe ezek gazdaságában, illetve társadalmában, melynek nyomán a klaszter közép pont 0 körűli értéket vesz fel egy főkomponens kivételével minden esetben. Ezen egy kivétel jelen klaszter esetében az agrárgazdasági fejlődés, amely alapján csökkent az egyéni vállalkozók, a mezőgazdasági kistermelők és a regisztrált vállalkozások lakosságárányos száma, illetve csökkent az évi 10 millió forint felett keresők aránya az évi 1 millió forint alatt keresőkhez viszonyítva. Ez a helyi élelmiszer termelési láncok kialakítása szempontjából egyértelműen egy negatív tendencia, ugyanakkor mivel például a gyarapodás főkomponens terén csak egy minimális csökkenést mutat a klaszter közép pont, ezért így is jobb helyzetben vannak ezen telepűlések, mint az elmaradó csoport klasztereibe tartozók. Térbelileg vizsgálva jellemzően ezek Vas és Zala

vármegyékben, illetve Veszprém vármegye nyugati felében vannak, sok esetben 3-5 elemes csoportokat alkotva (9. ábra). A Balaton közvetlen környezetében csak elszórtan vannak ilyen települések, de ide tartozik például Káptalantóti is, ahol a több szakértői interjúban is előkerülő Liliomkert Piac található. Leginkább pont utóbbi jelenléte okozhatja azt, hogy a községben a 2010-es években visszaszorult a mezőgazdasági kistermelők szerepe és úgy tudott gazdasági és társadalmi szempontból stabil maradni a település, hogy a szolgáltatásokra és a Liliomkert Piac jelentette forgalomra koncentrált. Ezen klaszterhez mind a klaszterközepont értékeiben, mind a térbeliségében erősen hasonlít azon stagnáló települések csoportja, melyek enyhe népesség fogyással jellemezhetőek. A legnagyobb elemszámú klaszterként (307 db) szinte a teljes vizsgált területen előfordulnak ebbe tartozó települések, ez alól csak Fejér vármegye és a Veszprém-Nagyvázsonyi medence jelent kivételt. Ellenben a Belső-Somogyban, illetve a Tolnai-Hegyháton a települések döntő többsége ezen klaszterbe sorolható be. Továbbá amennyiben a másik stagnálónak jelölt klaszter elemeivel együtt vizsgáljuk, akkor kiterjedt és összekapcsolódó településegységeket figyelhetünk meg minden vizsgált vármegyében (9. ábra). A klaszter középpont értékeit elemezve szintén nullához közeli értékeket lehet megfigyelni, amely alól az egyetlen kivételt a gyarapodók főkomponens jelenti ezen esetben. Ennek nyomán megállapítható, hogy a legnagyobb elemszámú klaszter települései alapvetően csökkenő népesség és lakosságszámmal jellemezhetőek. Ugyanakkor ezen visszaesés mértéke nem volt olyan mértékű, hogy az jelentősen kihasson a többi vizsgált főkomponens, mutató értékére. Ez részben annak is betudható, hogy ezen települések között vannak már olyanok, melyekben megjelent a Balaton körüli társadalmi átalakulások hatása. Ilyen például a szakértői interjúban is említett Nagygörbő (L2) vagy Somogyszentpál (K3), melyek esetében közös pont volt, hogy a helyi szakértők véleménye szerint ezek hagyományosan nem tartoztak a Balaton térségéhez, azonban a társadalmi átalakulás valamely kezdeti formája már megjelent ezen településeken. Ugyanakkor a lakosság és az ingatlanulajdonosok köre még csak olyan minimális mértékben kezdett el átalakulni, hogy az gazdasági mutatókban is kimutatható fejlődést még nem eredményezett.

9. ábra: A stagnáló klaszterekbe besorolt települések (Saját szerkesztés)

A többi klasztertől alapvetően ugyan tartalmilag elkülönül, de a második legnagyobb elemszámmal (242 db) rendelkezik azon települések csoportja, ahol a stagnálást az agrár kistermelők térnyerése fordította át fejlődésbe. Ugyanis ezen klaszter középpont rendelkezik a legmagasabb értékkel a nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése főkomponens terén, amely mivel negatív tartalma miatt meg lett fordítva a standardizálás során, ezért a pozitív magas érték úgy értelmezhető, hogy a kistermelők arányának a növekedését mutatja. Az egyéni vállalkozók és a mezőgazdasági kistermelők lakossághoz viszonyított számának a növekedése a rövid ellátási láncok kialakítása szempontjából mindenképpen egy pozitív folyamat, még ha ez a főkomponens tartalma nyomán jelen esetben a regisztrált vállalkozások relatív számának a csökkenésével jár is együtt. A többi főkomponens terén alapvetően stagnálás figyelhető meg, bár a szolgáltatások, illetve a természeti és kulturális értékek sűrűségét jelző POI-k száma terén viszonylag magas értéket vesz fel a klaszter középpont. Térbeli szempontból elszórtan, de leginkább a vizsgált terület keleti felében, kiemelten Fejér vármegyében találhatóak ilyen települések, melyek közös jellemzője a viszonylag nagy terület. Balaton parti település ugyan nincs ezen klaszterben, de számtalan „háttértelepülés” igen, mind például Nagyvázsöny, de Devecser is ide tartozik (10. ábra). Ezen települések esetében feltételezhető a bebíróként azonosított társadalmi csoport megjelenése a kistermelők számának a növekedése miatt, ugyanakkor ezen feltételezést nem tudtam megerősíteni a szakértői és a fókuszcsoportos interjúkban elhangzottak nyomán.

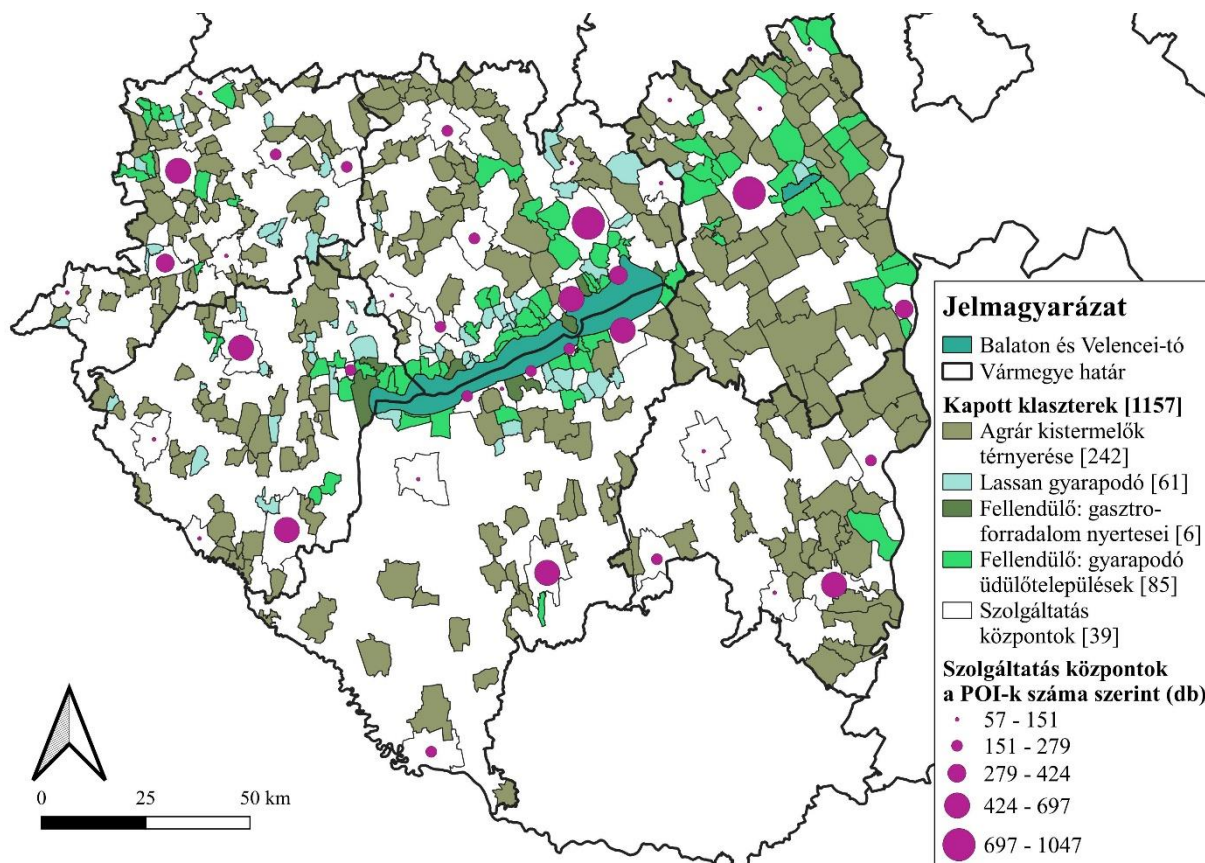
Egy másik, a többitől markánsan elkülönülő klaszter a lassan gyarapodó települések csoportja, amibe 61 elem tartozik. Ezek szinte minden főkomponensben enyhe emelkedést mutatnak, a klaszter középpont markánsan negatív értéket egyedül az agrárgazdasági fejlődés terén vesz fel. Ellenben növekvő népesség és lakásszámmal jellemezhető ezen települések a

gyarapodást jelző főkomponens pozitív értéke nyomán, amellyel magyarázható az előző negatív értéke is, hiszen mindkettő főkomponensben jelentős szerepe van a népességszám változásnak, azonban ellentétes előjellel. Az egyéni vállalkozások és a mezőgazdasági kistermelők lakosságarányos számának a csökkenése ugyanis leginkább azzal magyarázható, hogy a népesség növekedéséhez nem igazodott ezen cégek számának az emelkedése, hanem a gazdaság más szereplőit dinamizálta a társadalmi átalakulás. Utóbbi jelenlétére az egyik interjúalany (L2) is utalt, amely a klaszterbe tartozó Döbröce esetében emelte ki, hogy ugyan csak minimális mértékben, de már itt is elkezdtek megjelenni a Balaton közelsége miatt érkező beköltözők, üdülővásárlók. Összeségében a klaszter települései elszórtan helyezkednek el, de egy jelentős részük a Balaton partján vagy annak a közvetlen közelében helyezkedik el (10. ábra).

Az elmaradó és stagnáló klasztercsoportokon túl beazonosítottam a fellendülő települések két klaszterét is, melyek ugyan alacsony elemszámúak, ám mégis talán a legfontosabb színterei voltak az elmúlt évtizedben lezajló balatoni gazdasági és társadalmi átalakulásnak. Ennek nyomán a legkisebb, 6 elemes klaszter elnevezése a gasztroforradalom nyertesei. Ugyanis ezek azok a települések, melyek a főkomponensek terén, kiemelten a lakás és népességszám növekedése szempontjából emelkedő vagy stagnáló értékekkel rendelkeznek. Azonban kifejezetten nagy területi potenciállal bírnak és itt helyezkedik el a gasztro kiadványok alapján rögzített pontok döntő többsége. Utóbbi azt mutatja, hogy ezen településekben, például Csupakon vagy Balatonakarattyán találhatóak az olyan éttermek, pincészetek, amelyek a balatoni gasztroforradalom mintapéldáinak számíthatnak. Így ezen 6 Balaton parti település esetében hatványozottan igaz, hogy a tó közelsége és jelenléte nélkül csak stagnáló átlagtelepülések lennének, azonban annak köszönhetően komoly fejlődési lehetőség nyílt előttük. Szintén a fellendülőkhöz tartozik a gyarapodó üdülőtelepülések klasztere, amelybe 85 település került besorolásra. Ezek döntő többsége a Balaton parton vagy annak a közvetlen környezetében található, ugyanakkor ide tartozik több település a Velencei-tó partjáról és a Bük-Sárvár turisztikai térségből (10. ábra). Utóbbi nyomán megállapítható, hogy a klasztert leginkább összefogó elemek a magas területi potenciál, mint például a turisztikai térség tagság, a POI-k nagy száma, illetve a klaszter középpont kiugróan magas gyarapodás főkomponens értéke. Utóbbi a népesség és lakásszám, illetve az épített ingatlanokon belül az üdülők arányának a növekedését, valamint az évi 10 millió forint felett keresők arányának az évi 1 millió forint alatt keresőkhöz viszonyított értékének az emelkedését mutatja. Ennek nyomán egyértelműen beazonosítható, hogy ezek azok a települések, amelyeket leginkább átalakított a 2010-es évek beli gasztroforradalom és társadalmi filtráció, így határozottan felfelé ívelő fejlődési pályát jártak be. A korábban azonosított társadalmi csoportok közül nagy számban jelenhettek meg ekkor a nyaraló vásárlók, illetve a tömegturisták is elkezdhatték felfedezni maguknak ezen településeket.

A fellendülő klaszterek települései azért is tudtak a vizsgált időszakban jelentős fejlődést elérni, mert 2012 előtt ezen településeken még nem volt jelentős a népességük, nem úgy, mint a szolgáltatás központok címmel illetett 39 településnek. Ezek ugyanis jellemzően olyan városok, járasszékhelyek, amelyeken már akár több évtizedes múltat tekint vissza a gazdasági és társadalmi átalakulás. Ezen településeket leginkább a POI-k, tehát a szolgáltatások, illetve a természeti és kulturális látványosságok magas száma fogja össze, ugyanakkor a klaszter középpont viszonylag magas értéket vett fel a gyarapodás és az agrárgazdasági fejlődés főkomponens esetében is. Ennek nyomán megállapítható, hogy az évi 10 millió forint felett keresők arányának az évi 1 millió forint alatt keresőkhöz viszonyított értékének az emelkedése

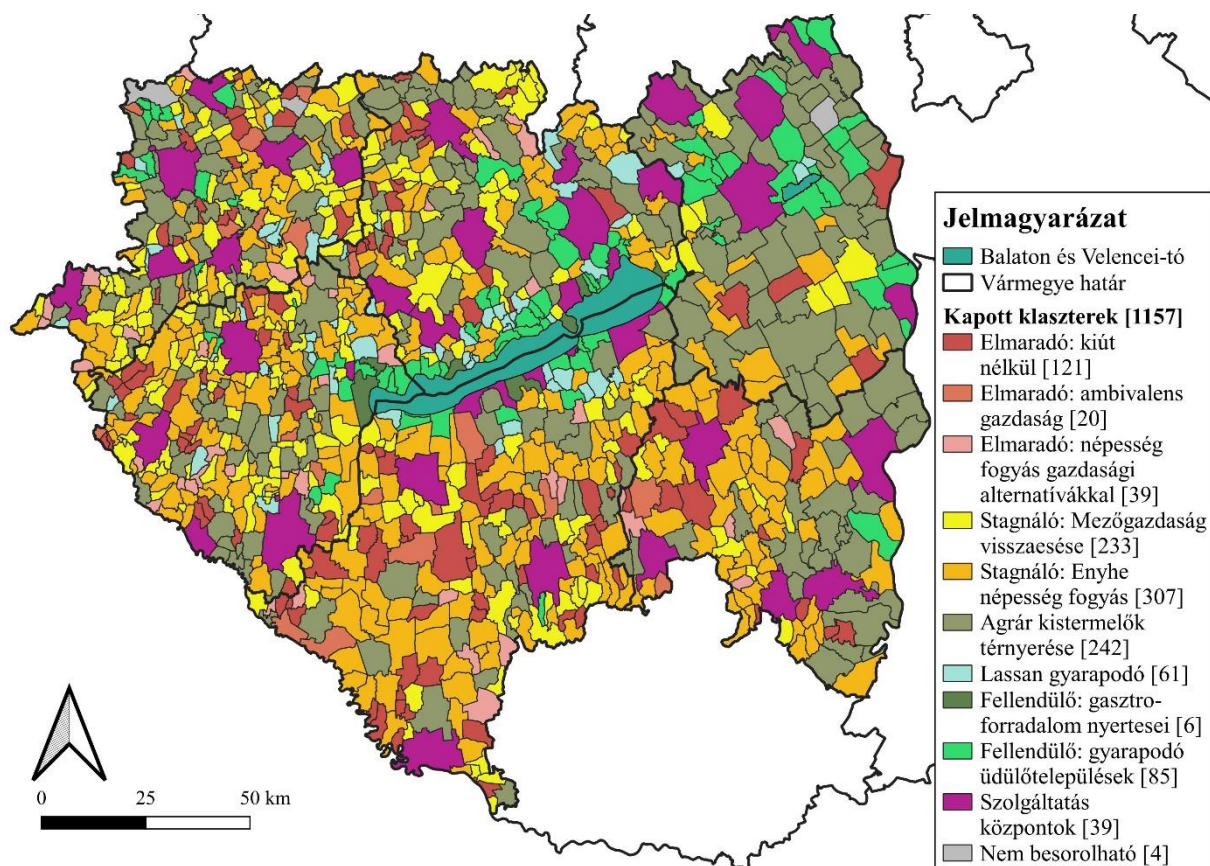
figyelhető meg a növekvő népesség és lakásszám, illetve regisztrált és egyéni vállalkozási arány mellett. Ugyanakkor azt is fontos megállapítani, hogy a klaszterben vannak olyan városok, melyek inkább a méretük és közigazgatási szerepük miatt kerültek bele (például Bonyhád), míg jellemzően a Balaton déli partján olyan községek is, melyek a fejlődési dinamikájuk miatt (például Balatonszemes). Leginkább utóbbiak esetében lehet azonban megfigyelni a tömegturisták okozta negatív hatásokat is. A fellendülést mutató, illetve az azokhoz térbelileg több helyen is kapcsolódó agrár kistermelők térnyerésével definiált háttértelepülés klaszterek térbeliségének az elemzésével megállapítható a Balaton gazdasági-társadalmi értelemben vett gravitációs vonzása, illetve annak hiánya a Tamási és Marcali járásokban (10. ábra).

10. ábra: Azon klaszterek települései, melyekben valamilyen szempontból fejlődés volt megfigyelhető (Saját szerkesztés)

A kapott klaszterek térszerkezetének (11. ábra) és eltérő fejlődési pályájának az elemzése során egyértelműen megjelentek arra utaló következtetések, hogy ezen eredmények párhuzamba hozhatóak a 4.2.2. fejezetben azonosított társadalmi csoportok eltérő mértékű és ütemű megjelenésével. Ezeket ráadásul a szakértői interjúkban megjelenő információk, illetve a fókuszcsoportos interjúban résztvevő vállalkozók elhelyezkedésének az elemzése révén is lehetséges validálni. Így megfogalmazható, hogy alapvetően az elmaradó fejlődési pályájú települések azok, melyek kimaradtak a 2010-es években a turisztikai és gazdasági fejlődés (gasztróforradalom) pozitív hatásaiból. Ezek közül alig találni a Balaton közvetlen környezetében lévőket és a társadalmi csoportok közül az őslakosok lehetnek döntő többségben ezen településeken. Egyes, Balaton közeli településeken jelenhettek csak meg korábban a pionírok, illetve a népesség terén fogyó, de gazdasági alternatívákkal rendelkező települések esetében a bebírók. Utóbbiak beköltözését és munkáját egyértelműen igazolja a felsőfokú végzettségűek és a regisztrált vállalkozások emelkedő aránya, illetve ezt validálja az is, hogy a

Barnagon dolgozó fókuszcsoporthoz résztvevő is bebíróként definiálta magát. A szakértői interjúkban elhangzottak nyomán egy minimális mértékben már a stagnáló, illetve a lassan gyarapodó települések esetében is beszélhetünk a társadalmi átalakulás megindulásáról, az első nyaralóvásárlók és ide költöző bebírók megjelenéséről. Utóbbiak feltételezhetően megjelennek az agrár kistermelők térnyerése elnevezést viselő klaszter településein is, így hozzájárulva a helyi, fenntartható élelmiszertermeléshez. A fellendülők csoportjába kerülő két klaszter települése az esetében a legegységesebb a nyaralóvásárlók dinamikus megjelenése a vizsgált időszakban, akik fogyasztóként nagy mértékben hozzájárultak ezen települések fejlődéséhez. Ugyanakkor ezzel együtt járhatott a tömegturisták számának az enyhe emelkedése, még ha ezen társadalmi csoport jelenléte inkább csak a Balaton közeli szolgáltatásközpontok esetében válhatott túlzott mértékűvé. Utóbbiak jelentik a legnagyobb fogyasztói csoportot, melyből anyagilag egyértelműen profitálnak a szolgáltatás központok, ugyanakkor sok esetben esnek áldozatul ennek a fenntarthatóság szempontjai.

11. ábra: A kapott település klaszterek (Saját szerkesztés)

A különböző mutatók, főkomponensek, illetve az azok nyomán lehatárolt klaszterek térbeliségének a vizsgálata azt is célozta, hogy megállapíthassam, hogy mennyiben jelenik meg a kenő-kapitalizmus értékes tér – üres tér szemlélete a régióban az elmúlt évtizedben lezajló gasztróforradalom nyomán. Már a kiadványokban megjelenő kiemelt pontok térbeliségének a vizsgálata során előjött, hogy vannak olyan települések, amelyekre a 4 reklám anyagból összesen 10-15 pont is került, míg számtalan település maradt kiemelt étterem vagy pincészet nélkül. Utóbbiak, illetve az ezek térbeli közelsége esetében kialakuló településcsoportok azonosíthatók a kenő-kapitalizmus üres, értéktelen térelemeiként (12. ábra). A térbeli

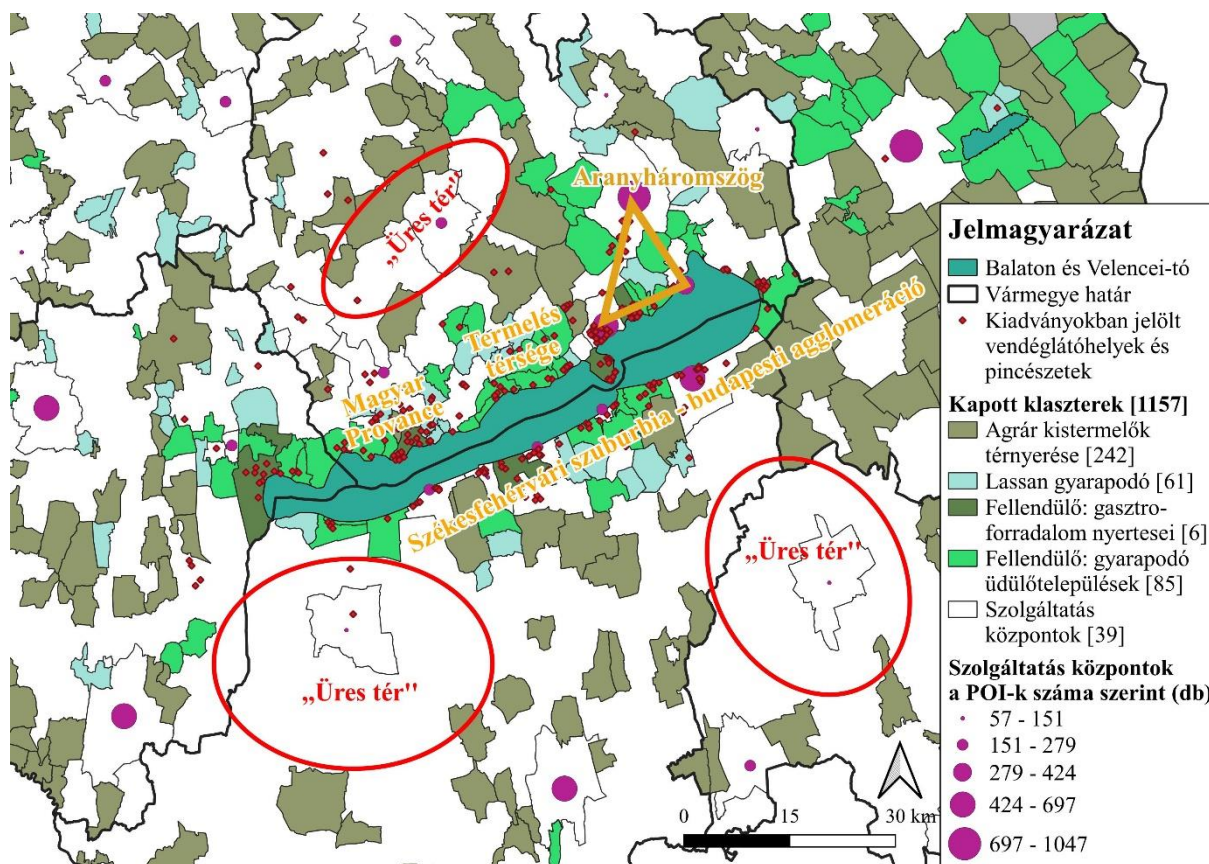
összefüggésük ezen kimaradó településeknek megjelenik a kapott klaszterekben is, melyekben pont az elmaradó és stagnáló településekre volt a leginkább jellemző, hogy térben összeálló 3-5, vagy akár több elemes csoportokba rendeződtek. Ezzel ellentétesen mind a kiemelt pontok elhelyezkedése, mind a kapott klaszterek jellemzői nyomán kijelölhetők a kenő-kapitalizmus értékes terei, melyeket ráadásul az interjú alanyok is több esetben megerősítettek. Ezen települések jellemzően a fellendülők és a szolgáltatás központok klaszterekbe tartoztak, melyek a vizsgált időszakban felívelő fejlődési pályákkal voltak jellemezhetőek és profitáltak a gasztroforradalomból. Ilyen például az az interjúalanyok által is nevesített Veszprém-Balatonalmádi-Balatonfüred aranyháromszög, amely települések egyaránt a szolgáltatás központok közé kerültek besorolásra. Ráadásul a közvetlen környezetükben, a „háromszögben” szinte csak fellendülő klaszterekbe kerülő települések találhatók. Továbbá értékes térként lehatárolható volt a magyar provance-ként is hivatkozott Káli-medence, illetve a déli part keleti része, amely *„a székesfehérvári szuburbia és a budapesti agglomeráció része bizonyos szempontból (K3)”*. Ezt a klaszter besorolások is igazolták, hiszen a közvetlenül part menti, illetve az azokkal szomszédos települések jellemzően a Fejér vármegyében is domináló szolgáltatás központok, fellendülő – gasztroforradalom nyertesei, illetve az agrár kistermelők térnyerése csoportokba kerültek besorolásra. Végezetül a fókuszcsoporthoz beszélgetések során is többször előjött a helyi termelési térségként is hivatkozható Balaton-felvidéki háttértelepülés csoport, ahol a lassan gyarapodó klaszter települései alkottak a gasztroforradalom nyerteseivel egy térbelileg jól lehatárolható mikrorégiót. Ezek, a klaszterek révén is lehatárolható, a turizmus és a gazdaság, így pedig a kapitalizmus által kiemelt térségek a vizsgált kiadványokban is hangsúlyosan megjelennek. Ráadásul hangsúlyosan csak ezek jelennek meg, amely jól mutatja a kapitalista gazdasági rendszerek térbeli egyenlőtlenség újratermelő igényét, hiszen amíg ezen kiadványokban csak a készítőik által kiemeltnek tekintett, partner vagy a megjelenésért fizető vállalkozások és az általuk képviselt települések jelennek meg, addig nehéz területi felzárkózásról és kiegyenlítésről, konvergenciára törekvésről beszélni. Ugyanis erősen megjelennek ezen kiadványokban az „üres terek”, ahol egy kiemelt pont se található és ezeket tudatosan is szemléltetik értéktelen, nem meglátogatandó terekként a turistáknak. Az „üres terek” ennek nyomán a klaszterezés eredményeiben is megjelentek, például a Tamási vagy Marcali járás településeinek a példáján. Ez komoly kérdéseket vet fel a F2F koncepció inkluzív megvalósíthatóságáról a térségben, melyre jó példa az alábbi leírás:

„Van ez a somogyi belső periféria, [...] ahol tényleg mélyszegénység van, teljes alulképzettség van, max a közfoglalkoztatás jelenik meg. Ott azért nem beszélhetünk a helyi termékek és a termelői piacok fontosságáról. (K3)”

Ugyanakkor amikor az egyik helyi szakértőt kérdeztem arról, hogy kellene-e inkluzivitási szempontokat figyelembe venni ezen kiadványok összeállításánál, az alábbi választ kaptam:

„Mindenképpen hasznos lenne, hogy bekerülhessenek különböző termelők is ezen kiadványokba. Ugyanakkor országos szinten tudom, hogy voltak olyan lehetőségek, ahová csatlakozhattak kistermelők. A NÉBIH hozott létre egy termelő kereső oldalt ahová bárki beregisztrálhatott, nem volt semmilyen feltétele. Hatalmas számban regisztráltak oda a termelők. Olyanok is, akik abszolút szinte semmi mennyiséget termeltek, mégis beregisztráltak. Most ezzel nem vagyunk előrébb szerintem, amikor olyanok is ott vannak, akik két háztartásnak az igényét se tudják kielégíteni. Éttermi-vendéglátási vonalon nézve olyan termelőket kellene

egy bizonyos platformon felsorakoztatni, akik egy bizonyos mennyiséget ki tudnak elégíteni. (K2)”

12. ábra: A kenő-kapitalizmus térbeli megjelenése (Saját szerkesztés)

A klaszterek elemzése, illetve az interjúk révén a régió lehatárolásához is igyekeztem közelebb jutni. A kutatás kiinduló pontját a biorégió koncepciójának a vizsgálata jelentette, hogy mekkora térszervező ereje van a közös természetföldrajzi jellemzőknek, kiemelten a vízgyűjtő területnek. Ugyanakkor megállapítható, hogy a fenntarthatósági koncepciókból megismert klasszikus három szféra közül igazán csak a környezeti elemeknek a térbelisége köthető a biorégióhoz. Az interjúk és az azonosított klaszterek nyomán pedig sokkal inkább megjelent azon álláspont, hogy a térséget valójában a hasonló társadalmi- és gazdasági folyamatok tartják össze, kiemelten a turisztikai- és gasztroforradalom hatásai. Ezek ugyan nem helyileg kötött folyamatok, azonban a régió mikrotérségeiben más időpontban, előzményekkel és ütemben jelennek meg, így mégis térbelileg differenciált szemlélet szükséges még a régióon belül is ezek vizsgálatához. Ezt talán a legjobban egy Zala-völgyi interjú alany foglalta össze:

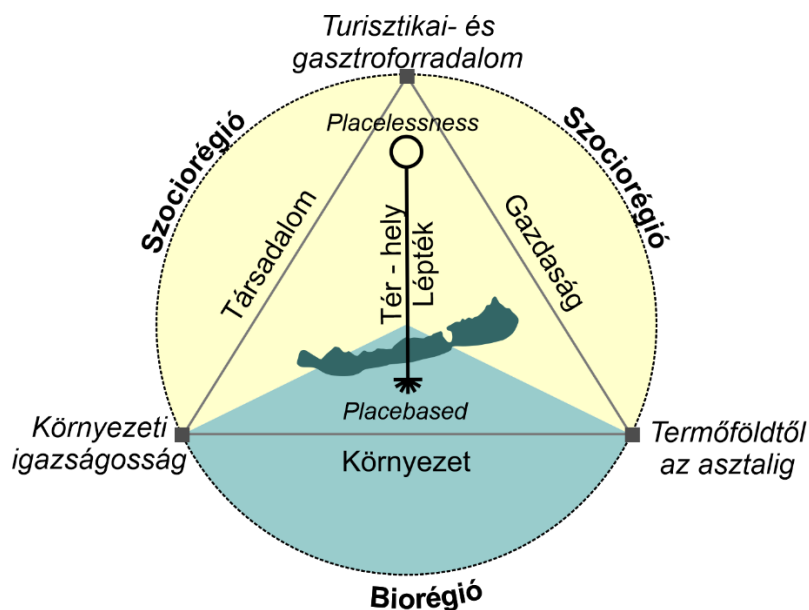
„Hogyha úgy nézem, hogy mi a balatoni háttértelepülés, akkor azt is nézhetném, hogy a Balaton-felvidékre rengetegen költöznek, merthogy itt vagyok a Balatonnál. [...] Ez a folyamat eddig nem volt itt a mi térségünkben [az Alsó-Zala-völgyben], de most, hogy a Balaton-felvidék megtelt, most már a térségünknek az egyes településeit (például Döbröce, Nagygörbő) elérte ez a hatás. Azok, akik ideköltöznek, azok balatoni háttértelepülésekként tekintenek rá. Egyre többször hallom azt, hogy azért költöznek ide, mert közel van a Balaton. Ebből a szempontból ez kezd megváltozni. (L2)”

Ennek nyomán, különösen a gazdasági és a társadalmi átalakulásokat figyelembe véve kutatási és területfejlesztési szempontból a legideálisabb nem a kötött közigazgatási határokat

figyelembe venni. Hiába van egy egységként definiálva a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet, illetve a Balaton Turisztikai Térség, hogyha azok nem csak, hogy eltérnek egymástól, de túl szűken is értelmezik a régió kiterjedését. Az interjúkban elhangzottak nyomán a minimális különbségek még nem is jelentenek komoly problémát, mivel „*igazából csak 6-8 eltérő besorolású terület van. (K3)*”. Azonban az eredményeim nyomán megállapítható, hogy a fő probléma ezen lehatárolásokkal, hogy a Balaton gazdasági és társadalmi hatása ennél jóval tágabb környezetben is érződhet. Továbbá a Turisztikai Térségen vagy a Kiemelt Üdülőkörzeten belül is felfedezhetőek eltérő fejlődési pályájú települések. Ennek nyomán az ideális egy diffúz, a társadalmi folyamatok mentén meghúzott, a változásokhoz igazítva módosítható és kiterjeszthető szociorégió használata lenne (BANGO J., 2005). Utóbbi ugyanis hozzájárulna az azonos jellegű társadalmi folyamatokkal jellemezhető térségek együtt kezeléséhez, illetve megadná az esélyét annak is, hogy a helyi igényekre reagálva egyfajta mikrorégiós fejlesztési és kutatási szemléletet is alkalmazzunk. Ezen pontos határvonal meghúzása ugyanakkor jelen dolgozat terjedelménél jóval nagyobb munkát igényelne, ugyanis az általam vizsgált agrárgazdasági-társadalmi szempontoknál átfogóbb munkát igényelne. Azonban az azonosított klaszterek térbeliségének az elemzésén keresztül már így is közelebb kerültem a szociorégió diffúz határainak az elhelyezéséhez. Továbbá kétségtelenül fontos a közös biorégió, mint alap, amelyre épülhetnek a valós összetartás és hasonlóság többségét adó társadalmi elemek, így egyfajta Balaton bio-szociorégiót létrehozva.

„Attól, mert a térség társadalmi, gazdasági differenciái nőttek az elmúlt években, [...] attól még ez nem jelenti azt, hogy a jelenleg széttartó teret széttartóként kell értelmeznünk. [...] Sokszor azt szoktuk mondani, amivel lehet vitatkozni és kicsit provokatív, hogy érdemes egy kicsit úgy gondolni a Balaton térségére, mintha ez egy olyan város lenne, amiből a city rész hiányzik. Van egy laza szövetű külső kerületes és agglomerációs rész. Bizonyos értelemben sok minden a tó felé gravitál, amit természetesen ugyanakkor befolyásol például az autópálya vagy Veszprém megyei jogú város léte. (K3)”

A régió átalakulásában a két kulcspont, amely területiségi vonzattal is rendelkezik, az a társadalmi és környezeti szférákat összekapcsoló környezeti igazságosság és a területi konvergencia kérdése lehet. A gazdasági és a környezeti szférák közötti, szintén erős térbeliséggel rendelkező „termőföldtől az asztalig” koncepció és az ahhoz kapcsolódó rövid ellátási láncok jelentik. Ugyanakkor megállapítható, hogy akár a tényleges megvalósulás, akár a lefolytatott kutatások mennyisége és mértéke terén eddig igazán csak a turisztikai- és gasztroforradalom volt előtérben, míg a környezeti igazságosság és az F2F koncepció háttérbe van szorulva. Azonban utóbbiak előtérbe kerülése során kétségtelen, hogy erősödő szerepe lesz a régiós szinten hasonló, ám mikro térségi szinten a helyi igények szerint differenciált, térbeli szemléletű beavatkozásoknak (13. ábra).

13. ábra: A fenntarthatóság trébeli aspektusai a Balaton bio-szocioregiónban (Saját szerkesztés)

4.3. A „termőföldtől az asztalig” és a rövid ellátási láncok fő gátjai, a sikeresség kulcstényezői

A 4.2. fejezetben ugyan több szempontból is körbejártam a Balaton térség termelőinek és fogyasztóinak a jellemzőit, ugyanakkor ezek leginkább csak a második kutatási kérdésem megválaszolását teszik lehetővé. Ennek nyomán az első kérdéshez kapcsolódva fókuszáltan is elemzem a feltárt gátakat és kulcstényezőket, illetve jó és rossz példákat a „termőföldtől az asztalig” és a rövid ellátási láncok megvalósításához kapcsolódóan.

Ezeket az összegyűjtött, F2F és REL-hez kapcsolódó Európai Unió támogatású projektek adatbázisának az elemzésével kezdeném. Összesen 134 megvalósult vagy folyamatban lévő projektet találtam, melyek között 22 volt magyar érintettségű. Ezek közül azonban csak egy, az Agrishort volt kifejezetten Balaton fókuszú, ezen Interreg V projektben ugyanis a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft, illetve a Zala Termálvölgye Egyesület volt a két magyar partner (DOMBI G. ET AL., 2018). További két, részben köthető projektet találtam, az egyik az Organic Targets 4EU Horizon projekt, melynek kereteiben Magyarországra is készült akcióterv az organikus mezőgazdaság megvalósítására. A másik a SKIN, szintén Horizon projekt, melyben az egyik kutató a Balaton régióhoz köthető. Ezekon túl azonban nem volt több Balaton érintettségű projekt és összességében az volt levonható, hogy területileg szórtan helyezednek el ezek Magyarországon, melynek a fő oka leginkább az lehet, hogy zömében Interreg projektek készültek a témában. Ezeknek pedig adott a határmentiség, például a magyar-román vagy a magyar-szlovák határok mentén több ilyen projekt is futott. Ezek beindításához kifejezetten fontosak lehetnek az egyéni kapcsolatok, ismeretségek, melyek révén valaki alkalmas partnereket találhat a határ túloldalán is ezen projektekhez.

A Balaton régióban is szinte minden kezdeményezés esetében kulcstényezők a személyes, akár közvetlen kapcsolatok, melyek révén bevonhatóvá válnak a helyi termelők és lakosok. Erre az egyik legjobb példa azon, több mint 200 ezer eurós költségvetésű Interreg projekt, melyben két Balaton környéki partner is részt vett. A projekt célja a rövid élelmiszer

ellátási láncok kialakítása és fejlesztése volt a térségben, melyhez helyi termelők bevonására volt szükség. A szakértői interjúk során mindkét magyar partner (K3, L2) elmondta, hogy hogyan sikerült elérniük, hogy a saját fókusz térségeikből csatlakozzanak kistermelők a kezdeményezéshez. Az első esetben Somogy vármegyei gazdálkodók bevonása volt a cél, ahol pont a 2010-es évek közepén kezdtek el megjelenni azon termelők, akik felismerték, hogy az előre lépéshez és a minőségi javuláshoz vállalkozói összefogásokra van szükség. Az egyik fejlesztési ügynökséget képviselő kutató egy egyszerű történetként mesélte el, hogy hogyan tudott kapcsolatot létesíteni ezen termelőkkel:

„Én szeretek piacra járni és beszélgetni emberekkel, így ilyen különféle utakon-módokon jutottuk el egymáshoz [a helyi termelőkkel] (K3).”

Az ilyen kezdetleges személyes kapcsolatok eredményezték végül azt, hogy sikeresen bevonhatóak voltak ezen termelők és létre jöhetett a projekt eredményeképpen a Somogyi Helyi Termék Egyesület.

„Szerencsés együtt állás volt ... Tetten érhető egy regionális intézmény beágyazottságnak a szerepe és ennek a pozitív hatása. Ha megfelelően ismered a régiódat, [...] akkor is rá tudod varrni a kabátot a gombra. A térség ismeret, a helyiismeret, a partneri hálózat sűrűsége az eredményezheti ilyen esetekben azt, hogy van egy probléma, amit ügynökségként meg kell oldanod [...] és ilyenkor jön az, hogy személyesen és intézményi szinten mennyire vagyunk beágyazva a régióba és ezt mennyire tudjuk hitelesen képviselni. Egy Leader egyesület is ilyenkor tud tők jól működni, hogyha kialakult egy jó hálózat. Az Élhető Balaton-felvidékért Leader Egyesület ilyen szempontból szerintem jó példa, [...] az ő elmúlt 15 éves tevékenységük ilyen szempontból jó példa. De sokat tanultunk az L2 Leadertől is. (K3)”

A másik magyar partner az Agrishort projektben szintén a személyes kapcsolatokat emelte ki, mint a sikerességük kulcstényezője, ugyanakkor ők ezeket más módszer révén érték el.

„Fontos előfeltétel volt, hogy megvolt egy alapvető bizalom a termelők részéről a szervező csapat irányába, amely a közös múltunk miatt volt. Hiszen már a 2000-es évek óta ez a szervezet, illetve ennek a jogelődjei folyamatosan kiadvánnyal, helyi termék fesztivállal, egybekkel volt jelen. [...] Tudták, hogy ez nem egy olyan [Leader] csapat, mint amilyen Magyarországon sajnos sok helyen van, hogy fellángolás és aztán elhalás, ami aztán rombolja a termelők bizalmát (L2).”

A Leader egyesületekkel kapcsolatos vegyes érzelmek több vállalkozó esetében is megjelenetek. Voltak ugyanis egészen kiváló példák, mint a külföldi példák nyomán a Nyitott Porták hálózatot megszervező Zala Termálvölgye Leader Egyesület vagy a Szezon Kosár Bevásárló Közösséget üzemeltető Hévíz-Balaton-Zalai Dombhátak Leader Egyesület. Ezen, a „termőföldtől az asztalig” koncepcióhoz kapcsolódó kezdeményezések sikerességében minden esetben kulcstényező volt a Leader egyesületek helyi beágyazottsága és mikro térség szintű működése. Ugyanakkor nagy differenciák vannak az egyesületek között, több vállalkozó is azt tapasztalta már, hogy „a Leader szervezetek 5-8 éve csak pályázati adminisztrációs rendszerekként működnek, nem tudják a valós feladatukat végezni – jók lennének, de nem azt csinálják részben kényszerűségből, amit kellene (Gy1)”.

Szintén egy vitatható példát jelentett a Liliomkert piac. Többen is kifejezetten pozitívan beszéltek róla, mint a F2F kezdeményezések egyik minta esete, egy igazi termelői piac. Például:

„Ugye volt egy jó példa, a Liliomkert piac, ami már 2007 óta működik. (K3)” Ez miért is volt sikeres? „Mevolt a szociokulturális közege, amibe be tudott ágyazódni. (K3)”

Azonban amikor egy nem a régióból származó, hanem az ország más részén F2F kezdeményezések megvalósításával foglalkozó szakértőt kérdeztem, akkor egy árnyaltabb képet kaptam:

„A Liliomkert Piac egy kontrolálatlanul működő valami. Nyilván van olyan termelő, aki saját terméket hoz. De szoktam nézegetni képeket meg tájékozódni, és nagyon sok olyan ember jár oda, aki valahol vásárol és ott tovább értékesít. Nálunk [az általa képviselt bevásárló közösségben] nem szól zene, nem jön kürtös kalácsos, nem jön lángosos, nem hangulatot szeretnénk termelni, hanem valódi élelmiszert biztosítani a vásárlóknak. [...] Én ezekben az élmény piacokban nem látom azt, hogy ez előmozdítaná a valóságban a helyi élelmiszer fogyasztást. (Sz1)”

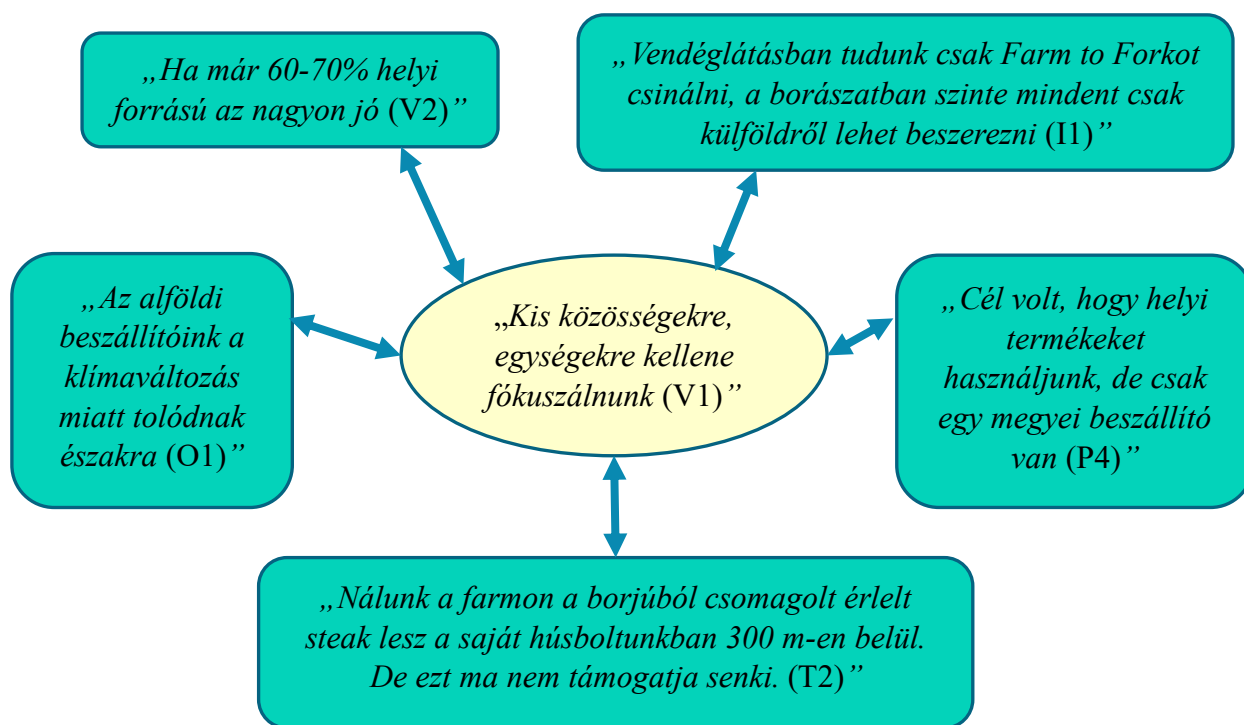
Ellenben ami egy, a balatoni vállalkozói együttműködések előmozdító sikeres kezdeményezés, az a Balatoni Kör ágazatokon átívelő és szinte a teljes térséget lefedő termelői hálózat. Ugyanakkor ez sokkal inkább értékesítés és marketing fókuszú, nem pedig a „termőföldtől az asztalig” vagy a rövid ellátási láncok koncepciójára kapcsolódik rá.

„Vállalkozói oldalon nyilván jó példa a Balatoni Kör; aki ez az egész köré tudott egy történetet kerekíteni. Magát is tudja belőle építeni, magukat a termelőket is tudja építeni és az egésznek ad egy ilyen brandet. Ez nyilván jó. (K3)”

Ráadásul vannak kifejezetten sikertelen példák is a térségben a témához kapcsolódóan, amelyek tanulságai egyértelműen a helyi beágyazottságot és a személyes kapcsolatok fontosságát emelik ki.

„Önkormányzatok csináltak egy csomó termelői piacot. Én nem tudom hány termelői piac helyszín jött létre a Dél-Balatonnál: Balatonbogláron, Zamárdiban, Siófokon, Balatonszéplakon. Ezek láthatóan full alulhasznosítottak, igazából nincs mögötte valós tevékenység. Létrejött egy ilyen bódékkal tarkított köztér. Önkormányzati részről mivel lehetett pályázni a TOP-ban termelői piacra ezért pályáztak rá, megcsinálták. De azt a szervező munkát az önkormányzatok már nem tették mögé, ami egy ilyen piacszervezési folyamathoz szükséges. (K3)”

A jó és rossz példák mellett még érdekes aspektust jelent az első fókuszcsoporthoz beszélgetés során elhangzó azon felvetés, hogy a rövid ellátási láncok kialakításához a kis közösségekre és a helyi léptékre kellene fókuszálni, akár csak 3-5 településes mikrotérségekben gondolkodva. Erre ugyanakkor már azon a beszélgetésen belül is érkezett olyan válasz, amely nem tartja jelenleg megvalósíthatónak ezeket, majd a későbbi alkalmak során is ahogyan felvetettük ezen kérdést, több negatív hozzászólás is érkezett. Összességében így minden vizsgált ágazatból össze tudtam szedni legalább egy-egy olyan idézetet, amely a helyi beszerzési láncok és a „termőföldtől az asztalig” koncepció jelenlegi megvalósíthatóságát cáfolja (14. ábra).

14. ábra: A kis közösségek fókuszba helyezésére adott válaszok (Saját szerkesztés)

5. Konklúzió és összegzés

Az Európai Unió a zöld átállás egyik legfőbb eszközének a „Termőföldről az Asztalig” (Farm to Fork) koncepció alkalmazását jelölte meg, melynek célja az ételmezési rendszereink igazságosabbá, megfizethetőbbé és fenntarthatóbbá tétele. Ehhez kifejezetten nagy hangsúlyt helyez a rövid ellátási láncok és a helyi beszerzői hálózatok kialakítására, melynek kulcsa a lokális termelők, értékesítők és fogyasztók összekapcsolása. Ezzel kapcsolatosan azonban fontos kérdés a társadalmi és területi aspektusú inkluzivitás. Továbbá kulcstényező a helyi szereplők véleményének a megismerése, annak a feltérképezése, hogy melyik aktor milyen lehetőségeket és gátakat lát a koncepció gyakorlatba ültetésében.

A kutatás mintaterületét adó Balaton térség egy markáns természetföldrajzi egység, ugyanakkor közigazgatásilag felszabdalt és nehezen definiálható, illetve turbulens gazdasági-társadalmi átalakulások színtere évtizedek óta. A turisztikai- és gasztroforradalom számtalan olyan társadalmi vagy ingatlanpiaci folyamatot indukált, melyek erősen átalakítják a térségben élők mindennapjait. A turizmus, a területfejlesztés vagy az agrárium esetében azonban egységes térségnek tekinthető.

A kutatás két fő kérdést fogalmazott meg. Az első kérdés szakpolitikai fókuszú, azt vizsgálja, hogy empirikus felmérés alapján milyen gátjai és kulcstényezői van a zöld átállás, ezen belül kiemelt tekintettel a „termőföldről az asztalig” koncepció megvalósításának a Balatonon? A második kérdés arra vonatkozik, hogy milyen társadalomföldrajzi átalakulás és törésvonalak figyelhetők meg a termelők és fogyasztók nézőpontjából, amelyhez kapcsolódóan milyen társadalmi, tevékenységbeli és területi differenciái vannak a helyi termelők együttműködéseinek, illetve a rövid élelmiszer ellátási láncoknak?

A kutatás alapját a helyi termelőkkel és szolgáltatókkal lefolytatott fókuszcsoporthozos interjúk adták. Négy alkalommal, összesen 22 szereplővel folyt facilitált műhelymunka, melyek után összesítésre kerültek a témába vágó már megvalósult projektek, jó gyakorlatok. Ezen információkra építve hét szakértői interjút folytattam le egy-egy kiemelkedő példára, vagy

feltárt problémára fókuszálva. Végezetül klaszterelemzést végeztem 14 gazdasági-társadalmi mutatóból alkotott hét főkomponens, illetve három további, térinformatikai eszközökkel számított változó alapján. Utóbbiak az OpenStreetMap-ben elérhető POI-k, a területi potenciált mutató térkategóriák és a négy reklám kiadványból digitalizált kiemelt pincék és éttermek voltak. Az 1153 települést 10 klaszterbe rendeztem és elemeztem az eltérő fejlődési pályáik szerint.

A fókuszcsoporthoz beszélgetések eredményeként kilenc fő problémakört határoztam le, amelyek befolyásolják a helyi termelők (együtt)működését. Ezek közül kiemelt problémát jelent a hatóságokkal, jogalkotókkal és önkormányzatokkal való kooperáció, illetve a szezonális túlterhelés és alulhasználat. Azonban a fogyasztók valóságtól elrugaszkodott elvárásai volt az a leggyakrabban említett gátló tényező, amelyre egyik résztvevő se tudott működő megoldási javaslatokat mondani.

Kutatási eredményeink nyomán levonható, hogy a „Termőföldtől az asztalig” koncepció helyi megvalósításának, a termelők és értékesítők együttműködésének vannak ágazatspecifikus jellemzői, azonban a legfontosabbak a társadalmi tényezők. A már meglévő, illetve a recens dszentrifikációs és filtrációs folyamatok révén keletkező társadalmi törésvonalak áthidalása a kulcsa a sikeres helyi élelmiszer ellátási láncok kialakításának. Ugyan a régió belül területi különbségek csak egy-egy esetben jelennek meg a helyi termelőket vizsgálva, azonban a vállalkozókat, fogyasztókat és lakosokat erősen megosztó társadalmi folyamatoknak kiemelendő területi különbségei vannak. A 10 lehatárolt klaszter között markáns különbségek vannak, 2012 és 2022 között voltak lemaradó, stagnáló és fellendülő településcsoportok is. Az ezek nyomán alkotott térszerkezet ugyan rendkívül diverz, azonban jól beazonosítható términtázatok és település együttesek is lehatárolhatóak, illetve beazonosítható, hogy mely esetekben melyik társadalmi csoportok jelenléte a legdominánsabb. Ennek nyomán megállapítható, hogy a régiót összekapcsoló társadalmi átalakulások eltérő kiindulási feltételekkel és ütemezésben mennek végbe a Balaton körül, melynek nyomán több mikrorégió is elkülöníthető. Ráadásul a kenokapitalizmus modelljének a mintájára kijelölhetők különböző funkciókkal rendelkező „értékes terek”, illetve funkció nélküli és a turizmus számára „üres” terek is. Utóbbiak turizmusból való (szándékos) kihagyása pedig komoly kérdéseket vet fel ahhoz kapcsolódóan, hogy a zöld átállás mennyire tud a teljes régióban, inkluzívan megvalósulni.

A kutatási eredmények nyomán megfogalmazott szakpolitikai, fejlesztési javaslatok egyik legfontosabb eleme, hogy nem feltétlenül az a célravezető út, hogyha direkten a vállalkozásokat célozzák a beavatkozások. Utóbbiak között ugyan lehetnek ágazatspecifikus különbségek, ugyanakkor ezek egyrészt csak az ágazatok kis részében jelennek meg látványosan, másrészt vannak már működő példák a helyi ágazatokon átívelő együttműködésekre is. Ennek nyomán sokkal fontosabb a vállalatok mögött álló személyekre fókuszálni, hogy ők a beazonosított öt fő társadalmi csoport melyikébe tartoznak, mely klaszter településében élnek, mik a fő motivációik és attitűdjük a fenntarthatósági és együttműködési törekvésekkel kapcsolatosan. Továbbá kiemelten fontos párhuzamosan vizsgálni a fogyasztói kört és a helyi lakosok szerepét a vállalkozás életében, különösen, mivel a két csoport akár teljesen eltérő is lehet. Végezetül érdemes lehet egy átfogó, a teljes régióra kiterjedő célrendszert kidolgozni, mivel a turizmus és a társadalmi átalakulás szempontjából egyértelmű közös vonások vannak, amelyek összekötik a Balaton tágabb térségét. Ugyanakkor a célok menti konkrét beavatkozásokat már mindenképpen mikrorégiós szinten kellene megtervezni, mivel a dszentrifikáció és a filtráció eltérő ütemben és kontextusban valósul meg a régió

különböző pontjain, eltérő fejlődési pályákon vannak a települések. A területi léptékben kiváló példák lehetnek a LEADER Helyi Akciócsoportok, amelyek még pont akkora területeket fednek le működésük során, hogy valós, szinte személyes kapcsolatokat tudnak fenntartani a helyi önkormányzatokkal és vállalkozókkal. Utóbbi összeköttetések kiemelten fontosak bármely kezdeményezés sikerességének a szempontjából. Ugyanakkor nem lehet csak a LEADER Egyesületekre támaszkodni, hiszen ezek jellemzően csak egy-két kezdeményezést tudnak üzemeltetni a kapacitásuk nyomán, ráadásul erősen pályázati forrásokhoz kötött maga a szervezet is, így az általuk indított akciók, programok is. Így érdemes lehet olyan jó gyakorlatoknak is a szélesebb körben alkalmazása, mint például a borvidéki alapon szerveződő, tudásmegosztáson és kölcsönös segítségnyújtáson alapuló termelői egyesületek. Fontos cél lehet a jövőben az utóbbihoz hasonló kezdeményezések kialakítása más ágazatokban is.

Így összességében első kutatási kérdésekre azon választ adom, hogy sokrétű gátjai lehetnek a F2F kezdeményezéseknek, kezdve a jogszabályi környezet kedvezőtlen kialakítása vagy a régiót meghatározó szezonális, azonban a legfőbb sikerességi tényező az minden esetben az adott projekt, szervezet helyi beágyazottsága, a létrehozók személyes kapcsolatai a vállalkozókkal. A második kérdésre válaszul öt fő társadalmi csoportot különítettem el a térségben, akik között számtalan kapcsolódási pont és törésvonal is van, azonban utóbbiak vizsgálata esetén mindig kiemelten fontos a mikrotérbeli kontextus és az esetleges ágazati egyediségek figyelembevétele. A tágabban értelmezett Balaton térség települései a fejlődési pályájuk mentén markánsan eltérő klaszterekbe rendezhetők, amelyek között kulcsfontosságú lenne a különbségek mérséklése tudatos területfejlesztési beavatkozások révén. Összességében a megfigyelt példák alapján leírható, hogy a helyi mozgósítás és kapcsolatok át tudják ívelni a területi és társadalmi távolságokat, ugyanakkor ezek hiánya a legfőbb gátja az olyan absztrakt koncepciók, mint a „termőföldtől az asztalig” gyakorlatba ültetésének.

Irodalomjegyzék

- BABBIE, E. (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. – Balassi Kiadó, Budapest. pp. 511.
- BAKOS I. M. (2020): A vásárlói közösségek mintázatai és térbeli sajátosságai Magyarországon. – Doktori Disszertáció, Szent István Egyetem, pp. 67; 154.
- BALOGH P. (2022): Sajtókészítők a Balaton-felvidék helyi élelmiszerrendszerében. – Szociológiai Szemle, 32 (1), pp. 114-144.
- BANGO J. (2005): Role and Function of Regional Differences in the World Society from the Point of View of Modern Luhmannian Systems Theory (Socio-region as proposed correction). – Jogelméleti Szemle, 2.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. (2007): Változó falvaink: Magyarország falutípusai az ezredfordulón. – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest pp. 167.
- BENEDEK ZS. (2014): A rövid ellátási láncok hatásai: Összefoglaló a nemzetközi szakirodalom és a hazai tapasztalatok alapján. – IEHAS Discussion Papers. 2014/8
- Brazil D. – Sidlovits D. (2009): Az eredetmegjelölés koncepcionális kérdései a Balatoni Borrégióban. – GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics, 53(4), pp. 376-383.
- CHARMAZ, K. (2015): Grounded theory. – Qualitative psychology: A practical guide to research methods (3) pp. 53-84.
- CHAUDHARY, A., PFISTER, S., HELLWEG, S. (2016): Spatially explicit analysis of biodiversity loss due to global agriculture, pasture and forest land use from a producer and consumer perspective. – Environmental science & technology, 50(7), pp. 3928-3936.
- DEAR, M. – FLUSTY, S. (1998): Postmodern Urbanism. – Annals of the Association of American Geographers, 88 (1) pp. 65–66.
- DOMBI G., FEKETE K., OLÁH M. (2018): AgriShort - the experience of a short food chain organization project in the Somogy areas of the Balaton region. – Falu - Város - Régió, pp. 136-140.
- DUDÁS G., NAGY GY., BOROS L. (2019): Az Airbnb szerepe a Balatoni Turisztikai Régióban. – Turizmus Bulletin, 19 (2), pp. 4-14.
- DUDÁS R. (2013): A szuburbanizáció és a dezurbanizáció folyamatai Magyarországon az érintett települések önkormányzatainak szemszögéből. – Településföldrajzi Tanulmányok, 2(1). pp. 20-31.
- ECKERT, E. – KOVALEVSKA, O. (2021): Sustainability in the European Union: Analyzing the discourse of the European green deal. – Journal of Risk and Financial Management, 14 (2), pp. 80.
- ERNWEIN, M. (2014): Framing urban gardening and agriculture: On space, scale and the public. – Geoforum, 56, pp. 77-86.

FINTA I. (2015): Az integrált terület-és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon. *Tér és társadalom*, 29 (1), pp. 132-148.

FINTA I. (2019): A 2020 utáni uniós fejlesztéspolitika tervezett jogi szabályozása–avagy merénylet a vidék ellen. – *Új Magyar Közigazgatás*, vitaanyag, 12 (1), pp. 66-77.

FIORE, M., SAUVÉE, L., WIŚNIEWSKA-PALUSZAK, J. (2022): Opportunities and challenges of EU farm-to-fork strategy. – *International Food and Agribusiness Management Review*, 25(5), pp. 703-707.

Glaser, B. – Strauss, A. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. – Mill Valley, CA, Sociology Press. pp. 284

HORVÁTH CS. (2019): Községvezérelt helyi fejlesztéspolitika működésének jegyei és területi különbségei Magyarországon. – *Taylor: Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*, 11 (3) pp. 34-47.

IGLIŃSKI, B., PIETRZAK, M. B., KIELKOWSKA, U., SKRZATEK, M., GAJDOS, A., ZYADIN, A., NATARAJAN, K. (2022): How to meet the Green Deal objectives – is it possible to obtain 100% RES at the regional level in the EU? – *Energies*, 15 (6), 2296.

INZSÖL R. (2022): A rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági és területi összefüggései termelői oldalról Vas megye példáján. – *Doktori értekezés*, Soproni Egyetem.

JAKUCS P., MAROSI S., SZILÁRD J. (1971): Adatok a Balaton déli partvidékének mikroklimatikus sajátosságaihoz. – *Földrajzi Értesítő*, 20(3), pp. 239-259.

KUHMENON, T. (2018): Systems view of future of wicked problems to be addressed by the Common Agricultural Policy. – *Land Use Policy*, 77, pp. 683-695.

LANG, R. (2003): *Edgeless Cities: Exploring the Elusive Metropolis*. – Washington, Brookings Institute.

MANTA, O., FOLCUT, O., MILITARU, I. (2022): The Future of the Mountain Economy in the Context of the European Commission's Rural Pact and the National Strategic Plan. – *SSRN* 4070618.

MARSDEN, T., BANKS, J., BRISTOW, G. (2000): Food supply chain approaches: Exploring their role in rural development. – *Sociologia Ruralis*, 40, pp. 424–438.

MEREDITH, D. (2005): The bioregion as a communitarian micro-region (and its limitations). – *Ethics, Place & Environment*, 8(1), pp. 83–94.

MOLNÁR E. (2017): Globális értékláncok és térbeli gazdasági egyenlőtlenségek: Miről mesél a textil-és ruházati ipar változó földrajza? – *Földrajzi Közlemények*, 141 (3), pp. 216-225.

NEMES G. – ORBÁN É. (2020): Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a Káli-medencében - A Lo-Káli kutatás első eredményei. – *Természet, kultúra, emberek satöbbi*, Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, pp. 7-17.

NEMES G. – TOMAY K. (2022): Split realities–dilemmas for rural/gastro tourism in territorial development. – *Regional Studies*, pp. 1-10.

- NEMES G., CHIFFOLEAU, Y., ZOLLET, S., COLLISON, M., BENEDEK ZS., COLANTUONO, F., ORBÁN É. (2021): The impact of COVID-19 on alternative and local food systems and the potential for the sustainability transition: Insights from 13 countries. – *Sustainable Production and Consumption*, 28, pp. 591-599.
- NEMES G., ORBÁN É., TOMAY K. (2022): Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán. – *Szociológiai Szemle*, 32 (1) pp. 88–113.
- NEMES G., TOMAY K., SÜLYÖK M. J., ORBÁN É. (2022): Nekem a Balaton a Riviéra. – *Tér és Társadalom*, 36 (2), pp. 99-122.
- NEMES NAGY J. (2005): Regionális elemzési módszerek. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék és MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. Budapest. 5.14.
- NEMES, G., RECKINGER, R., LAJOS V., ZOLLET, S. (2023): ‘Values-based Territorial Food Networks’ Benefits, challenges and controversies. – *Sociologia Ruralis*, 63 (1), pp. 3-19.
- PÁL Á. – NAGY G. (2009): A régiók jelene és jövője Magyarország példáján. – *Közép-Európai Közlemények*, 2(4-5), pp. 145–149.
- PEZZOLI, K., KOZO, J., FERRAN, K., WOOTEN, W., RANGEL GOMEZ, G., AL-DELAIFY, W. K. (2014): One Bioregion/One Health: An Integrative Narrative for Transboundary Planning along the US–Mexico Border. – *Global Society*, 28(4), pp. 419–440.
- PINTÉR J. – BAJMÓCY P. (2022): Tanyaközségek és társaik. A 20. század folyamán kiválással önállósodott falvak típusai Magyarországon. – *Településföldrajzi Tanulmányok*, 11(1-2). pp. 22-55.
- RECANATI, F., MAUGHAN, C., PEDROTTI, M., DEMBSKA, K., ANTONELLI, M. (2019): Assessing the role of CAP for more sustainable and healthier food systems in Europe: A literature review. – *Science of the Total Environment*, 653, pp. 908-919.
- SALDANA, L. (2003): From Litigation to Legislation: Challenges to Binational Water Infrastructure Development in the San Diego -Tijuana Bioregion. – *The Journal of Environment & Development*, 12(4), pp. 430-444.
- SCHLEICHER V. (2014): Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822–1960 között. – Doktori Disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, pp. 26; 56.
- SHEARMUR, R. (2006): Keno Capitalism? The Spatial Co-Location of Activities in Eight Canadian Cities. – *Institut national de la recherche scientifique*, Montréal, pp. 6.
- SZAKÁLY O. (2020): Vendéglátás és gasztronómia. – Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp. 19.
- SZALAI Á. (2024): Az okosvárostól az okosfalvakig: a smart city koncepció alkalmazhatóságának néhány földrajzi aspektusa Magyarországon. – Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 12.
- SZÉKELY, M. – BARNA, I. (2008): Túlélőkészlet az SPSS-hez, Typotex, Budapest. p. 17.
- SZENDRŐ É. M. (2022): Az élelmiszerlánc, mint kritikus infrastruktúra és védelme. – Doktori dolgozat, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, Budapest, pp. 35.

TÍMÁR J. (2016): Az egyenlőtlen térbeli fejlődés – a konceptualizálás hiánya és lehetőségei. – Tér és Társadalom, 30(3), pp. 106-112.

TOLNAI G. N. – BERKI M. (2017): Városi diverzitás a vízpartokon: A Duna-part funkcionális átalakulása Budapest déli részén. – Régió: Kisebbség Kultúra Politika Társadalom, 25 (4), pp. 108-139.

TOMAY K. – ORBÁN É. (2024): A vidéki dzsentifikáció hazai volumene és a turizmus típusai, 2001 és 2022 között. – Területi Statisztika, 64(2), pp. 212-235.

TÓTH Z., TÓTH T., SZAFIÁN P., HORVÁTH A., HÁMORI Z., DOMBRÁDI E., FEKETE N., VOLKHARD, S., HORVÁTH F. (2010): Szeizmikus kutatások a Balatonon. – Földtani Közlöny, 140(4), pp. 355-366.

WIDENER, P. – KARIDES, M. (2014): Food System Literacy: Empowering Citizens and Consumers Beyond Farm-to-Fork Pathways. – Food, Culture & Society, 17(4), pp. 665–687.

WILHELM R. (2024): Boglár, Lelle vagy Boglárlelle: a közös időszak gazdasági változásai. – Közép-Európai Közlemények, 16(2), pp. 27–43.

ZAFEIRIOU, E. – AZAM, M. (2017): CO2 emissions and economic performance in EU agriculture: Some evidence from Mediterranean countries. – Ecological Indicators, 81, pp. 104-114.

Egyéb források

2000. ÉVI CXII. TÖRVÉNY A BALATON KIEMELT ÜDÜLŐKÖRZET TERÜLETRENDEZÉSI TERVÉNEK ELFOGADÁSÁRÓL ÉS A BALATONI TERÜLETRENDEZÉSI SZABÁLYZAT MEGÁLLAPÍTÁSÁRÓL (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0000112.TV>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

2008. ÉVI XLVI. TÖRVÉNY AZ ÉLELMISZERLÁNCRÓL ÉS HATÓSÁGI FELÜGYELETÉRŐL (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0800046.TV>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

2018. ÉVI CXXXIX. TÖRVÉNY MAGYARORSZÁG ÉS EGYES KIEMELT TÉRSÉGEINEK TERÜLETRENDEZÉSI TERVÉRŐL (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800139.TV&pagenum=2>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

239/2009. KORMÁNYRENDELET a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és a szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről ([https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A0900239.KOR&targetdate=20160101&printTitle=239/2009.+\(X.+20.\)+Korm.+rendelet](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A0900239.KOR&targetdate=20160101&printTitle=239/2009.+(X.+20.)+Korm.+rendelet)) Letöltés dátuma: 2025.01.07.

ANNUAL EUROPEAN UNION GREENHOUSE GAS INVENTORY 1990–2016 AND INVENTORY REPORT 2018 (Report No. 5/2018) (<https://www.eea.europa.eu/publications/european-union-greenhouse-gas-inventory-2018>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

BALATON TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ 2014-2030 (<https://archiv2011-2022.regionalispolitika.kormany.hu/download/b/e2/31000/Balaton%20Ter%C3%BCletfejleszt%C3%A9si%20Koncepti%C3%B3.pdf>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

BALATONI GASZTROTERKÉP (<https://gasztroterkepek.hu/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

BALATONI KÖR (<https://balatonikor.hu/tagok/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

BEST OF BALATON (<https://bestofbalaton.hu/ajanlataink/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

CORK DECLARATION 1.0 (1996) (<https://cordis.europa.eu/article/id/7265-rural-development-policy-the-cork-declaration>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

CORK DECLARATION 2.0 (2016) (https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/cork-declaration_en.pdf) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

EC.EUROPA.EU (<https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/projects-results?keywords=food%20supply%20chain&isExactMatch=true&order=DESC&pageNumber=1&pageSize=50&sortBy=title>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

ELTETOBALATONFELVIDEK.HU/BALATON4 (<https://eltetobalatonfelvidek.hu/balaton4-egyutt-a-balatonert/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

EURÓPAI BIZOTTSÁG LEADER OLDALA (https://ec.europa.eu/enrd/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained_en.html) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

EUROPEAN COMMUNITY COUNCIL (1962): Regulation No 25 on the Financing of the Common Agricultural Policy (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31962R0025>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

EUROPEAN GREEN DEAL (https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

EUROPEAN GREEN DEAL (https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

FOOD.EC.EUROP.EU (https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en?prefLang=hu) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

JENSEN, L. – SCALAMANDRÉ, C. (2023): Climate impact of the EU agrifood system. – European Parliamentary Research Service ([https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/739327/EPRS_ATA\(2023\)739327_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/739327/EPRS_ATA(2023)739327_EN.pdf)) Letöltés dátuma: 2025.01.07.

KEEP.EU (<https://keep.eu/projects/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

KSH STATINFO (<https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/index.jsp>) Letöltés dátuma: 2025.01.07.

MAGYAR BOR (<https://bor.hu/media/uploads/prezentaciok/balaton-borregio---leporello-borterkeppel-2021.pdf>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

MÉTA ADATBÁZIS (<https://novenyzetiterkep.hu/node/407>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

NÉPSZÁMLÁLÁS 2022 (<https://nepszamlalas2022.ksh.hu/>) Letöltés dátuma: 2025.01.07.

OpenStreetMap POI (<https://openpoimap.org/>) Letöltés dátuma: 2025.01.07.

PHOENIX HORIZON (<https://phoenix-horizon.eu/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

TEIR (<https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/>) Letöltés dátuma: 2024.11.17.

Mellékletek

1. Melléklet: Fókuszcsoporthoz résztvevők jegyzéke

Ágazat	Kistérség	Csoport szám	Kód
Vendéglátás, turizmus; Gyümölcs-, zöldségfeldolgozás; Olaj- és fűszer	Veszprém-Nagyvázsonyi-medence	1	V1
Gyümölcs-, zöldségfeldolgozás	Veszprém-Nagyvázsonyi-medence	1	Gy1
Malom, pék és tésztaárak	Veszprém-Devecseri-árok	1	P1
Italgyártás	Balaton-felvidék és kistérségek	1	I1
Helyi fejlesztési ügynökség képviselő	Sárrét	1	Ü1
Olaj- és fűszer	Veszprém-Nagyvázsonyi-medence	2	O1
Malom, pék és tésztaárak	Nyugat-Külső-Somogy	2	P2
Italgyártás; Vendéglátás, turizmus	Balaton-felvidék és kistérségek	2	I2
Malom, pék és tésztaárak	Balatoni-Riviéra	2	P3
Italgyártás; Vendéglátás, turizmus	Marcali-hát	3	I3
Vendéglátás, turizmus	Somogyi parti sík	3	V2
Malom, pék és tésztaárak	Veszprém-Devecseri-árok	3	P4
Italgyártás	Somogyi parti sík	4	I4
Vendéglátás, turizmus	Balaton-felvidék és kistérségek	4	V3
Tejtermékek; Olaj- és fűszer; Vendéglátás, turizmus	Badacsonyi-gulács-csoport	4	T1
Olaj- és fűszer	Balaton-felvidék és kistérségek	5	O2
Italgyártás	Balaton-felvidék és kistérségek	5	I5
Tejtermékek; Hal- és húsfeldolgozás	Keszthelyi-fennsík	5	T2

2. Melléklet: Szakértői interjú alanyok listája

Kategória	Kistérség	Kód
Szakértő kutató	Balaton-felvidék és kistérségek	K1
	Somogyi parti sík	K2
	Balatoni-Riviéra	K3
LEADER Egyesület képviselő	Keszthelyi-Riviéra	L1
	Alsó-Zala-völgy	L2
Jó példát képviselő szervezet	Visegrádi-Dunakanyar	Sz1
	Balaton-felvidék és kistérségek	Sz2

4. Melléklet: A főkomponens elemzéshez használt mutatók listája (Forrás: TEIR KSH, TEIR NAV, NÉPSZÁMLÁLÁS 2022, KSH STATINFO)

Mutató megnevezése	Rövidített név	Vizsgált időszak	A főkomponensekben jelenlévő információ mennyiség (Extraction value)
Lakónépesség változása	LNep1222	2012; 2022	0,694
Az internet-előfizetések száz lakosra vetített számának a változása	NetPerSzaz1322	2013; 2022	0,976
Az SZJA adófizető egyéni vállalkozásoknak a 100 lakosra vetített számának a változása	EgyeniValPerSzaz1222	2012; 2022	0,587
Az SZJA adófizető mezőgazdasági kistermelőknek az 1000 lakosra vetített számának a változása	MgKisTPerEzer1222	2012; 2022	0,647
1000 lakosra vetített belföldi vándorlási egyenleg	VandEgyenPerEzer1222	2012; 2022	0,569
Az öregedési index (65 év felettek száma a 14 év alattiak számához viszonyítva) változása	OregedesiSzazalek1222	2012; 2022	0,682
A mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászattal (TEÁOR08: A) foglalkozó regisztrált vállalkozások összes regisztrált vállalkozáshoz viszonyított arányának a változása	RegValMgPerSzazVal1222	2012; 2022	0,633
A regisztrált vállalkozások 100 lakosra vetített számának a változása	RegValPerSzazFo1222	2012; 2022	0,565
Az éves 10 millió forint feletti SZJA-val rendelkezőknek az éves 1 millió forint alatti SZJA-val rendelkezőkhöz viszonyított arányának a változása	FelsoPerAlsoSZJASzazalek1222	2012; 2022	0,508
Lakásállomány számának változása	Lakasok1222	2012; 2022	0,684
A legmagasabb iskolai végzettséggel (egyetem, főiskola stb. oklevéllel) rendelkezők 100 lakosra vetített számának a változása	FelsoFokPerSzazFo1122	2011; 2022	0,599
A kereskedelmi szálláshelyeken regisztrált vendégéjszakák 100 lakosra vetített számának a változása	VendegEjPerSzazFo1221	2012; 2021	0,683
A természetes szaporodás, fogyás ezrelékes értékének a változása	TermSzapPerEzer1222	2012; 2022	0,516
A vizsgált időszakban üdülőegységek száma az azonos időszakban épített lakások és üdülők számához viszonyítva	EpitettUdPerLak1222	2012-2022	0,393

5. Melléklet: A kapott főkomponensek

Mutatók\Főkomponensek	1 - Gyarapodás	2 – Agrárgazdasági fejlődés	3 – Nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése	4 – Minőségi javulás	5 – Gazdasági visszaesés	6 – Tömegturizmus megjelenése	7 – Internet előfizetések szaporodása
LNep1222	0,734	-0,355	0,081	-0,039	-0,115	-0,085	-0,003
NetPerSzaz1322	-0,041	-0,066	0,073	0,025	-0,123	-0,14	0,964
EgyeniValPerSzaz1222	0,268	0,353	-0,537	0,188	-0,013	-0,257	0,012
MgKisTPerEzer1222	0,076	0,465	-0,514	-0,267	0,232	-0,111	0,155
VandEgyenPerEzer1222	-0,003	-0,123	0,081	0,231	0,554	0,404	0,155
OregedesiSzazalek1222	-0,216	0,544	0,563	0,11	-0,084	-0,042	-0,039
RegValMgPerSzazVal1222	0,173	0,486	0,553	-0,068	-0,082	-0,223	0,009
RegValPerSzazFo1222	-0,335	-0,011	-0,043	0,543	-0,36	0,148	0,064
FelsoPerAlsoSZJASzazalek1222	0,454	0,469	-0,176	0,064	-0,068	0,206	0,014
Lakasok1222	0,724	-0,061	0,182	0,299	-0,158	-0,089	-0,024
FelsoFokPerSzazFo1122	-0,158	-0,181	-0,237	0,546	-0,092	-0,41	-0,103
VendegEjPerSzazFo1221	0,166	0,159	-0,163	0,083	-0,383	0,669	0,052
TermSzapPerEzer1222	-0,023	0,31	0,027	0,49	0,421	0,025	-0,005
EpítettUdPerLak1222	0,364	-0,166	0,209	0,154	0,4	0,027	0,067
Megőrzött információ tartalom (% of Variance)	1,73 (12,31%)	1,42 (10,17%)	1,39 (9,9%)	1,14 (8,11%)	1,06 (7,53%)	1,01 (7,21%)	1,00 (7,15%)

6. Melléklet: A kapott klaszterek középpontjai

Mutató\Klaszter	Elmaradó: kiút nélkül	Elmaradó: ambivalens gazdaság	Elmaradó: népesség fogyás gazdasági alternatív- ákkal	Stagnáló: mezőgazdaság visszaesése	Stagnáló: enyhe népesség fogyás	Agrár kis- termelők térnyerése	Lassan gyarapodó	Fellendülő: gasztro- forradalom nyertesei	Fellendülő: gyarapodó üdülő- települések	Szolgáltatás központok
Gyarapodás	-0,068	0,179	-0,409	-0,089	-0,123	0,016	0,190	0,179	0,273	0,109
Agrárgazdasági fejlődés	-0,080	-0,333	-0,107	-0,284	-0,004	0,044	-0,520	0,002	-0,029	0,103
Nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése	-0,016	-0,064	0,062	0,013	0,007	0,217	0,024	-0,014	-0,014	0,036
Minőségi javulás	-0,333	0,122	0,261	-0,045	0,017	-0,073	0,034	0,035	0,063	-0,007
Gazdasági visszaesés	-0,004	-0,510	0,077	0,006	-0,033	-0,035	0,031	-0,011	0,012	-0,041
Tömegturizmus megjelenése	0,013	-0,028	0,095	0,010	0,021	0,048	0,056	0,006	0,046	-0,024
Internet előfizetések szaporodása	-0,047	0,015	-0,142	-0,078	-0,055	-0,011	-0,078	-0,007	-0,049	-0,007
Területi potenciál: Borvidék, Falusi szálláshely, Nemzeti park, Turisztikai térség	0,030	0,030	0,031	0,032	0,033	0,034	0,043	0,063	0,045	0,033
POI: Szolgáltatások, látványosságok	0,060	0,104	0,080	0,071	0,094	0,116	0,092	0,398	0,172	0,495
Kiemelt pontok: éttermek, pincék	0,000	0,000	0,000	0,001	0,002	0,000	0,004	0,711	0,019	0,017
Klaszter elemszám	121	20	39	232	307	242	61	6	85	39